

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

İki ayda bir yayınlanır.

Sahibi

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı adına

Prof.Dr.Turan YAZGAN

Yazı İşleri Müdürü

Saadet Pınar YILDIRIM

Arşiv ve Tashih

Muhiddin NALBANTOĞLU

İdarehane

Ankaravî Mehmed Efendi Medresesi,
Belediye Sarayı Arkası, Saraçhane/İstanbul
Telefon: 511 10 06 - Posta Çeki Hesabı: 141720

Dizgi

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı,
Yuluğ Tekin Dizgi Merkezi

Baskı

Pamuk Ofset

Abone Bedeli

Yurtiçi: 75.000 TL. Yurtdışı: 50 \$

70

ŞUBAT 91

ABBASÎ HİLÂFETİNDE ÖRNEK BİR TÜRK ANASI

ŞAĞAB HATUN

(Doğ.H.264/-Öl.H.321/933)

Prof. Dr. Zekeriya KİTAPÇI

GİRİŞ

Şağab Hâtun, Türk İslâm Tarihinin karanlık sayfaları arasında sıkışıp kalmış, son derece görgülü, bilgili, dirâyetli ve bir çok üstün meziyetleri olan faziletli, herkese örnek bir Türk anasıdır.

Bilindiği gibi uzun asırlar devam eden Abbâsî Hilâfetine Türklerin idârî ve özellikle askerî sahalarda büyük bir varlık hâline geldikleri görülür. Hemen ilk devirlerden başlamak üzere daha sonraları hilâfet ordusunun en etkin ve temel unsurlarından biri haline gelen bu Türkler, çok kısa bir zaman sonra askerî ve siyâsî idâreye hakim olmuşlardır. O kadar ki çoğu kere bir halifenin azli veya yeni bir halifenin iş başına getirilmesi ancak bu Türklerin arzu ve iradeleri sâyesinde mümkün oluyordu.

Halbuki madalyonun bir de öbür yüzü vardır. Bu devirlerde askerî ve idârî mevkilerde yükselmiş ünlü Türk komutan ve devlet adamları yanı sıra yine hilâfet camiasında yetişmiş, o çevrelerde büyümüş ve müessir şahsiyetleri ile kendilerini o toplumda kabul ettirmiş, sevdirmiş saydırmış bir çok Türk hatunları, yani Vâlîde Sultanlar ve bir o kadar da faziletli Türk anaları bulunmaktadır. Bu Türk analarının bir çoğu daha çok küçük yaşlarda hilâfet saraylarına intisab etmişler ve emsalleri arasında temâyüz ederek, o çevrelerin en gözde, en saygı değer hanımları olmuşlardır.

Diğer taraftan hilâfet camiasına intisab etmiş olan bu muhterem Türk analarının bir çoğu Abbâsî Halifeleri ile evlenmişler ve ekseriyetle de bir veliahd anası olmuşlardır. Bu ise onlar için başlı başına bir mutluluk ve müstesnâ bir mazhariyetti. Zira, onlar böylece, o devirlerde herkesin gıpta edeceği ve bir câriye için ulaşabileceği en yüce bir şeref olan “Ümmü'l-Veled, Vâlîde Sultan” gibi en ulu mertebeye ulaşmış oluyorlardı. Vâlîde Sultan şerefine ulaşmak ise, hilâfet saraylarındaki binlerce câriyenin hayal dünyasını süsleyen bir ümid ve bir yaşama kaynağı idi.

Bu bakımdan hiç çekinmeden diyebiliriz ki, Abbâsî Halifelerinden pek çoğunun anası Özbe Öz Türktür. Onlar şu veya bu vesile ile hilâfet saraylarına intisab etmiş ve her biri ayrı bir değer ve şahsiyeti olan bu Türk analarından dünyaya gelmişlerdir.

İşte bu çalışmamızda şüphesiz ilk defa üzerinde durduğumuz ve millî tarihe mâl etmeye çalıştığımız Şağab Hâtun da bu şekilde hilâfet saraylarında boy göstermiş, müessir şahsiyetiyle koca Abbasi imparatorluğunu kucaklamış, devletin dizginlerini elinden tutmuş ve tam yirmi beş yıl ona yön vermiş müstesnâ karakterde Türk analarından biridir.

O da, Çiçek-Hatun, Katru'n-Nedâ Hâtun ve emsâli bir çok Türk anaları gibi el-Mu'tazid'in saraylarında kendisini göstermiş ve çok geçmeden o çevrenin en gözde hanımlarından biri olmuştur. Fakat Onun hilâfet çevrelerinde asıl sesinin duyulması ve etkin bir varlık haline gelmesi biricik oğlu Cafer'in el-Muktedir lakabı ile hilâfet makamına geçmesiyle başlamıştır. (H.295/908)

Şağab Hatun asıl bundan sonradır ki, devlet işlerinde ehliyet ve dehasını göstermiş ve çok kısa bir zaman sonra o çevrelerin en otoriter, en saygın bir hanımı, bir vâlide sultanı haline gelmiştir. O kadar ki, vüzerâ ve ümerâ meclislerinde Şağab Hâtun'un ismi anıldığı zaman bu vezir ve devlet adamlarının kendilerini derleyip topladıkları ve kendilerine bir çeki düzen verdikleri görülürdü. Ona hürmet ve saygıda kim olursa olsun hiç bir kusur etmemeye çalışırdı.

Şağab Hâtun yukarıda da da zikredildiği gibi çok küçük yaşlarda hilâfet koltuğuna oturtulan oğlu el-Muktedir namına devlet işlerine el koymuş ve nerede ise tam yirmi beş yıl, hem de Kaşgar önlerinden ta Atlas Okyanusu sahillerine kadar çok geniş bir sahaya yayılmış olan koca Abbâsî İmparatorluğunu üstün bir kâbiliyet ve liyakatla idâre etmiştir. Gerçekte devlet idâresinde yirmi beş yıl hem hiç kesiksiz hüküm sürmek, üstelik her zaman aktif olmak, işleri zabtu rabt altına alarak otoritesini herkese kabul ettirmek pek kolay bir şey olmadığı gibi bir kadın için imkansız başarmak gibi bir şeydir.

İşte O, bir çeyrek asra varan bu uzun müddet zarfında her zaman olayların bilfiil içinde olmuş, her hal-ü kârda devletin dizginlerini elinde tutmuş, icraat ve tasarruflarında vezirler de dahil hiç kimseden çekinmemiş ve her zaman müstakil hareket ederek geniş bir çevreye sözünü dinletmiş, son derece etkin, son derece otoriter bir Türk Anası, bir devlet Ana idi.

Bu bakımdan hiç çekinmeden diyebiliriz ki, Şağab Hâtun bu müstesnâ yönleri ile Abbâsî Hilâfetinde gelmiş geçmiş bütün Türk hatunlarının şüphesiz en büyüğü, en ulusu ve yücesi olmuştur.

Onun devlet idâresindeki bu aktif rolünün, izzet ve ikbâl devrinin yirmi beş yıl olduğunu söylemiştik. Gerçekte yirmi beş yıl devlet idâresinde aktif rol oynamak değil bir kadın, Abbâsî Halifelerinden çok az bir kimseye nasib olmuş üstün bir keyfiyettir. Abbâsîlerin şan ve şöhreti cihanı tutmuş çok renkli halifelerinden biri olan Hârun er-Reşîdde dahil daha bir çok halifenin hilâfet

müddetinin yirmi beş yılın çok gerilerinde olduğu göz önüne getirilirse bunun ne kadar önemli bir şey olduğu bir kere daha ortaya çıkmış olur.

Şağab Hâtun bu uzun süre zarfında her zaman büyük olayların içinde olmuş, olaylarla yoğrulmuş, onlara yön vermiş ve son derece tecrübeli bir kaptan gibi devlet gemisinin selâmet sahiline doğru yol almasını sağlamıştır.

Ayrıca **Şağab Hâtun**'un burada son derece ilginç bir özelliğini daha dile getirmek istiyoruz. O da, Onun berrak kişiliği ve görev anlayışında yani devlet idâresinde kadınların yeridir. Öyle ki **Şağab Hâtun** devlet işlerinde erkekler kadar kendi hem cinsleri olan kadınlara da önem vermiş ve onları kendi idâresi zamanında çok önemli makamlara getirmiştir. Kadınların, devlet işlerinde en yüksek makamlara getirilmesi, idârede onlardan yararlanılması o devirlerde hemen hemen hiç görülmemiş bir keyfiyettir.

Bunlardan meselâ *Divânül'-Mezâlim* (İstînaf Mahkemesi Reisliği) gibi, gerçekten de çok önemli bir makama devrin bütün teamüllerini aşarak hem de hiç çekinmeden başkan tayin etmesi, Onun bu konulardaki cesareti ve belki çok çarpıcı kişilik ve tasarruflarından biri olsa gerektir. O uzun saltanatı yılları döneminde çevresinde şahsiyetli kadınlardan müteşekkil bir ekib oluşturmuş ve bir çok önemli meselelerde onlarla iştîşâre ederek karar vermiştir. Meselâ kendi özkardeşi ve kaynaklarda **Teyze Hâtun** olarak zikredilen diğer bir **Türk Anası** devlet işlerinde Onun adetâ bir sağ kolu olmuş ve Onunla hayatı boyunca aynı kaderi paylaşmıştır. Abbâsî hilâfesinde kadınlara böylesine önem veren, onları hiç çekinmeden üstün mevkilere getiren başka ne bir halîfe, ne de halife anası gelmiştir.

O uzun seneler devam eden bu saltanat döneminde sadece siyâsî, idârî değil toplumun sosyal meseleleri ile de hemhâl olmuş ve kendisini şükranla yâd etmemizi sağlayacak bir çok küllî hayır hizmetlerinde bulunmuştur. O, devlet idâresinde bir çok faziletli davranışların öncülüğünü yapmış sosyal dayanışma ve bütünleşmeyi sağlayarak bir çok ciddî müessir adımlar atmıştır.

Onun bu yöndeki küllî hizmetlerinin en önemli tezâhürlerinden biri, belki de en anlamlısı insan sağlığına yönelik ve Bağdad'ın en uygun yerinde düşkün, yoksul, hasta ve zavallı kimseler de dâhil herkesin en ufak bir ücret bile ödemedi tedâvî edilmeleri ve şifâ bulmaları sağlayacak müstesna bir hastahane inşa etmiş olmasıdır. "Ümmül-Müktedir-Vâlide Sultan Hastahanesi" olarak tarihe geçen bu hastahaneye devrin en büyük ve en ünlü hekimlerinden biri olan **Sinân b. Sâbit** getirilmiştir. Hastahanenin bütün giderleri ve görevlilere ödenen maaşlar, **Şağab Hatun** tarafından karşılanmakta idi.

O, toplumda sanki bir hayır ve hasenât âbidesi gibi idi. Fazîlet ve dindârlığının sınırları olmadığı gibi, Onu sehâ, kerem, cömertlik, lütuf ve ihsanlarının da sınırı yoktu. Yoksulları gözetmek, düşkünlere yardım etmek şu fânî dünyada belki de Onun en mutlu kılan mânevî bir zevk idi. Onun hayır ve hasenatla dolu nurlu elleri Bağdad ve hilâfet merkezini çoktan aşmış ve başka mübarek diyarlara ulaşmıştır.

Bir eli Hz. Peygamber'in öz yurdu Mekke'de, diğer bir eli Mescidü'l-Aksa'ya uzanmış, gönlü ise Peygamber sevgisi ile dolup taşan Medine'de idi. O, uçsuz bucaksız mal ve servet zenginliğini gönül zenginliği ile birleştirmiş, hem Mescid'i Haram, hem Mescid'i Aksa, hem de Mescid'i Nebevî'nin tamiri, ayrıca bu kutsal mabedlerin çevresinde yaşayan fakir fukaranın sevindirilmesi için oluk oluk paralar aktırmıştır. O sınır boylarında nöbet tutan askerlere bile Allah rızası için çok büyük yardımlarda bulunuyordu.

Şağab Hâtun, bunlarla da iktifa etmemiştir. Hayır ve hasenatta kalbi ummanlar kadar geniş olan bu Türk anası daha da ileri gitmiş ve Abbâsî Hilâfetinde hiç bir halife anasının yapmadığı veya yapamayacağı bir sosyal dayanışma ve yardımlaşma örneği vermiştir. O da bütün bu uçsuz bucaksız çiftliklerini, arazi ve gayri menkullerini ve bunların bilcümle gelirlerini bu küllî hayır hizmetleri için vakfetmesidir.

Bu vakfetme prosesi, o günkü şartlar altında formalite bakımından en mükemmel şekilde yapılmış, gayri menkullerin hepsi ayrı ayrı kayda geçmiş, kullanılmaları bir takım hukukî şartlara bağlanmıştı. O, bu haliyle bugünkü modern vakıf müessesesinin kadınlar arasında ilk kurucularından birisi, belki de en öncüsü olsa gerektir.

Bu arada aklımıza şöyle bir sual gelmektedir: Abbâsî Hilâfeti böyle bir çeyrek asır idâre etmiş, bir devre adını vermiş, küllî hayır hizmetleri ile koca bir imparatorluğu kuçaklamaya çalışmış olan bu büyük Türk anasının sonu ne olmuştur? Hemen şunu itiraf etmeliyiz ki; talihsizlikler Büyük bir trajedi ile son bulmuştur. Zira, Türk Anasının yakasını bir türlü bırakmamış, kendi lutuf ve nimetleri ile büyütüp beslediği, Ermeni bir anadan doğma Halife **el-Kâhîr**, sefil bir nankörlük örneği vermiş, bu faziletli Türk Anasını insan haysiyetini ayaklar altına alacak bir tarzda ve binbir türlü işkence ve azab ile öldürtmüştür. Bundan sonraki geniş açıklamalarımızda bu yüz kızartıcı trajedi üzerinde çok daha ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

Şunu itiraf edelim ki, **Şağab Hâtun**, bir devre adını vermiş, Abbâsî Hilâfeti ve **el-Muktedir** döneminde çok müstesnâ bir yeri olan **Vâlide Sultan**, ne yazık ki, bu devirlerde hilâfet gök kubbesi altında parlayan emsâli bir çok Türk anaları gibi, Türk İslâm Tarihinin karanlık sayfaları altında gömülüp kalmıştır. Onun müstakil şahsiyeti millî tarihimize daha gerçek manada kazandırılmadığı gibi, onun hakkında daha şimdiye kadar ne Türkçe ne de başka bir dilde hiç bir ciddi araştırma da yapılmamıştır. Oysa bir devre adını veren bu örnek Türk Anası ve millî gururumuzun önde gelen simâlarından biri olması gereken (hele hele o devirlerde) **Şağab Hâtun'un** böyle kaygısızca ihmâl edilmiş olması, şahsiyetinin tarih objektifinde hâlâ değerlendirilmemesi, kelimenin tam anlamı ile insanı kahreden bir talihsizliktir.

Bize gelince; uzun ve yorucu bir çalışma ile tarihî ve edebî eserleri inceledik. Tabakâ ve Terâcim'i-Ahvâl'e dâir bir çok hacimli kitablara tek tek hem de aşırı bir sabır ve inadla gözden geçirdik. **Şağab Hâtun** ve devri hakkında bulabildiğimiz kadar ne varsa toplamaya çalıştık. Daha sonra ortaya çıkan bu

bilgi hamûlesini ciddî bir gayret ve çaba ile tarih objektifinde tahlil ettik ve bir senteze doğru gitmek istedik. Bu bizim için adetâ iğne ile kuyu kazarcasına bıktırıcı, çileli ve fakat son derece zevkli bir çalışma idi. Neticede **Şağab Hâtun**la ilgili olarak bu ilk ciddî çalışma ortaya çıkmış oldu.

Onun gerçek durumu ve Abbâsî halâfesindeki yerini, hem de ilk temel kaynaklaryan yararlanarak ortaya koymak ve ilk defâ fazîletli bir Türk Anasını millî tarihimize mâl etmek herkesten önce benim için en gurur verici bir mazhariyettir.

Bu araştırmanın renkli bir yönü daha vardır. O da **Şağab Hâtun**'un şahsında bir devrin Türkler açısından belirli ölçüde de olsa bir muhâkeme ve bir muhâsebesinin yapılması, Abbâsî Hilâfesindeki Türk varlığından bu gün bile tedirgin olan çağdaş **Arap yazarları**, onların Türklerle karşı olan haksız isnâd ve iftiralar ve bunlara verilen cevaplardır. Bu çalışmamızda çağdaş Arap yazarlarının Türklerle karşı bu müzmin menfî tutumları bir dereceye kadar dile getirilmiş ve konunun elverdiği ölçüde bunlara objektif cevaplar verilmiştir. Böylece tarihî olayları titrek kalemleri ile saptırmaya çalışanlar ve tarihi bir yalancı şahid durumuna koymak isteyenlere karşı gerçekler dile getirilmiş ve onların kirli emelleri bütün çıplaklığı ile ortaya konulmuştur.

Mâmâfih biz, **Şağab Hâtun**'u ilk defa Türk okuyucusuna sunduk. Onu yukarıda da işaret edildiği gibi, **Türk Tarih** ve literatürüne kazandırmaya çalıştık. Halbuki, **Şağab Hâtun**, bir ummânı andıran Abbâsî Hilâfesindeki **Türk Hatunları** neslinden ancak bir damla, bir inci dânesidir. Bu devirlerde hilâfet semâsında bu şekilde parlayan daha nice fazîletli, bilgili, görgülü, zengin kültürlü **Türk Anaları** vardır. Biz bundan sonraki araştırmalarımızda birer inci ve elmâs niteliğinde olan bu Türk analarını da Türk Tarihine kazandırmaya çalışacağız.

Zîra ancak böylesine ciddi çalışmalarla, **Orta-Çağ Türk İslâm Tarihi** yeniden inşa edilecek ve birçok hallerde mağdur edilmiş Türk milleti de zâten büyük mimarları arasında bulunduğu **İslâm Kültür ve Medeniyetindeki** şerefli yerini almış olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

UMUMİ YÖNLERİ İLE ŞAĞAB HÂTÜN VE YAKIN ÇEVRESİ

1. ŞAĞAB HATUN HİLÂFET ÇEVRELERİNDE: (H.264/877?-321/933)

a- Şağab Hâtûn'un Türklüğü:

Gerçekte Şağab Hâtûn'un fazileti, ahlâkı, kendine özgü davranışları, mümtaz meziyet ve üstün karakterleri ile hilâfet câmiasına intisâb eden gelmiş geçmiş en büyük, en dinamik Türk Hâtûnlarından biridir.

Onun aslı ve el-Muktedir döneminde (908-933) devlet idaresinde önemli bir kadro oluşturan ailesinin Türklüğü hakkında en ufak bir şüphemiz yoktur. Her ne kadar Es-Süyûtî, onun Türklüğünü biraz cılız kelimelerle ifade etmekte ise de biz bunu yazarın bir üslûb özelliği olarak görmekteyiz. Es-Süyûtî: ona Türk denildiğini, açık açık kaydetmektedir¹.

Oysa Garib, Şağab Hatun'un değil temel kaynakların, birçok rivâyetlerden de anlaşılacağı üzere, onun erkek kardeşinin adıdır. Bu takdirde o, el-Muktedir'in dayısı olur ki, diğer kaynaklarda da bu isimle yâni "Garibu'l-Hâl" olarak zikredilmektedir². Bu da "es-Süyûtî'nin bu ve benzer konularda ne kadar sathî davrandığını rivayetleri değerlendirmede fazla bir titizlik göstermediğini ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan "İbnü'r-Rûmî'nin" (Doğ.836) dîvânını şerheden ve o devrin ricâlini çok yakından tanıyan M. S. Selim, Şağab Hatun'un aslen Türk olduğunu çok cesur olarak dile getirmektedir³. Mamafih, bu konuda o yalnız da değildir. Bunlardan meselâ C. Zeydân, ilim dünyasında pek meşhur olan "Tarihu't-Temeddüni'l-İslâmî" adındaki kıymetli eserinde defâlarca Şağab-Hâtûn'un Türk asıllı olduğunu vurgulamakta, müessir şahsiyeti, müstakil karar vermede kendine has üstün bir yeteneği olan bu Türk anası hakkında çok şitayişkâr ifâdelerde bulunmaktadır⁴. Onun Türklüğünü savunan çağdaş tarih otoritelerinden bir diğer yazar da P.K. Hittî'dir. Arap asıllı, milli tarih şuuruna vakıf huristiyan bir yazar olan bu büyük tarihçi kaleme aldığı eserlerinin bir çoğunda "Şağab-Hâtûn'un Türk olduğunu açıklamakta ve onun Abbasîler Devletindeki

1 -es-Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, "Tarihu'l-Hulefâ", Mısır, 1952, s.376

قيل تركية اسمها غيب وقيل شغب

2 Daha geniş bilgi için bkz. İbni Tağrıberdi, Cemâ'ü'd-Dîn Ebî'l-Mehâsin, "en-Nücümü'z-Zâhire fi-Mülûkî'l-Mısır vel-Kâhîrah", Mısır, 1963, III, s.192 el-Hemezânî, Muhammed b. Abdül Melik, "Tekmilah", Tah. M.E.İbrahim, Beyrut, 1967, XI, s. 212; İbnü'l-Esîr, Ali b.Ebî'l-Kerem, "El-Kâmil fit-Târih", Beyrut, 1965, VII, s.15, 116; El-Kurtubî, Arib b. Sad, "Sileh", Tah. M.E.İbrahim, Beyrut, 1967, I, s.65. Dayı garib'in hilâfet çevrelerindeki yeri hakkında ileriki sayfalarda daha geniş bilgiler verilecektir.

3 Bkz. "Divânü İbn er-Rûmî", Şrh. M. S. Selim, Mısır, 1. s. 28. Kitapçı, Z. "Eu-Türk fi-Müellefâi'l-Cahız", Beyrut, 1972, s.180.

4 Zeydân, Corci. "Tarihu't-Temeddüni'l-İslâmî", Beyrut, 1967, II, s.460; Krş. El-Hilâl es-Sâbî, "Tarihu'l Vüzerâ", Beyrut, 1904, s.61.

inanılmaz gücü ve sultanı hakkında objektif yorumlarda bulunmaktadır⁵

b-Şağab Hâtûn'un Ailesi ve Yakın Çevresi;

Esâsen Şağab Hâtûn, karakteri, icraatı ve yakın çevresi ile birlikte değerlendirildiğinde, Onun Türklüğü hakkında hiç kimsenin şüphe etmemesi gerekmektedir. Zirâ Şağab-Hâtûn'da kendisinden önce hilâfet saraylarına intisab eden Merâcîl¹, Mârice², Şuca Hâtunlar³ gibi köklü bir Türk ailesinden gelmektedir.

Onun da, kız ve erkek kardeşleri, dayı ve amcaları bulunmaktadır. Fakat bu köklü ailenin şeceresi, yâni aile zincirinin halkaları çok dağınık ve kopuk bir haldedir. Bu ailenin önemli fertleri ancak Şağab Hâtûn, devlet dizginlerini eline aldıktan ve çok güçlü bir otorite olduktan sonra Onun çevresinde toplanmışlar ve devlet idâresinde etkili bir kadro oluşturmuşlardır. Böylece bu geniş Türk ailesini, bizlerin çok daha yakından tanımamız mümkün olabilmıştır.

Ailenin Şağab Hâtûn'dan sonra en önemli ferdi, Onun kız kardeşi'dir. Kaynaklarda, el-Muktedir'e nisbetle onun Teyzesi olarak zikredilmektedir. Bizim anlayabildiğimiz kadarı ile Teyze Hâtûn, Şağab Hâtûn'un devlet işlerinde can dostu, mahremi, onun gizli aşıkâr bütün ahvâline vâkıf, icraatının en büyük destekçisidir. Nerede ise ikiz kardeş diyebileceğimiz Teyze Hâtûn, sonunda Şağab Hâtûn'la pek tabii olarak aynı kaderi paylaşmış ve büyük sıkıntılara düşmüştür⁴.

c-Garibü'l-Hâl (Dayı Garib)

Bu ailenin bilinen ünlü sîmâlarından bir diğeri ise Şağab Hâtûn'un erkek kardeşi ve pek tabii olarak Halife el-Mektedir'in Dayısı Garib'dir. Bu bakımdan daha ziyâde Arapça dayı anlamına gelen "el-Hâl" adını almış ve bu isimle meşhur olmuştur⁵. Garibü'l-Hâl olarak Abbâsîler Devleti tarihine geçen bu zât, Emîr (Korgeneral) rûtbmesine kadar yükselmiş önemli komutanlardan biridir.

5 Hitti, P.K., "The Arabs in History", Great Britain, 1970, P.468. Aynı Müellif'in diğer eseri, "The Arabs", Chicago, 1962, P.41. P.K.Hitti'nin "Tarihî Arablar" adındaki bu pek meşhur eseri, Prof. Dr. S. Tuğ tarafından dilimize "Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi" adıyla tercüme edilmiş ve dört cilt olarak yayınlanmıştır. İstanbul 1980. Müellif'in, kitabının adını değiştirmek ve bile bile tercih etmediği "İslâm" kelimesini kullanarak kitabı, İslâm Tarihi adıyla Türkçe yayımlamak, eminiz ki Onun hıristiyan ruhunu bir kere daha muazzab etmiş olsa gerektir. Müellif'in en belirgin özelliği, İslâm Dini ve Onun kültürel gelişmelerini koyu bir Arabizm çerçevesi içinde mütalaa etmesi ve İslâm Tarihini, siyâsî Arab Tarihinin bir devamı olarak görmesidir. Türklerin Arab camiası ve Orta Doğu'daki misyonunu çok iyi bilen bir kaç yazardan biridir. Z.K.

1 İbnî Hazm, "es-Sîre", Tah. N. El-Esed ve İ. Abas, Mısır, s.370; el-Mesûdî Ali b. el-Hasen, "et-Tenbîh vel-İğrâ", Tah. A.İ. es-Sâvî, el-Kâhire, 1357, s. 302.

2 Zeydan, C. a.g.e., Is. 355. II, s.450.

وكانت أمه تركية الأصل من بلاد السغدي تركستان فشب المنصم مجبالاً لترك

3 -Kitapçı, Z. Ümmahatü'l-Hulefâ min Cevâri'l-Etrâk, "Mecelleh, Mecmau'l-Lugah el-Arabiyyeh", Dumuk, 1972 no.3, s.626. İbnî Hazm, a.g.e., s.372 el-Mesûdî, "et-Tenbîh", s. 313.

4 İbnü'l-Esir, VIII, s.20; İbnî İmâd el-Hanbelî, "Şezerâ'ü'l-Zehab", Beyrut, II, s.284; El-İsfahânî, Hamza b. el-Hasen, "Tarih-u Seniyy-i" Muküki'l-Ard vel-Enbiyâ Beyrût, s.158.

5 Es-Süli, Ebû Bekir, "Ahbaru'r-Râdi", nşr. J.H.Dunne, London, 1935, s.5.

Onun el-Muktedir'in yanında özel bir yeri vardır. **el-Mutezz'in** oğlu **Abdullah'ın** öldürülmesi hattâ yeğeni el-Mektedir'in hilâfet makamına getirilmesinde çok etkin rolü olmuştur⁶. el-Muktedir devrinin bir çok askerî ve siyâsî olaylarında önemli görevler üstlenmiş olan bu değerli komutan, H.305/917) yılında bir çeşit mide hastalığı yüzünden en-Necmiyy'deki evinde vefat etmiştir.

Cenâzesinde devrin ileri gelen simâlarından biri olan **İbnü'l-Furat'da** hazır bulunmuştur⁷. Ancak cenâze namazını, Ümmü Mûsâ'nın erkek kardeşi "**Ahmed b. Abbas el-Hâşimî**" kıldırması ve Kasrı İsâ da hazırlanan bir Türbeye defnedilmiştir. Cenâzesinde başta vezir **Ali b. Muhammed** olmak üzere, bütün yakın silâh arkadaşları, yüksek rutbeli komutanlar, şchrin eşraf ve ayânı, kadılar da hazır bulunmuşlardır¹.

d-Hârûn b. Garîb

Çok geniş bir aile olduğu anlaşılan **Şağab Hâtûnailesinin** önemli halkalarından biri de **Hârûn b. Garîb'dir**. Yukarda kısmen üzerinde durduğumuz **el-Muktediri'nin** dayısı Korgeneral Garîb'in oğludur. Babası Garîb hicri 305 yılında vefât edince, el-Muktedir tarafından babasının yüklendiği bütün görevler Onun uhdesine verilmiştir².

Hârûn da babası gibi devrin Emir (Korgeneral) rutbesine ulaşmış Türk asıllı büyük komutanlarından biridir. **el-Muktedir** devrinde birçok ayaklanma ve iç isyânların bastırılmasında takdire değer önemli hizmetleri olmuştur³.

O, **er-Râdî Billâh zamanında** (933-940) daha da güçlenmiş, nüfuz ve sultası Halife ve çevresini korkutacak bir hâle gelmiştir. Ne yazık ki hicrî 312/933 yılında çıkan olaylar sırasında O da diğer bir kısım komutanlarla birlikte hayatını kaybetmiştir⁴. **Hârûn b. Garîb'in** olaylarla dop-dolu geçen aktif hayatı hakkında kaynaklarda çok geniş bilgiler bulunmaktadır⁵.

e.Ailenin Diğer Fertleri:

Yine bu aileden olarak devlet idâresinde en üst mevkilere tırmananlardan biri de **Bedir'dir**. Bu zât'ın **Şağab Hâtûn'un** amcası olması gerekmektedir. Onun oğlu **Ahmed** ise, **el-Muktedir** devrinin emsâli birçok Türk gibi ileri gelen komutanlarından biri olmuştur. (Bkz.Şoma, I)⁶. Mâmâfih, bu konularda **Abbâsî Saraylarındaki Türk Hâtûnları** konusundaki hacimli çalışmamızda çok daha geniş bilgiler verilecektir.

f. Şağab Hâtûn'un Cârîye Oluşu:

Her ne kadar **Şağab Hâtûn'un** hilâfet camiasında çok şerefli bir yeri ve

6 -İbni Tağrıberdî, "en-Nücûm", III, s.82; İbnü'l-Esir, "el-Kâmil", VIII, s.15; el-Hudârî Bek, "Muhâdarat Tarîhul Ümemil-İslâmiyye", Misr, B34, s.337.

7 -El-Hemezânî, "Tekmilâh", XI, s.212

1 -el-Kurtubî, "Sileh", XI, 65,66

2 -El-Hemezânî, "Tekmilâh", XI, s.212

3 -İbnü'l-Esir, a.g.e., VIII, s.152, 187, 188, 227; İbni Haldûn, "Tarîh", Beyrut, 1071, III, s.382

4 -İbnü'l-Esir, a.g.e., VII, s.288

5 -El-Hemezânî, a.g.e., XI, s.225,227,234,255; İbnü'l-Esir, a.g.e., VIII, s.152, 187,188; el-Kurtubî, a.g.e., XI, s.55,57,66,67; İbni Haldûn, III, s.382,391,398

6 -İbnü'l-Esir, VIII, s.147. el-Hemezânî, a.g.e., XI, s.246

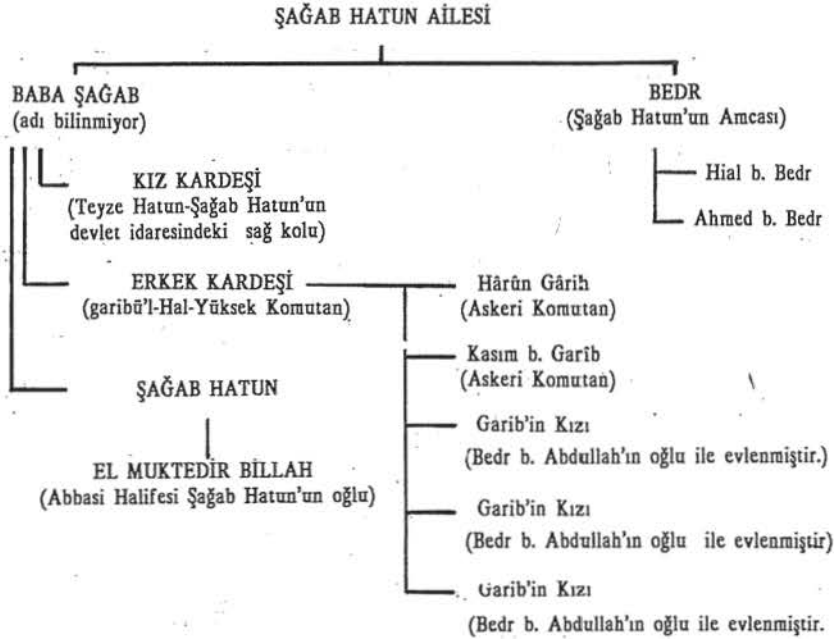
müstesnâ bir mevkiî varsa da onun doğumu ve ailesinin yanında geçirdiği ilk çocukluk yılları hakkında pek fazla bir bilgimiz yoktur. Hayatının dönüm noktası olabilecek önemli olayların değerlendirilmesinden onun (265/878)li yıllarda dünyaya gelmiş olması gerekmektedir. Onun bu sıralarda adı Nâim idi⁷.

O, daha sonraları M. b. Abdullah b. Tahir'in kızı Ümmü'l-Kâsım'ın câriyesi olmuştur¹. Ancak bunu klasik mânâda bir hizmetçi olarak almamamız gerekmektedir. Bu kâbil rivayetlerden Şağab ve yakınlarının bu Arap ailesinin velâyetinde olduğu anlaşılmaktadır.

2-ŞAĞAB HATUN HİLAFET SARAYLARINDA

Pırıl pırıl zekâsı ve olgun kişiliği ile nazarı dikkatleri çeken cici kız Nâim'in, el-Mu'tazid Alellâh (870/892) devrinin son yılları veya onun daha sonra el-Mu'tazid Billâh lâkabıyla hilafet makamına geçen oğlu Ahmed'in ilk yıllarında hilâfet saraylarına intisab etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Zâten halife el-Mu'tazid'in saraylarında Çiçek Hâtûn,² Katru'n-Nedâ (Şebnem) Hâtûn³ gibi daha birçok Türk asıllı câriyeler bulunmakta idi.

KAYNAKLARA GÖRE ŞAĞAB HATUN AİLESİNİN BİLİNER FERTLERİ

⁷ El-Kurtubî, a.g.e. XI, s.42

¹ Er-Reşîd, b. ez-Zübeyr, "K. ez-Zehâr vet-Tuhaf", Tah. M. Hamîdullah, Küveyt, 1950, s.239.

² İbni Hazm, a.g.e. s.376; et-Temâmî, Ebî Temmân M. b. Hibbân b. Ahmed, "es-Siretü'n-Nebeviyyeh", Beyrut 1987, s. 579; Ebî'l-Fidâ "el-Muhtasar fi Tarihi'l-Beser", Mısır, 1325, II, s.63

³ İbni Hallikân, "Vefeyâü'l-Ayân", Tah. M. M. Abdülhamid, Kahire 1948, II, s.294; Zihni, H. M. "Mesâhîru'n-Nisâ", İstanbul 1982, II, s.158

el-Muntazid'in bu Türk câriyesi ile ne zaman evlendiği ve düğünleri hakkında kaynaklarda hemen hemen hiç bir ayrıntı yoktur. Ancak onun güzel huylu Nâim'dan çok geçmeden bir erkek çocuğu dünyaya gelmiştir. (H.283/986) Cafer adını alan bu sevimli çocuk daha sonra el-Muktedir Billâh adıyla halife olmuş ve saltanatı nerede ise bir çeyrek asır sürmüştür. İşte, Abbâsi Hilâfetinde "Türk Hatunları Saltanatı" da bu el-Muktedir devrinde en haşmetli zirvesine ulaşmıştır.

El-Mutazid, kendisinin bir erkek evlad ve bir "veliahd" kazandıran Nâim'e bu mutlu olayın bir anısı olmak üzere Şağab adını vermiş, bundan böyle o hep bu yeni adıyla anılır olmuştur¹. Böylece Şağab-Hâtûn da hilâfet saraylarındaki bütün câriyelerin nihâî ümidi olduğu halde ancak çok ender kadınlara nasib olan Ümmü'l-Veled, Veliahd Anası" olmak gibi asil ve yüce bir şerefe ulaşmış oluyordu. Bundan sonra onun adı "Ümmü'l-Veled" olacak ve tarihlere bu meşhûr ismiyle geçecektir.

Şağab Hâtûn'un el-Mutazid'la olan evlilik yılları ve saray hayatı hakkında bize fazla bir bilgi, hatıra, anekdot ulaşmamıştır. Yine onun halifenin haremindedir bulunan diğer Türk asıllı taçlı kraliçelerden meselâ Katru'n-Hedâ Hâtûn ve Çiçek Hâtûn'la olan ilişkileri hakkında bildiklerimiz yok denecek kadar azdır. Bu da Onun, el-Mutazac devrinin baş döndürücü olayları ve kalabalık saray haremünün renkli hayatının dışında mümkün olduğu kadar sâde kendi halinde vakûr bir hayat yaşadığını göstermektedir.

a-Şağab Hâtûn ve el-Muktedir'in Halife Oluşu;

Gerçekte talih Şağab-Hâtûn'a oğlu Cafer'in çok küçük denebilecek bir yaşta halife olması ile gülmüş ve onun hilâfet semâsındaki yıldızı asıl bundan sonra parlamaya başlamış ve emsâlleri arasında gittikçe göz kamaştırıcı bir hal almıştır.

Çiçek Hâtûn'un oğlu el-Müktefi Billâh, uzun süre devâm eden bir hastalık sebebiyle vefât ettikten sonra kimin halife olacağı yolunda bazı kıpırdanma ve homurtular başlamış ve sonunda Şağab Hâtûn'un oğlu Ca'fer, el-Muktedir Billâh adıyla halife olmuştur. (H.295/908)²

El-Muktedir, halife olduğunda henüz 13 yaşlarında sakalı bıyığı bitmemiş hiç bir şeyin farkında olmayan küçük bir çocuk idi. Ondan önce böylesine

1 El-Mesûdî, "Mürûcû'z-Zehab", Tah. M. M. Abdülhamid, Mısır, 1965, IV, s.292; el-Taberî, X, s.42; İbnü'l-Esir, VII, s.474; er-Reşid, s.239.

2 -El-Kâhîr'in halife oluşu ve bu sıralarda çıkan kargaşklar ve kargaşklar hakkında daha geniş bilgi için bkz. el-Taberî, X, s.139; İbnî Haldûn, a.g.e., III, s.339; İbnü'l-Esir, VII, s.474; Mahmud, S.F. "Sohri History of Islam", London 1960, s.141.

küçük bir yaşta hiç kimse halife olmamıştı¹. Hatta bazı kaynakların bildirdiğine göre, el-Müktefi'nin ölümüyle adetâ bir kırız haline dönüşen hilafet meselesi için kendisi ile görüşmek ve onu alıp getirmek için bir heyetin saraya doğru geldiğinde küçük Ca'fer topaç gibi yuvarlak bir şeyle oynamakta idi. Zavallı Ca'fer, kendisine taht ve baht getiren bu adamları görünce korkup içeri kaçmış ve kapıları kapatarak arkasını da sürgülemişti².

b-Şağab Hâtûn'un İktidâra Gelmesi:

İşte, Şağab Hâtûn'un devlet işlerine asıl müdâhalesi, bu nâmûsâit şartlar altında bir vecibe ve kaçınılmaz bir zaruret olarak başlamıştır.

Şağab Hâtûn olağanüstü kabiliyeti, müstesnâ kişiliği ve bütün yetenekleri ile hilâfet makamında meydana gelen bu yeni iktidâr ve otorite başluğunu doldurmaya çalışmış, dolayısıyla devrin, millî tarihimizde emsâlini sık sık gördüğümüz Kösem Sultan gibi çok güçlü bir "Vâlide Sultanı" olmuştur.

Asıl bundan sonradır ki O, gerçek mânada "es-Seyyide-Hanım Sultan" lâkabı ile anılır olmuş³ ve "Ümmü'l-Muktedir, el-Muktedir'in Anası" olarak şöhretinin kemâline ulaşmış ve tarih kitaplarına da bu yeni isimlerle geçmiştir⁴. Öyle ki; herhangi bir mecliste "Ümmü'l-Muktedir" denildiği veya bu isim zikredildiği zaman bazı vezir ve devlet adamlarının tüylerinin diken diken olduğu yüzlerinin renginin değiştiği ve dudaklarının uçukladığı bile olurdu.

Şağab-Hâtûn'un hilâfet câmiâsındaki korkunç otoritesi ve ulaşılmaz gücünü C. Zeydân o çarpıcı uslubu ile ve şu kelimelerle tasvir etmektedir;

"Nüfûz ve etkinlik bakımından" Vâlide Sultan el-Muktedir'in Anası" ki o bir Türk idi, oğlunun hilâfeti zamanında devlet adamlarının üzerinde şaşılacak derecede bir gücü ve kudreti vardı. Kararlarını doğrudan doğruya kendisi verir ve kimse karışamazdı. Bütün vezirler ondan çekinir ve adı geçtiği zaman korkudan titremeye başlardı⁵. Değerli Arap tarihçisi P.K. Hitti de C. Zeydân ile aynı görüşleri paylaşmakta ve "Halife el-Muktedir'in Türk asıllı anasının (ki bu Şağab Hâtûn olur,) devlet işlerine hiç çekinmeden açık açık müdahale ettiğini ve yön verdiğini bildirmektedir"⁶.

c-Şağab Hâtûn'un Siyâsi Gücü ve Otoritesi

Evet, Şağab Hâtûn yeni bir insiyatifle devletin dizginlerini eline almış, kısa zamanda vaziyete hâkim olmuş ve oğlu namına devleti yönetmeye başlamıştır. O, bu hususlarda müstakil hareket ediyordu. Bir kısım köklü icraât ve tasar-

¹ El-Mesûdî, *et-tenhih*, s.327

Krs.el-Kurtubî, a.g.e., X, s.29.

² -Ed-Diyârbekîrî, Hüseyin b. M. el-Hasen, "Tarîhu'l-Hamîs," Beyrut 1283, II, s.346; İbnî Hallikân, a.g.e., III, s.359; es-Süyûtî, a.g.e., s.378.

³ İbnî Kesîr, "el-Bidâye," Beyrut, 1966, XI, 128, 169; İbnî Tağrıberdî, III, s.19; el-Kurtubî, *Sileh*, XI, s.179.

⁴ İbnî İmâd, II, s.247. el-Kurtubî, XI, s.179.

⁵ Zeydân, Çorci, a.g.e., II, s.460.

⁶ Hitti, P.K., a.g.e., P.468.

وهو صغير غرّ ترف لم يعان الامور ولا وقف على احوال المملكة
امان حيث النفوذ فقد كانت للسيدة ام المقتدر وهي تركية سطوة
غريبة على رجال الدولة في خلافة ابنها

ruflarda bulunuyor, bazı vezirleri, hatta yüksek mevkilere gelmiş görevlileri azlediyor, onların yerine yenilerini atıyor, tatmin olmadığı kimseleri çok yakın çevresinde olsalar dahi devlet ve ordudan uzaklaştırabiliyordu. Onun Abbâsiler Devletinde elinin ulaşmadığı gücünün yetmediği hiç bir şey yoktu.

Şağab Hâtûn bu haliyle C. Zeydân'ın da işaret ettiği gibi, adının zikredildiği meclislerde bir çok kimsenin korkudan titrediği, bir çoklarının da gerçekten saygı ve hürmet duyduğu tam anlamı ile bir "Nâibe Sultan" bir "Melike" olmuştur. O, bu yönleriyle Abbâsiler Devletinde bir istisnâ teşkil etmektedir. Zîrâ beş asır süren Abbâsî Hilâfetinde, Onun kadar devlet idaresine hâkim olmuş, kadın-erkek herkese korkunç otoritesini kabul ettirmiş, nerede ise bir çeyrek asır Abbâsî Hilâfetine yön vermiş bu Türk anasının dışında bir başka Vâlîde Sultan yoktur. Şağab Hâtûn'un bu müstesnâ durumuna işâret eden İbni Kesir şöyle demektedir:

وكانت في غاية الحشمة والرياسة ونفوذ الكلمة في أيام ولدها

"O, oğlunun hilâfeti zamanında haşmet, ululuk, nüfûz ve saltanat bakımından zirvelerde idi. (Onun gücünü aşan hiçbir kimse yoktu.)"¹

d- Şağab Hâtûn-Kabac Hâtûn benzetmesi;

Şağab Hâtûn bu saygın ve otoriter haliyle geleneksel Türk Hâtûnluğunun Abbâsiler devletince en güzel bir örneğini oluşturunuyordu. Zîrâ eski Türklerde, Türk Hâtûnları daima Hakanın yanında yerini alır ve devlet işlerinde aktif bir rolü olurdu. Çoğu kere bu Hâtûnlar küçük veliahdlar nâmına devleti senelerce idâre eder, gerekirse ordular bile sevkederlerdi.²

Bunlardan meselâ Arap vali ve devlet adamlarının bu hususta çok yakından tanıdıkları diğer bir Türk anası da meşhur Buhara Melikesi Kabac Hâtûn'dur³.

Kabac Hâtûn, kocası Buhar Hudah'ın çok zamansız bir şekilde vefat etmiş olması sebebiyle henüz çok küçük, meme çağında bulunan oğlu Tuğ-Şad namına Buhara Hanlığını otuz küsur sene idâre etmiştir. Onun bu süre zarfında başta Ubeydullah b. Ziyâd olmak üzere (678-680) Emevîler devrinde (661-750) Horasan'a gönderilen Arap vali ve devlet adamları ile çok başarılı mücadeleleri olmuştur⁴.

Mâmâfih, Şağab Hâtûn'un bu şekilde cesur icraatları, entrikacı ihtiyar kurtları devlet idâresinden yeri ve sırası geldikçe uzaklaştırması bir dereceye kadar Abbâsî Hilâfetinin de hayrına olmuş ve küçük yaşta halife olmasına rağmen el-Muktedir'in 25 sene gibi çok uzun bir süre iktidarda kalmasını sağlamıştır.

¹ İbni Kesir, XI, s.175.

² Kafesoğlu, İ., "Türk Milli Kültürü", Ankara 1977, s.230-231.

³ Kitapçı, Z. Arap Şehirlerine Yerleşirilen İlk Türkler, Türk Kültürü, No, 112, Ankara 1972, s.209-221.

⁴ Kitapçı, Z., "Türkistanda Müslüman Olan İlk Türk Hükümdarları", İstanbul 1988, s.42-43. Ayrıca bkz. İbni Hubeyb, "Esmâ'ü'l-Mağâzî", Nevadrü'l-Mahtûtat, Tah. A.M.Harûn, Kahire 1954, II, s.166; Narşahî "Tarihü Buhara", Tah. M.A. Bedevî, ve N. M. et-Tirdî, Mısır, s.78.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞAĞAB HÂTÛN VE YAKIN ÇEVRESİNDE BULUNAN ETKİLİ HANIMLAR

Şağab Hâtûn'un en çarpıcı özelliklerinden bir diğeri de devlet işlerini yönetmede erkekler kadar kadınlara da önem vermiş olması ve onları şaşılacak derecede yüksek ve önemli mevkilere getirmesidir. O, kendi devrinde bu yönde en cesur adımları atmış ve nerede ise bir çığır açmıştır. Bunlara ilâveten Şağab Hâtûn, çevresinde kendisinin son derece güvendiği ve genellikle yakın akrabalarından olan sağlam bir kadınlar halkası oluşturmuş, önemli meselelerde isâbetli kararlar almada dâima onlarla samimî istişarelerde bulunmuştur. O bu hususlarda, devlet işlerinde kadınlara aşırı derecede yüz verdiği ve dolayısıyla bir kadınlar saltanatı kurduğu yolunda yersiz ittiham ve acı acı tenkit edenleri haklı çıkaracak kadar da ileri gitmiştir¹

1-TEYZE HÂTÛN

Fakat onun devlet işlerinde asıl danıştığı, içini döktüğü samimî istişarelerde bulunduğu, belki de ortaklaşa kararlar verdikleri kadın kendi öz kızkardeşi idi. O devrin kaynaklarında bu büyük Türk anasının ismi, bir usup özelliği nedeniyle ne yazık ki zikredilmemiş ve halife el-Muktedir'e nisbetle **أمه وخالته** anası ve teyze² olarak geçmiştir²

Bu Teyze Hâtûn, idârî dehâ ve meselelere nüfûz ve kavrama gücü, mâkul ve mantıklı düşünme bakımından Şağab Hâtûndan hiç de geri kalır bir taraf yoktu. Teyze Hâtûn, nerede ise Şağab Hâtûn'un bir ikiz kardeşi imişçesine onun sorumluluklarını paylaşmış, icraât ve tasarruflarında onun en büyük destek ve yardımcısı olmuştur. Böylece bu iki kızkardeş hiç bir ihtiras ve kaprise düşmeden büyük bir anlayış ve uyum içinde koca Abbâsî imparatorluğunu senelerce idâre etmişlerdir. En sonunda felâketler kapıya gelip dayandığında Teyze Hâtûn da Şağab Hâtûnla aynı meşum kaderi paylaşmış, insanlık dışı bir çok eziyet ve işkencelere maruz kalmıştır.

Teyze Hâtûn'un, el-Muktedir devrindeki yeri ve önemini burada değerlendirmek ve geniş yorumlarda bulunmak, konunun hudutlarını zorlamak olur. Ancak bizim bundan sonraki çalışmalarımızda, kaynaklarda adı sık sık Teyze olarak zikredilen bu Türk anası üzerinde çok daha ayrıntılı bir şekilde durulacak ve o da bu devirlerde Abbasiler Devletine hizmeti geçen diğer bir çok faziletli Türk anaları gibi ilk defâ tarih literatürüne kazandırılacaktır. Zirâ Abbasiler devri büyük İslâm kültür ve medeniyetinin önemli mozayikleri olan bütün bu unsurlar, hilâfet camiasındaki müessir Türk kadınları, ordudaki Türk askerî varlığı; idârî ve edebî sahalarda kendini göstermiş alim, fâzıl pekçok Türk, bir

¹ El-Kurtubî, XI, s.29 İbnî Tağrıberdî, III, s.234

وكانت النساء قد غلبن على المقتدر

² İbnî Kesir, XI, s.159. İbnü'l-Esir, VIII, s.20; İbnî İmâd, III, s.284. el-Hemezânî, XI, s.241

كانت أمه وخالته والقهر مائة يدخلن في الأمور والولايات والحل والعقد

bakıma unutulmuş kendi milli tarihimizin övünç dolu sayfalarını oluşturmakta ve bu büyük kültür ve medeniyet hamlesinde Türkün yapıcı şahsiyet ve profilini sergilemektedir.

2-ŞAĞAB HÂTÛN VE EL-KAHRAMANE HANIMLAR

Bu konunun diğer ilginç bir yönü de yine Şağab Hâtûn'un yakın çevresinde yer alan ve el-Kahramâne olarak zikredilen şahsiyetli hanımlardır. Büyük Türk Anası, devlet işlerini yürütmede, saray ve çevrelerine bir çeki düzen vermede bu el-Kahramâne makamına getirdiği son derece seçkin, kültürlü kadınlardan büyük ölçüde yararlanmıştır.

Bu el-Kahramânelerden Fâtıma Hanım, Ümmü Mûsa, Semmel Hanım ve Zeydân Hanım, Şağab Hâtûn devrinin zirveye tırmanan, etkin hanımların en başında gelmektedir. Şağab Hâtûn'un demir elinin bir nevi parmakları olan bu kadınlar ve onların icraatındaki yerlerini izâha geçmeden önce bizim, Abbasiler devletinde önemli bir fonksiyonu olan el-Kahramaneler kimdir, onların görevi ve icraattaki yeri nedir, kısa da olsa izah etmemiz herhalde yararlı olacaktır.

el-Kahramâne Ne Demektir?

Haddi zâtında el-Kahramâne veya el-Kahârime, Abbâsi hilâfesinde kadınlar için ihdâs edilmiş, üst seviyede önemli resmî devlet makamlarından biri idi. Devlet hiyerarşisinde bir kadının gelebileceği en son makam idi. Hilâfet saraylarının girdisi çıktısı, halifenin haremî de dâhil saraydaki kimselerin bütün masrafı, ihtiyaçlarının giderilmesi hep bu el-Kahramâne hanımlardan sorulurdu.

Onların büyük sarf yetkileri olurdu. Halifeye çok yakın ve onunla görevleri içabı sıkı temâs halinde bulunduklarından bu kadınların idâri, hattâ askerî erkân üzerinde büyük nüfuz ve sultaları vardır. Halife ve çevresindekiler, özellikle vezirler, onlarla genellikle herhangi bir sürtüşmeye girmezler ve bundan son derece çekinirlerdi¹

b-Şağab Hâtûn ve el-Kahramânelik Makamı

Şağab Hâtûn döneminde ise bu makam yeni bir muhtevâ ve etkinlik kazanmış, Abbâsi hilâfetesinin en gözde mevkilerinden biri olmuştur. Uzun süren saltanat yılları sırasında Türk Anası bu makama bir çok dirâyetli kadınlar tayin etmiş ve bunların hepsi, Vâlîde Sultan'ın icraatında onun sağ kolu olmuşlardır.

Hatta bu el-Kahramâneler arasında, "Meclisü'l-mezâlim" veya "Lîvânü'l-Mezâlim"e bizdeki bir nevi İstinaf Mahkemeleri gibi, başkanlık eden son derece önemli kadın hakimler bile vardı.

Kadın haklarının yeni yeni tartışıldığı ve kabul edildiği zamanımızdan on asır önce bir Türk Anasının kadınlara böylesine önem vermesi, onları hiç bir ayırım gözetmeden en önemli görevlere getirmesi, hattâ hâkim ve kadı tayin

¹ Zeydân, Corci, a.g.e., II, s.381 Krş. el-Hudârî Bek. a.g.e., s.340-41

etmesi, üstelik çevrenin şiddetli protesto ve tepkilerine rağmen onları yılmadan sonuna kadar cesaretle savunması, her türlü takdirin üstünde fevkalâde önemli bir davranış olsa gerektir.

3-EL-KAHRAMÂNE FÂTİMA HANIM (01.297/909)

Şağab Hâtûn'un bu el-Kahramânelerinden biri şüphesiz Fâtıma Hanımdır, Saltanatının ilk yıllarında hizmetinde bulunmuştur. İlk defa bu göreve ne zaman geldiği bilinmemektedir. Et-Taberi ondan sadece H. 297/909 yılı olayları sırasında bahsetmektedir. o da Dicle üzerinde teknesiyle seyretmekte olan Fâtıma Hanım'ın bu teknesinin köprü mevkiine geldiği sıralarda çok şiddetli bir fırtınaya tutulduğu ve neticede batmış olduğudur¹.

El-Kahramâne Fâtıma Hanımın böyle bir facia sonucu ölümünden sonra Şağab Hâtûn onun yerine Ümmü Mûsâ el-Hâşimiyye'yi tayin etmiştir.

4-EL KAHİRAMÂNE ÜMMÜ MÛSÂ HANIM (909-922)

Ümmü Mûsâ el-Hâşimiyye hilâfet camiasının en seçkin, en kültürlü, en olgun izzeti nefis ve haysiyetine son derece düşkün en onurlu kadınlardan biridir. Asıl adı Sükeyne olup, Muhammed b. El-Abbas'ın kızıdır². Haseb ve neseb itibarı ile çok asil bir aileye mensub idi.

El-Muktedir, halife olmadan çok daha önce, Şağab Hâtûn'un çevresine intisab etmiş ve Onun himâyesinde yetişmiştir. Bir başka ifâde ile kâbiliyet ve yeteneklerinin gelişmesinde bu Türk Anasının önemli rolü olmuştur. Bu bakımdan Sükeyne'nin gerek el-Muktedir, gerekse Şağab Hâtûn nezdinde çok özel bir yeri, kişiliği ve itibarı vardır.

a-Ümmü Mûsâ'nın Şağab Hatun Yanındaki Değeri:

Hele, el-Kahramâne gibi devlet idâresinde fevkalâde önemi haiz bir göreve getirilince, Onun vüzerâ ve ümerâ nezdinde nüfûz ve sultanı daha da artmış ve kelimenin tam anlamı ile bir "Ümmü Mûsâ" olmuştur³. Onun Halife ve Şağab Hâtûn'la görüşmesinde hiç bir engel yoktu. O doğrudan doğruya el-Muktedir ve Şağab Hatun'un huzuruna çıkar onlarla muhatab olur, isteklerini onlara arzeder ve çoğu kere onun istekleri de kabul edilirdi. Halife ve vüzerâ nezdinden onun eli boş döndüğü görülmezdi.

Haddizâtında bu devirde saraya, Halife ve Vâlîde Sultanla böylesine içli-dışlı olan bir başka kimse de yoktu. El-Muktedir veya Şağab Hâtûn tarafından yazılan resmi yazılar, emirname ve kararlar önce ona verilir o da bu kıymetli evrakı başvezir veya diğer ilgili yerlere ulaştırırdı⁴. Bunun gibi vezirlerin yazdıkları resmi yazıları da yine O, bir nevi kurye olarak el-Muktedir ve Şağab

¹ El-Hemezânî, XI, s.197.

² Er-Reşîd, a.g.e. s.239.

³ Er-Reşîd, a.g.e., s.230.

⁴ İbnü'l-esir, VIII, s.62; el-Hemezânî, XI, s.214.

Hâtûn'a getirirdi¹. Bu da Ümmü Musa'nın ne derecede itimâda şayan, Halife ve çevresinde güvenilir aklı başında bir kadın olduğunu göstermektedir.

O, bu son derece önemli görevleri yanı sıra, hilâfet sarayları, harem ve buna yakın çevrelerin giyim kuşam yiyecek içecek gibi her türlü ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli parayı bulmak ve onlar arasında huzur ve ahengi de sağlamak durumunda idi. **el-Muktedir**'in saraylarındaki câriyeler, onların hizmetçileri ve saraydaki diğer bütün görevlilerin sayıları 11.000 kişinin üzerinde olduğu düşünülürse², bu görevin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinin ne kadar zor bir iş olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

b-Ümmü Mûsâ ve Vezire; Mâmid b. el-Abbâs.

Bu bakımdan Ümmü Mûsâ, her ay saray ve haremde bu kabil rutin ihtiyaçlarının giderilmesi için gerekli olan milyonlarca dinarı temin etmede zaman zaman baş vezir ve diğer devlet erkânı ile sürtüştüğü hatta ağır münakaşalara giriştiği dahi olurdu.

O bir defasında vezir "**Hâmid b. el-Abbâs**'â gelmiş ve **İbnül-Furat**'ın "**Beytül-Mâldan**" **Şağab Hâtûn** için aylık 10.000 dînâr³

Gerçekte dînâr, dirhem ve miskâl, Araplar arasında ilk İslâmî devirlerden beri kullanıla gelen para birimleridir. Dirhem, gümüş, dînâr ve miskâl ise altın para olarak kullanılmıştır. Muamelâtta dînâr, 4,25 gr. saf altına tekâbül etmekte olup bu denge bugüne kadar böylece kalmıştır. Binâenaleyh, Arap müelliflerinin malûmat ve kıymet hesaplarında başka bir râyic bildirilmediği takdirde "bir dînâr" dâima 4,25 gr. "saf altın" olarak nazarı itibara alınmalıdır.

Bu bakımdan bizim de hesaplarımızda, dînâr için kullanıla gelen bu ölçü ve mikdar nazarı itibara alınmıştır. Yâni 1 dînâr, 4,25 gr. saf altın olarak kabul edilmiştir. Buna göre, **dînâr** denildiğinde 4,25 gr. saf altının bu günkü fiatlarla Türk parası olarak değeri tesbit edilmiş ve bu mikdâr, kaynaklarda bildirilen dînâr ile çarpılarak istenilen meblağ hesaplanmıştır. Böylece dînâr'ın hesabı ve ekonomik gücü hakkında okuyuculara yaklaşık bir fikir verilmek istenilmiştir. Dînâr ve dirhem hakkında daha geniş bilgi için bkz. Zambaur, E.V. "Dînâr," İA. 111. s.591-592; es-Sâlih, S., "İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri," İstanbul 1983, s.315-319; Mahmud en Nakşibendî, N., "ed-Derahimü'l-İslâmî," Bağdad, 1960, 1-29., (1,317,500,000) TL. **Ümmerrâ ve el-Kahramâneler** için aylık 5.000 dînâr altınla dolu bir torba ile çıktığını, aradan 40 gün geçtiği halde bu altınların hâla yeri ulaşmadığını söylemiştir.

Vezir, Ümmü Mûsâ'yı, azarlar bir edâ ile ileri geri konuşup durmamasını

¹ *İbni Haldûn*, III, s.387.

² *Es-Süyûtî*, a.g.e., s.384; *İbni Kesir*, XI, s.170.

³ *Dînâr*: "Şağab Hâtûnla" ilgili olarak yaptığımız bu çalışmada sık sık kullanılan para birimlerinden biridir. O devrin ekonomik gücü, insanların özellikle kamu görevlilerinin hayat seviyesi ve "Şağab Hâtûn'un" ucsuz bucaksız zenginliği hakkında bazı fikirler edinebilmemiz için kısa da olsa *Dînâr*'ın altın gücünü açıklamamız her halde yararlı olacaktır.

söylemiş ve onun izzeti nefsinin bir hayli rencide etmişti. Fakat bu olay Vezirin başını yemiş ve kısa bir süre sonra Hâmid b. El-Abbâs azledilerek yerine Ali b. İsa vezir olmuştur¹.

Mamafih temel kaynakların bu ve benzeri rivâyetlerinden, Şağab Hâtûn'un aylık maaşının 10.000, el-Kahramânelerde dâhil ümera ve üst kademedeki görevlilerin aylık maaşları ise 5.000 dînâr, (658,750,000) TL. olduğu anlaşılmaktadır.

c-Ümmü Mûsâ ve Ali b. İsa;

O yine bir defasında sarayın bir kısım ihtiyaçlarını karşılamak ve bazı yeni isteklerde bulunmak üzere baş vezir Ali b. İsa'nın huzuruna çıkmıştı. Hâcib ona, Vezirin şu anda uyumakta olduğunu, uyandığında durumu hemen kendisine arz edeceğini ve biraz beklemesi gerektiğini söylemişti.

Bunu bir istiskâl zanneden ümmü Mûsâ çok bozulmuş ve öfkeyle oradan çıkıp gitmiştir. Tecrübeli Vezir uyanıp ta durumu öğrenince işin vehâmetini anlamış hem Hacıbini, hem de bizzat oğlunu birbiri ardından göndererek ondan özür dilemek istemişti.

Bundan sonra herşey nâfile idi. Zirâ Ümmü Mûsâ hiç birini kabul etmedi. O huzuruna bile bile kabul edilmediğine, dolayısıyla izzeti nefsinin rencide olduğuna inanıyordu. Belki de bu bardağı taşıran son damla olmuştu. O derhal teşebbüse geçti. Olup bitenleri el-Muktedir ve Şağab Hâtûn'a arzetti. Sonunda koca Vezir görevinden alınmıştı². Bu ve benzeri olaylar, Ümmü Mûsâ'nın Şağab Hâtûn nezdinde ve hilâfet çevresinde ne kadar etkin bir kadın olduğunu açık açık ortaya koymaktadır.

5-ŞAĞAB HÂTÛN VE TÜRK KIZLARININ DÜĞÜNÜ

Ümmü Mûsâ'nın, Şağab Hâtûn'la olan bu uzun hizmet yıllarının burada hatırlatılması gereken kayda değer mesud olaylarından biri de Şağab Hâtûn'un erkek kardeşi, dayı Garib'in kızlarının devrin yine Türk asıllı büyük komutanlarından biri olan Bedr b. Abdullah el-Hamâmî ile evlenmeleri ve bu düğünde hem Şağab Hâtûn, hem de Ümmü Mûsâ'nın gösterdiği samimî gayret ve alicenablılıktır. (H. 307/919)

Şağab Hâtûn devrinin bu çok önemli düğünü Bağdad'ta olmuş ve bunu iki aristokrat Türk ailesinin şanına yaraşır bir şekilde olması için Şağab Hâtûn elinden gelen her şeyi yapmış, onları hediye ve ihsanlarına boğmuş, geleneksel mürüvvetini bir kere yakın akrabası olan bu Türk gençlerine göstermiştir. Daha bir çok önemli işlerinde olduğu gibi bu düğünde de Ümmü Mûsâ el-Kahramâne yine onun sağ kolu, yani düğünün en faal elemanlarından biri olmuştur.

Gerçekte hem dayı Garib, hem de Bedr b. Abdullah, devrin Türk asıllı, bir çok olaylarla kendini kabûl ettirmiş şahsiyetli, yüksek rutbeli Türk komu-

1 Kehlâle, Ö.R., "A'lâmü'n-Nisâ fil-Alâmî'l-Arabî vel-İslâm," Dmşk 1959. v. s.123

2 İbnü'l-Esir, VIII, s.98; el-Hudari Bek. a.g.e., s.34

tanlarından biridir. Dayı Garib'in, el-Muktedir'in yakın çevresindeki özel durumundan yukarıda bahsetmiştik. Şimdi Bedrül-Hamâmi kimdir? Kısada olsa biraz da ondan bahsetmemiz, o devir Türk varlığının boyutları hakkında bir fikir vermesi bakımından herhalde yararlı olacaktır.

a-Bedrül-Hamâmi Kimdir?

Bedrül-Hamâmi'nin babasının adı Abdullah'dır. Mısır'da Ahmed. b. Tolun'un çevresinde yetişmiş Türk asıllı kudretli komutanlardan biridir¹. Bedr, daha sonra, Karmatilerden Zükrâveyh b. Mükrâveyh adına bir bozgunun Şam ve havâlisinde çıkardığı kargaşalıkların bastırılması için Mısır'dan özel olarak gönderilmiş ve devrin yine kendisi gibi bir Türk komutanı olan Toğaç b. Cüf ile birlikte başarılı hizmetleri olmuştur. (H.298/910)²

b-Bedr b. Abdullah ve Abbâsi Halifeleri

Bedr b. Abdullah'ı daha sonra el-Müktefi'nin çevresinde görmekteyiz. Hatta el-Müktefi bir defasında Bedr'i İsfahan ve çevresinde başkaldıran Abdullah b. Mismâiyy'in üzerine göndermiş ve onun bu bozguncu âsiyi tepclemesinden son derece memnun olmuştur. (H.295/907)³

El-Muktedir, hilâfet koltuğuna oturduğu zaman, Mısır'da Ahmet b. Tolun'un terbiye ve disiplininde yetişmiş bu değerli Türk komutanı Onun çevresindeki en güçlü şahsiyetlerden birisi idi. El-Muktedir, yeteneğin en son derece emin olduğu Bedr'i İmparatorluğun en karışık bölgelerinden biri olan Fâris ve Kirman'a âmir olarak tayin etmiştir. (H.301/913)⁴ Artık O, bundan sonra Fâris ve Sicistan bölgelerinde çıkan olayların bastırılmasında birinci dereceden O, sorumlu olmuş ve yörede emmiyet ve asayişin sağlanmasında büyük hizmetleri dokunmuştur⁵.

c-Büyük Düğün ve Şağab Hâtûn

El-Mütazid dahil olmak üzere, el-Müktefi Billâh ve el-Muktedir Alellâh gibi, üç büyük Abbâsi halifesinin hizmetinde bulunan bu büyük Türk komutanı, yine o devrin Türk asıllı kudretli komutanlarından aynı zamanda el-Muktedir'in dayısı olan Emir Garib ile çok yakın bir dostluk içinde oldukları anlaşılmaktadır.

İki Türk ailesinin bu samimi dostlukları çok daha mutlu bir olayla noktallanmış ve dayı Garib'inkızları ile Bedr b. Abdullah'ın oğulları Bağdad ta yapılan müşterek bir düğünle evlenmişlerdir (h.307/919)⁶. Bir âilenin en az üç erkek çocuğunun, yine diğer bir âilenin üç kız çocuğu ile evlendirilmeleri değil Abbâsiler devri, belki başka devirlerde bile esi örneği az bulunan çok

¹ Et-Taberi, X, s.95.

² Krs. İbnü'l-Esir, VII, s.464.

³ Et-Taberi, X, s.520.

⁴ İbnü'l-Esir, V, III, s.12.

⁵ İbnü'l-Esir, VIII, s.79.

⁶ İbnü'l-Esir, VIII, s.79; et-Kurtubî, Silch. XI, s.58.

⁷ El-Kurtubî, a.g.e. XI, s.72.

بدر البين غلام ابن طولون

ender olaylardan biri ve belki de en ilginç olsa gerekir. Bu ancak birbirlerini yakından tanıyan, son derece güvenen, kaynaşan iki aristokrat Türk ailesi arasında olabilirdi.

Düğün'ün, bu Türk ailelerinin yanısıra, fevkalâde güzel ve mükemmel olmasında hem Şağab Hâtûn, hem de Onun el-Kahramânesi, saray ve hilâfet çevrelerinin en gözde, en dirayetli, en seçkin kadınlarından biri olan Ümmü Mûsâ elinden gelen her şeyi yapmıştır.

O kadar ki, bu büyük düğüne katılmak için hilâfet çevresi ve aristokrat kadınları kendi aralarında nerede ise hediye yarışına girişmişlerdir. Her ne kadar bu hediyelerin keyfiyeti ve ayrıntıları hakkında kaynağımızda pek fazla teferruat yoksa da, Onun bu yüklü hediyelerin taşınması için büyük bir düğün alayından bahsetmesi¹ onların hem maddi, hem de manevi değerlerinin çok büyük miktarlara ulaştığını göstermektedir.

Gerçekte, saray ve hilâfet çevresindeki bütün bu soylu ve aristokrat hanımların harekete geçmesi ve genç evlileri bir hediye yağmuruna tutmalarında Şağab Hâtûn'un çok önemli rolü olmuştur. Şağab Hâtûn dolayısıyla Ümmü Mûsâ'nın, Türk ailelerin düğünlerine gösterdiği bu sıcak ilgi çevresine de sirâyet etmiş ve hilâfet bir gövde gösterisi olmuştur. Düğün hediyeleri ailelere değil bizzat Şağab Hâtûn'a takdim ediliyordu. Bunun ayrı bir manası vardır. Şağab Hâtûn böyle şavranmakta haklı idi. Zira bu iki komutan, Türk asıllı olmaları yanısıra, devletin hizmetinde bir bakıma Şağab Hâtûn'un en büyük yardımcıları durumunda idiler

d-Düğün Alayı ve Hediyeler:

Saray ve yakın çevresinden özellikle kadınların takdim ettikleri bütün bu kıymetli hediyeler Vâlide Sultan'ın nezdinde toplanmış ve büyük bir düğün alayı oluşturarak Ümmü Mûsâ'nın başkanlığında düğün evine gönderilmiştir. El-Muktedir ve Şağab Hâtûn devrinin belki de en renkli düğünlerinden biri olan bu Türk düğünü, aristokrat kadınların hediyeleri ve büyük düğün alayı hakkında çok özlü bilgiler veren el-Kurtûbî şöyle demektedir:

“Artık bundan sonra Ümmü Mûsâ el-Kahramâne, dayı Garib'in kızları ile Bedrû'l-Hamâmî'nin oğlanlarının hem evliliklerini tebrik, hem de bu vesile ile toplanan düğün hediyelerini hazırlamak ve takdim etmek için Şağab Hâtûn'un emri ile harekete geçti. İçinde bir çok süvâri ve yayaların da yer aldığı çok büyük bir düğün alayı hazırlandı.

Bu cümleden olmak üzere, bütün bu hediyeler onunu önünde on iki beygire yüklendi. Bu beygirlerden altısının eğeri, gem ve diğer koşumları altından, diğer altısının ise gümüşten yapılmıştı. Ayrıca her bir hayvanın yanbaşıda en güzel elbiseler giydirilmiş, altın kemer ve altın hamayilli kılınçlarla donatılmış bir hizmetçi bulunuyordu. Bu arada kırk ta sandık vardı. Bu sandıkların hepsi en kıymetli elbiselerle doldurulmuş ve her birinin içine de 100,000 dinar

¹ El-Kurtûbî, a.g.c. XI, s.73

فسات أم موسى في موكب عظيم فيه ألفسان والرجال

(13,175,000,000, TL.) konulmuş idi. Bütün bunlar Şağab Hâtûn'un çevresindeki kadınlar tarafından bu düğün için toplanan hediyelerdi. İşte Ümmü Mûsâ böyle bir alayın başında yürüyerek hediyeleri yerine ulaştırdı"¹

5-ÜMMÜ MUSA'NIN DARBE TEŞEBBÜSÜ

a-Ümmü Mûsâ'nın Yeni Oyunları:

Ümmü Mûsâ bu önemli görevde senelerce kalmış ve fevkalâde başarıları da olmuştur. Belki de uzun süre bu görevde kalmasının garib bir sonucu olsa gerek kendisini Şağab Hâtûn'a rakib olarak görüyordu. Hâşimî bir aileden olduğu için hem haseb-neseb, hem de sevk ve idare bakımından ondan hiç de geri kalır bir tarafı yoktu. Onun için hilâfeti can evinde vurmak üzere bazı habis hazırlıklar yapmaya başladı.

Bunlar arasında, el-Muktedir'in düşürülmesi, hilâfetin Arap canibine geçmesi, yâni el değiştirmesi, Şağab Hâtûn'un ekarte edilmesi, kendisinin hilâfet camiasında daha etkin ve gözde bir kadın olması gibi karma karışık bir çok emelleri vardı. Özellikle el-Muktedir'in bu sıralarda çok şiddetli bir şekilde hastalanması bu hususlarda Ona ve yönetime ters düşen Arab ricâline büyük ümidler veriyordu. (H.310/922)²

Bunun için önce kız kardeşi olan Ümmü Muhammed'in kızını anlı şanlı bir düğünle el-Mutevekkil'in torunlarından Ebâ Bekir b. M.le evlendirmiştir. Gerek bu çiftin düğünü gerekse gelinin cehiz eşyaları için sarfedilen paraların had ve hesabı yoktu. Bu paraların hemen hepsi büyük servet ve hazineleri olan aşırı zengin Ümmü Mûsâ tarafından karşılanmıştı. Kaynaklarda bu düğün dolayısıyla koca Bağdad ahâlisine aralıksız tam 18 gün ziyâfet verildiği beyân edilmektedir³. Bu da Ümmü Mûsâ'nın bu ihtilâl hazırlığında yalnız olmadığını, bir kısım Arap ileri gelenlerince desteklendiğini göstermektedir.

6-Ümmü Mûsâ'nın Azli ve Tenkil Edilmesi;

Onun, bu aşırı hareketleri, devlet işlerinde senelerin verdiği tecrube ile azmi ve irâdesi bileylenmiş ve üstelik çok yüksek bir muhâkeme gücüne sâhip Türk anasının gözünden kaçmadı.

Şağab Hâtûn, bu kadının ne yapmak istediğini onun sinsî emelleri ve çevresinde toplanan bozguncu grubun farkında idi. Düğün bitip te ortalık biraz yatıştıktan sonra derhal Ümmü Mûsâ'yı huzuruna çağırılmış ve adeta bir dişi kaplan edâsıyla;

"-Demek sen benim oğlum için bir kısım (âdî) tertipler peşindesin! El-Mütevekkil'in torunu ile yakın akrabalık kurdun! Tâ ki Onu hilâfet tahtına oturtmak istersin!" diyerek bütün bu sinsî planlarını yüzüne vurmuş ve Onu

¹ El-Kurtubî, a.g.e., XI. s.72-73

² El-Kurtubî, a.g.e., XI. s.95.

³ İbni Haldûn, a.g.e., III. s.389; Kehhâle, Ö.R., a.g.e., V. s.124

derhal el-Kahramânelik görevinden azletmiştir¹.

Şağab Hâtûn bununla da yetinmemiş, Ümmü Mûsâ'yı ve yakın akrabalarının hapsedilmesini emretmiş ve bütün mallarına da el koydurmuştur. (H.310/922)² Ayrıca onun hakkında geniş kapsamlı bir de soruşturma açtırmıştır. Daha sonraları devletin başına büyük gaile ve tehlikeler açacak olun bu habis tertib ve darbe teşebbüsü, Şağab Hâtûn'unvaktinde müdahale etmesi ve cesâretle üzerine yürümesi sayesinde kolayca bertaraf edilmiş oluyordu.

Ümmü Mûsâ, bu talihsiz gelişmelerden sonra düştüğü hapisâhâne tam dört sene kalmış ve et-Taberi'nin kaydettiğine göre (H.314/926) yılında affedilmiş ve evinde ikâmet etmek şartıyla serbest bırakılmıştır. Ayrıca daha önce müsâdere edilen bir kısım malları da iade edilmiştir. El-Hemezânî, a.g.e., XI, s.249..

Mâmâfih, Ümmü Mûsâ, Onun el konulan malları, muhâkemesi, kendisi hakkında el-Kahramâne Semmel Hanım tarafından yapılan büyük soruşturma hakkında bundan sonraki sayfalarda daha geniş bilgiler verilecektir.

6-EL-KAHRAMÂNE SEMMEL HANIM(H-310/922-317/928)

Ümmü Mûsâ ve yakınlarının bu şekilde tasfiye ve hilâfet çevresinden uzaklaştırılmasından sonra bu önemli göreve, devrin diğer kültürlü, dirayetli, gün görmüş kadınlarından biri olan Semmel Hanım getirilmiştir.

a-Şağab Hatun ve Semmel Hanım:

Gerçekten Semmel Hanım'ın daha önceden Ahmed b. Abdül-Aziz adında bir zâtın "Kahramânesi" olduğu rivayet edilmektedir³. Bu görevi Ona yeni yeni ufuklar açmış, Onun hem tecrübe kazanmasına, hem de daha üst çevrelere ulaşmasına sebep olmuştur. Çünkü O, saraya yakın çevrelerde gösterdiği bu başarıları Şağab Hâtûn'un dikkatini çekmiş ve Ümmü Mûsâ'dan boşalan bu makama Onu el-kahramâne olarak tayin etmiştir. Semmel Hanım, bu önemli görüvi yanı sıra Vâlide Sultan'ın özel sekreterliğini, yani Onun resmî yazışmalarını da yapmakta idi⁴.

Semmel Hanım da bu göreve geldikten sonra Ümmü Mûsâ'nın ilk yıllarında olduğu gibi, hilâfet camiası ve devletin üst kademelerinde nüfûz ve sultası artmış, herkesin saygı gösterdiği bir hanım olmuştur. Zira O, zeki, üstün kabiliyetli olayların üstüne varmaktan çekinmeyen cesur şahsiyetli bir kadındı. Bu bakımdan kısa zamanda Vâlide Sultan'ın devlet işlerini ve genel politika-

1 İbnü'l-Esir, VIII, s.137; İbnü'l-Haldûn, III, s.389; el-Hemezânî, Tekmîleh, XI, s.227.

2 Daha geniş bilgi için bkz. er-Reşîd, a.g.e., s.239-240; İbnü'l-Esir, VIII, s.137. "Arapça metin" Gerçekte Ümmü Mûsâ, ailesi ve yakın akrabaları o devrin çok aşırı zengin aileleri arasında idi. Halîfe ailesine çok yakın olduğundan bir çok arazi, çiftlik ve meralar verilmişti. Onun bu akıllara durgunluk verecek serveti hakkında çok geniş bilgiler veren er-Reşîd bunların pek sathî bir hesaplama değerinin, 1,000-000 dinâr, (13,175,000,000) TL. olduğunu kaydetmektedir.

3 El-Hemezânî, a.g.e., XI, s.227.

4 El-Kurtubî, a.g.e., XI, s.109.

واخذ منها أموالاً عظيمة وجواهر نفيسة

sının yürütülmesinde, Onun sağ kolu olduğunu kaydetmektedirler¹

Semmel Hanım, Valide Sultan tarafından kendisine tevcih edilen her türlü görevi hiç çekinmeden kabul etmiş ve birbirinden farklı olan bu görevlerde inanılmaz bir sabır, ehliyet ve vukuf göstererek büyük başarılar elde etmiştir.

Böylesine önemli görevlerden biri **Ümmü Mûsâ** ile ilgili hilâfet camiasında büyük yankı ve çalkantılara sebep olan geniş "soruşturma" ile, bir diğeri "**Divânü'l-Mezâlim**"e bir kadın olmasına rağmen hem de uzun süre başkanlık etmesidir. Haddizâtında bunlar, değil bir kadını o zamanın gün görmüş devlet adamlarının dahi gözünü yıldıracak cinsten belâlı, tahlíkeli, ağır sorumluluklar isteyen çok önemli görevlerdi.

b-Semmel Hanım ve Ümmü Mûsâ Soruşturması:

Ümmü Mûsâ va yakınlarının azli, onların devlet işleri ve hilâfet çevrelerinden uzaklaşmaları, hatta hapsedilmeleri, şüphesiz **el-Muktedir** ve **Vâlide Sultan** devrinin en önemli siyasî ve sosyal olaylarından biridir. Bu ona ümit bağlayan çevreleri sukûtu hayale uğrattığı gibi, hilâfet camiasında da büyük yankı ve dalgalanmalara sebep olmuştur.

Evet **Ümmü Mûsâ**, bir devrin vezirlerine, devlet erkanına hiç çekinmeden kafa tutan bu ünlü **el-Kahramânesi**, onun kız ve erkek kardeşleri, yakın akrabaları hepsi **Vâlide Sultan** tarafından gerekli soruşturma ve koğuşurmalarının yapılması için **el-Kahramâne Semmel Hanım**a havâle edilmiştir. Ona bu işte kimse müdâhalede bulunmayacaktır².

Gerçekte **Semmel Hanım**, **el-Hemâzânî**'nin de işaret ettiği gibi belâlı, şerli, kalbi taşlar gibi katı ve sert bir kadındır³. İcâbı halde insaf ve merhamet nedir bilmezdi. O, **Ümmü Mûsâ**'nınüzlerine hışımla yürüdü. Ondan neredede, ne kadar servet ve hazineleri varsa itirafta bulmasını istedi. Bu beyana erkek ve kız kardeşleri de mecbur edildi. Onlara ağır işkence ve eziyetler çekti. Sonunda **Ümmü Mûsâ** ve yakınları, bütün gizli hazinelerini altın, gümüş, kıymetli cevherleri ne varsa hepsini bir bir itiraf etmeye mecbur olmuşlardır. Ayrıca **Semmel Hanım**, onlardan nakit olarak ta 1.000.000 dînâr (13,175,000,000) TL. müsâdere etmiştir⁴.

Böyle bir ağır soruşturma ve işkencelerden sonra **Ümmü Mûsâ** ve ailesi perişan olmuşlardır. Hele hele bu ağır yıkıntı ve malî külfetlerden sonra onların bir daha bellerini doğrultmaları ve o eski heybetli günlerine kavuşmalarına zâten imkân yoktu. Mâmâfih bu büyük soruşturma, koğuşurma, felâket, ağır baskı ve üzüntülerden sonra, **Ümmü Mûsâ**'nın erkek ve kız kardeşleri hatta sözde halife adayı **Ahmed b. el-Abbâs** fazla yaşamamış ve birkaç sene içinde

فكانت الساعد الأيمن لام المقتدى شؤون الدولة وسياساتها

1 Kethhâle, Ö.R., a.g.e., I s.185.

2 El-Hemâzânî, a.g.e., XI, s.227.

3 El-Hemâzânî, a.g.e., XI, s.227; Kethhâle, Ö.R., a.g.e., V. s.124

4 Bu konularda daha geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esir, VIII, s.137; İbni İmâd, a.g.e., V. s.124

birbiri ardından vefat edip gitmişlerdir.

Ancak, daha sonra **el-Muktedir**, **Ümmü Mûsâ'yı** bağışlamış, Onu serbest bırakmış ve daha önce el konulan eski saray ve çiftliklerini de kendisine iade etmiştir¹

c-Semmel Hanım ve Divânü'l-Mezâlim Başkanlığı:

Gerçekten Seyyide Şağab'ın, Semmel Hanım'a sonsuz bir güveni vardı. O kendisine verilen her türlü görevi (mahiyeti ne olursa olsun) en iyi bir şekilde yapabilecek güçte ve çapta bir kadındı. **Ümmü Mûsâ'nın** soruşturması sırasında o iyi bir imtihan vermiş ve böyle çok yönlü karma karışık işleri bir kadının da pekâla yapabileceğini ispatlamıştı.

Vâlîde Sultan'ın Ona olan bu sarsılmaz güveni **Semmel Hanım'ın**, İslâm Tarihinde bir kadın için düşünülmesi dahi mümkün olmayan önemli, hassas görevlerin başına getirilmesine sebep olmuştur. Bundan maksadımız **el-Kahramâne Semmel Hanım'ın** aynı zamanda "**Divânü'l-Mezâlim**" veya "**İstinâf Mahkemesi**" Başkanlığına tayin edilmesi ve görevi büyük bir vukûf ve ehliyetle senelerce sürdürmesidir. (h.306/918)

Gerçekte bu sadece o devirde değil, İslâm tarihinde de bir istisna teşkil etmektedir. Zîrâ on dört asırlık İslâm tarihinde ne **Semmel Hanım'dan** önce, ne de sonra doğrudan doğruya halife veya Onu temsilen devrin **Başkadısının** yönettiği böylesine önemli ve herkese adâlet dağıtan sorumlu bir makamın başkanlığına hiç bir zaman bir kadın getirilmemiştir.

Şağab Hâtûn bu yönüyle de üzerinde çok daha geniş bir şekilde durulması gereken mümtaz bir kadındır. Kadınlara toplumda, hem de hilâfet merkezinde böylesine önemli görevler ancak Onun zamanında verilmiştir. O, bu uğurda nerede ise bir çığır açmak istemiş ve fakat ölümüyle herşey bitmiş, fazla bir mesâfe de alınamamıştır. Hattâ diyebiliriz ki, Onun başını yiyen sebeplerden birisi de belki bu devlet işlerinde kadınlara **Teyze Hâtûn** da dahil, aşırı derecede güvenmesi ve üstün görevler vermiş olmasıdır.

d-Divânü'l-Mezâlim Nedir?

"Divânü'l-Mezâlim" veya diğer bir adıyla "Mesclisü'l-Mezâlim" de denilen bu yargı usulü, herkese açık, bir nevi halk mahkemesi niteliğinde idi. Sâdece hilâfet merkezi **Bağdad'da** yâni **er-Russâfe**² semtinde, haftada bir defa o da **Cuma** günleri olmak üzere kurulurdu³.

¹ Kehnâle, a.g.e., V. s.124

² *Er-Russâfe*, "*Bağdad'ın*" güney doğusunda, ilk defa "*el-Mansûr*" tarafından kurulmuş ve sonunda büyük bir yerleşim merkezi olmuştur. Genellikle seviyeli kimselerin ikânet etikleri bir yer idi. Bu bakımdan buraya birçok cami, saray ve türbeler yapılmış, *el-Mansûr'dan* başka, "*el-Mehdî*" de burada bir cami inşa etmiştir. Abbâsîler devrinde burası bir ilicağâh haline gelmiş, can güvenliği olmayan veya birisinden kaçıp kurtulmak isteyenler buraya sığınır olmuşlardır. Birçok halîfeler buraya defnedilmişlerdir. Daha sonra "*Şağab Hâtûn'da*" buraya defnedilecektir. Daha geniş bilgi için bkz. *el-Hamevî*, "*Mu'cemû'l-Büldân*", Beyrut 1955, III, s.46; *İbni Tıkûka*, "*el-Fahrî*", s.150,151; *Hatîb el-Bağdâdî*, Ls.82 *et-Taberî*, VII, s.652 VIII, s.37,39,63, Lu6, 140.

³ *Es-Süyûtî*, a.g.e., s.381

Halifeye ulaşamayan fakat adâlet isteyen kimseler buraya yazılı olarak mü-racatta bulunur ve divân başkanına gelerek derdini anlatır ve karşı taraftan davacı olduğunu bildirirdi. Divân kurulunca davacı ve davâlinın yüzyüze mü-dafaaları yapılır, sonunda divan başkanı hükmünü verir, alınan kararın altına imzasını atar ve divânın kararını orada bulunanlara açıkça ilân ederdi.

Bu meclislerde, genellikle halife veya ona vekâleten devrin “Kadı”¹ Kudatı” (Başkadı) fukahası, şehrin ileri gelenleri yâni âyân ve eşrafı da hazır bulunurlardı¹.

e-Semmel Hanım Yeni Görevi Başında

İşte toplum hayatı için böylesine önemli olan bir göreve, bir adâlet tevzi makamının başına, hem de Abbâsi Hilâfetine başkenti olan Bağdad’ta Şağab Hâtûn, kendi akıl, izah ve dehasını kullanarak el-Kahramâne Semmel Hanımı tayin etmiştir². O çağlarda böyle bir uygulamayı daha önceki sayfalarda da belirtildiği gibi kadın hakları olup da atılmış çok önemli bir adım olarak kabul etmemiz gerekmektedir.

Belki onun bu yönde cesûr adımlar atmasını oğlu el-Muktedir’in dilinin biraz kekeme olması ile izah edenler olacaktır. Zîrâ İbnü’l-îmâd, Vâlîde Sultan’ın, oğlunun kekeme olması nedeniyle uzun süre halkın içine çıkmasına (Cuma Selâmlığı gibi) müsade etmediğini kaydetmektedir³.

Ancak böyle bir uygulama, yani Semmel el-Kahramâne’nin DivânülMezâlim başkanlığına getirilmesinin el-Muktedir’in kekeme olmasıyla hiçbir ilgisi yoktur. Zîrâ bu sıralarda El-Muhtedir büyümüş ve nerede ise 24 yaşlarına gelmiş devlet idâresine vakıf bir halife olmuştu.

Hatta o, hiç çekinmeden çok muazzam, mutantan renkli merasimlerle yabancı devlet elçilerini bile kabul ediyor ve onlarla diplomatik bir dille münâkaşa

1 Divânü’l-Mezâlim; Kaza, yargı şekillerinden biri olmakla beraber bu velâyet otorite itibarı ile ondan daha mühim ve etkisi daha büyük idi. Abbâsilerden el-Mehdî zamanına kadar, halifeler bizzâ Divânü’l-Mezâlim’e başkanlık etmişlerdir.

(İbnî Haldûn, “Mukaddime,” Kahire, 1348, s.246)

Zamanımızda bu göreve en yakın olarak devletin belli hallerde kurduğu yüksek mahkemeleri, İstînâf veya sıkıyönetim, Danışay mahkemelerini gösterebiliriz. Yetkileri bir çok alanlarda Başkadının yetkilerinde daha güçlü idi. Bunların başlıca görevleri arasında;

1-Vergi toplamada yapılan zulüm ve haksızlıkları önlemek,

2-Orduda görev yapan kimselerin maaşları ile ilgili şikâyet ve haksızlıkları önlemek,

3-Vakıfların şartlarına uygun olarak kullanılmalarını sağlamak,

4-Kadı ve muhtesiplerin infaz edilmeyen kararlarını uygulamak,

5-Devletin üst düzey memurlarını gerektiğinde tedip etmek, cezâlar vermek gibi hususlar vardı, (Ebû Yâ’lâ,

el-Hanbelî, “el-Ahkâmü’s-Sultâniyyeh,” Mısır, 1938, s. 63-64)

Bu bakımdan, Divânü’l-Mezâlim başkanlığına toplumda itibarı yüksek, emirleri geçerli, dürûs birçok üstün

meziyetleri olan kimseler getirilirdi. Çünkü bunlar heybet ve kudret bakımından Başkadından daha yüksek idiler.

Mezâlim soruşturmaları için mutlaka hazır bulunması gereken şahsiyetler şunlardır:

1-“Muhafızlar, 2-Kadı ve Hakimler, 3-Fakiler (Yüksek hukuk bilginleri), “Kâtipler,” 5-“Şahitler”dir. (Bu konularda

daha geniş bilgi için bkz. es-Salih, Subhî, “İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri”, İstanbul 1983, s.247-249).

2 İbnî Tağrıberdî, III, s.193-194; İbnî İmâd, a.g.e., II, s.247; Kehhâle, Ö.R. a.g.e., I, s.185.

3 İbnî İmâd, a.g.e., II, 247. Krs. es-Süyûtî, s.381.

أَمْرُ الْمُقْتَدِرِ فِي أُمُورِ الدَّوْلَةِ وَهِيَ الرِّكَائَةُ أَيْهَا فَانْهَ طَمْرِكِبُ النَّاسِ

dahi ediyordu¹. Zâten el-Muktedir'den çok daha önce, Abbâsî Halifeleri Divânü'l-Mezâlim'e çıkmayı terketmişler ve bunu şehrin Başkadısı (Kadiyû'l-Kudat)a havâle eder olmuşlardır.

f-Ulemâ ve Halkın Protestosu:

el-Kahramâne Semmel Hanım'ın bu göreve getirilmesi halkın âyân ve eşrafda dâhil umumî protestolarına sebep olmuştur. Bu yönde'î acı tenkit homurtu, hatta öfkelerinde çok çok ileri gidenler dahi oluyordu².

Onun için Semmel Hanım er-Russâfe'de kurulan bu Divânü'l-Mezâlim'e ilk defa çıktığında, başta, dîvan üyeleri hazır bulunmak şöyle dursun, halktan dahi hiç kimse gelmemişti. Şağab Hâtûn, dîvan üyeleri, ulemâ ve halkın bu sessiz protestoları, onların ileri geri konuşmalarına hiçbir önem vermedi.

Semmel'den görevine çekinmeden sabırla devâm etmesini istedi. Bunu ikinci, üçüncü defa tekrar etti. Sonunda direnme kendiliğinden kırıldı. Şağab Hâtûn, güçlü azmî ve irâdesi sâyesinde bunda da muvaffak olmuştu. Zîra şehrin Başkadısı, Ebü'l-Hasan geldi, vekar ve ciddiyetle Divânü'l-Mezâlim'deki yerini aldı, Onun divana çıkması Semmel Hanım ve dolayısıyla Şağab Hâtûn'un bu kendi nevine münhasır icraâtını tasvip ettiği, böyle bir uygulamanın yâni Divânü'l-Mezâlim'e (İstinaf Mahkemesi Reisliğine) bir kadının başkanlık etmesinin dinen herhangi sakıncasının olmadığı anlamında idi.

g-Halkın Yararlanması:

Bundan sonra işler süratle düzeldi ve yolunda gitmeye başladı. Artık Semmel Hanım, her Cuma günü geliyor ve muntazam olarak Divânü'l-Mezâlîme başkanlık ediyordu. Onunla birlikte şehrin fukaha, din alimleri şehrin ileri gelen âyân ve esrafı da yerlerini alıyor ve adâletin yerini bulmasında ona yardımcı oluyorlardı. Semmel Hanım usul gereğince davalar hakkında karar veriyor. altına bizzat kendi imzasını atıyor ve jürinin verdiği bu müşterek kararı halka açıklıyordu³. Semmel Hanım, Divânü'l-Mezâlim başkanlığındaki bu görevinde acaba muvaffak olmuş mudur? el-Muktedir devrinin tarihçisi el-Kurtubî buna olumlu bir gözle bakmakta ve şöyle demektedir:

"Böyle bir uygulamadan zulme uğrayan kimseler çok yararlandı. insanların gönlü rahat etti, huzura kavuştu. Halbuki onlar daha önce bundan ve Semmel Hanımın davalara bakmasından nefret etmişlerdi."⁴

¹ İbnî İmâd, II, s.245.

² el-Kurtubî, a.g.e., XI, s.67.

وَأَنزَلَ النَّاسَ ذَلِكَ وَأَسَبَّحَهُمْ لَهُ وَالطَّعْنَ فِيهِ

³ İbnî Tağrıberdî, III, s.194; İbnî İmâd, 247. es-Süyûtî, s.381

أَمْرَ أَمِّ الْمُقْتَدِرِ بِشَيْءٍ الْقَهْرَ مَا نَهَى أَنْ تَجْلِسَ لِلْمَخْطَاةِ وَتَنْظُرَ فِي رِقَاعِ النَّاسِ
كُلِّ جُمُعَةٍ فَكَانَتْ تَجْلِسُ وَتَحْفَظُ الْقَضَاءَ وَالْأَعْيَانَ وَتُبْرِزُ التَّوَاقِيْعَ وَعَلَيْهَا خُطْبَاهَا

⁴ El-Kurtubî. a.g.e., XI, s.67.

فَانْتَفَعَ بِذَلِكَ الْمَظْلُومُونَ وَسَكَنَ النَّاسُ إِلَى مَا كَانُوا عَلَيْهِ نَافِرِينَ مِنْ قَعُودِهَا وَنَظَرِهَا

h-el-Kahramâne Semmel Hanım'ın Ölümü:

el-Kahramâne Semmel Hanım yukarıda da işaret edildiği gibi, Şağab Hâtun'un icraatına Onun nerede ise sağ kolu olmuş ve ölünceye kadar da sadâkatle hizmet etmiştir.

Gözü kara, olayların üstüne yılmadan giden cesur bir kadındı. Bu aşırı cesareti onu belki de taş kalbli olmakla suçlamalara yol açmıştı. O bilgi ve görgüsüyle kendisine verilen ve birbirinden farklı birçok önemli görevlerin hemen hepsinde başarılı olmuştur. Bu da diğer taraftan Şağab Hâtun'un adam seçme ve tayin etmede ne kadar isabetli davrandığını göstermektedir.

Mamafih Semmel Hanım'ın, Şağab Hâtun nezdindeki bu messir durumu, saray ve hilâfet çevrelerindeki saygınlığı ölünceye kadar devam etmiştir. El-Kurtubî onun H.317/928 yılında vefat ettiğini kaydetmekte ve hastalığı hakkında fazla bir açıklamada bulunmamaktadır¹.

7-EL-KAHRAMANE ZEYDÂN HANIM (928 ?-933 ?)

Yine bu deyrirlerde hilâfet çevreleri ve Şağab Hâtun'un çok yakın hizmetinde bulunan şahsiyetli kadınlardan bir diğeri de el-Kahramâne Zeydân hanımdır.

a-Zeydân Hanım'ın Özelliği:

Her ne kadar Zeydân Hanım varlığı ve "el-Kahramâne" olarak görevlendirilmesi Semmel Hanım'ın vefatından sonra çok daha belirgin bir hale gelmişse de onun çok daha önceki yıllarda hilafet sarayları ve Şağab Hâtun'un yakın çevresi ve özel hizmetinde olduğu anlaşılmaktadır.

Zeydân Hanım'ın, hilafet sarayları ümerâ ve vüzerâ üzerindeki otorite ve sultanı her ne kadar Ümmü Mûsâ ve Şemmel Hanım derecesinde etkili olmasa bile gerek Şağab Hatun ve gerekse el-Muktedir'in hizmetinde her zaman özel bir yeri olmuştur. O bir bakıma hilâfet saraylarının emniyet sorumlusu idi. Zirâ, Devletin başına belâ olan birçok azılı kimseler hapsedilmek üzere onun eline teslim edildiği gibi, zaman zaman izzet ve ikbâlini kaybetmiş talihsiz vezirler bile onun eline düşmüşler onun insaf ve merhametine bırakılmışlardır.

Zeydân Hanım'ın bunlarla cedelleşmesi, kendisini onlara kabul ettirmesi, ayrıca üzerinde dikkatle durulması gereken hususlardan biridir. Onun hilafet çevrelerinde pek de kısa olmayan bu görevi sırasında bu kâbil uygulamaların çok değişik uygulamaları vardır. Meselâ:

el-Cezire'de isyân eden Hüseyin b. Hâmdan ve oğlu o devrin Türk asıllı büyük komutanlarından Mûnis tarafından yakalanıp da Bağdad'a getirilince, bu Zeydân Hanım'ın nezâretinde hapsedilmiştir. (h.303/915)²

b-Zeydân Hanım'ın Hapsettiği Vezirler:

¹ El-Kurtubî, XI, s.125.

² İbnü'l-Esir, VIII, s.93.

Bu Ebü's-Sâc için de böyle olmuştur. İktâ arazileri ve vergiler yüzünden Halîfeye baş kaldıran Yusuf b.Ebü's-Sâc, yine Mûnis tarafından hezîmete uğratılıp da yaralı bir halde Bağdad'a getirilince el-Muktedir, Onun da Zeydân Hanım'ın nezaretinde hapsedilmesini emretmiştir. (H.307/919)¹ Bu aynı zamanda el-Muktedir'in Zeydân Hanıma olan sonsuz itimad ve güveni yanısıra onun böyle ağır ve mesuliyetli görevlere son derece ehil ve lâıyk otoriter bir hanım olarak görmesinin de güzel bir delili olsa gerektir.

Böyle garip uygulamaların, talihsiz bedbatları arasında İbnü'l-Furatla, Ali b. İsâ da vardır. Zaman zaman vezâret makamına getirilen bu kişilerin, aralarındaki insafsız rekâbet, sonunda amansız bir mücâdeleye dönüşmüş ve işler tamamen bir arap saçına dönmüştür.

Onların muhteris mücâdele ve makam kavgalarının tahlili ve bu bitmez tükenmez olayların Şağab Hâtûn'a nelere mal olduğunu izâh etmenin yeri burası değildir. Fakat sonunda el-Muktedir için bu iki rakib devlet adamını hapsedmekten başka çıkar yol kalmamıştı. el-Muktedir bu vezirleri daha önce emsâlini sık sık gördüğümüz gibi, hapsedilmek üzere Zeydân Hanım'a havale etmiştir.

Zeydân Hanım önce İbnü'l-Furat'ı içeri aldirtmiş, daha sonra işleri yüzüne gözüne bulaştıran beceriksiz vezir Ali b.İsâ'yı da getirterek aynı odaya hapsed-tirmiştir.(H.311/923)²

c-Hazîneden Aşırılan Gerdânlık:

Fakat bu birbirini takib eden olaylar zincirinde öyleleri vardır ki, bunlar hem Zeydân el-Kahramâne, hem de Şağab Hâtûn'un başını ağrıtmaya yetip artmıştır. Meselâ Ali b. İsâ, el-Hasibî'nin yerine tekrar vezir olup ta göreve başlayınca, İbnü'l-Cessâs'ın ünlü Türk prensesi Katru'n-Nedâ Hâtûn'dan düğün sırasında aşırıldığı³ ve sonra Cessas'dan müsâdere edilerek hazîneye intikâl eden çok kıymetli bir gerdânlığın her nasılsa dışarda satıldığı anlaşılmıştı.

Oysa bu gerdânlığı sarraflar çarşısından hem de Mısır'da çok daha önce, bu yeni vezir Ali b.İsâ satın almış ve 30,000 dînâr (3,952,500,000) TL. gibi çok yüklü bir meblâğ ödemişti. Ali b.İsâ, huzura çıktığında, kaftanının yeninde sakladığı bu gerdânlığı Halîfeye gösterince kimse bunun nasıl olup da hazîneden çıkarıldığı ve çarşıda satıldığına bir mana verememişti. Sabık vezir el-Hasibî bu son derece kıymetli gerdânlığı aşırarak ittiham edilmiş ve hakkında bizzât el-Muktedir tarafından soruşturma açılmıştır.

Bu gerdânlıkla ilgili suçlananlar arasında Zeydân Hanım'da vardı. Zîrâ onlara göre kıymetli cevherlerin mahafaza edildiği hazîne dâiresine Zeydân Hanım'dan başka rahatlıkla girip çıkan diğer bir kimse yoktu. Şağab Hâtûn ve el-Mukte-

¹ el-Hemezânî, a.g.e., XI, s.211

² İbnü'l-Esir, VIII, s.93; el-Hemezânî, XI, s.229.

³ El-Mesûdî, "Mürûc", IV, s.234.

dir'e sadakat ve dürüstlüğü birçok olaylarla isbât edilmiş üst kademedeki görevli bir hanımefendinin böyle aşağılık bir suçla ittiham edilmesi gerçekten de can sıkıcı bir olaydı.

Nitekim bu şekilde asılsız ithamlarla uzayıp giden ve bir yılan hikâyesine dönen gerdânlık soruşturması Şağab Hâtûn ve çevresine bir utanç ve bezginlik vermiştir¹.

d-Zeydân Hanım'ın Sonu:

Mamâfih, Zeydân el-Kahramâne'ye, sâdece Şağab Hâtûn değil el-Muktedir'in de özel iltifat ve ihsanları olurdu. el-Muktedir bir defasında bu dirâyetli hanıma çok kıymetli bir gerdânlık hediye etmiştir².

Zeydân el-Kahramâne'nin akıbeti ve ne zaman vefât ettiği hakkında kaynaklarda herhangi bir sarahat yoktur. Herhalde el-Muktedir ve Şağab Hâtûn'un saltanat yıllarının sonuna doğru, patlak veren bir kısım siyâsî ve sosyal çalkantılar arasında bu dirâyetli kadının ölümü, tarihi de boğulup gitmiştir.

Buraya kadar olan açıklamalarımızda Abbâsî hilâfetinde, devletin en yüksek mevkilerinde ve Şağab Hâtûn'un yakın çevresinde yer alan kadınlardan özellikle el-Kahramâne Ümma Mûsâ, Semmel ve Zeydân Hanımlar üzerinde durulmuş ve onların hilâfet câmiyasındaki üstün hizmetleri hakkında ilk defa köklü bilgiler verilmiştir.

Bunlar bir bakıma Şağab Hâtûn'un devlet idâresi ve halka hizmette ufkunun son derece geniş ve hoşgörüsünün denizler kadar engin bir Türk anası olduğunu da ortaya koymaktadır. Zîrâ O, bu zengin davranışları ile çoğu zaman erkeklerin yaptığı birçok görevleri kadınların da pek alâ yapabileceklerini ortaya koymuş ve Abbâsîler Devletinde uzun asırlar kimsenin arkasında gidemeyeceği bir çığır açmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞAĞAB HÂTÛNUN KÜLLÎ HAYIR HİZMETLERİ

Gerçekte Şağab Hâtûn, sâdece Abbâsî toplumundaki Türk varlığının değil, Hilâfet İmparatorluğunda gelmiş geçmiş en büyük, en otoriter, en şahsiyetli kadınlarından biridir. Kaşgar önlerinden, Atlas Okyanusu sahillerine kadar, çok geniş bir sahaya yayılan koca bir hilâfet imparatorluğunu, dahili ve harici bütün tehlikeleri göğüsleyerek 25 sene idâre etmiştir.

O, uzun süre devam eden bu saltanat yılları sırasında sadece siyâsî idârî değil toplumun sosyal meseleleri ile de hem-hâl olmuş ve kendisini sükrânla yâd etmemizi sağlayacak birçok küllî hayır hizmetlerinde bulunmuştur. Onun çok yönlü olan bu büyük ve küllî hayır hizmetlerini üç ana grupta toplamamız mümkündür:

1 el-Kurtubî bu meseleyi hicrî 315/927 yılı olayları arasında zikretmektedir. Bkz. "Tekmilah," XI, s.113

2 es-Sü'yûtî, s.384

A-İnsan sağlığı ile ilgili hayırları; Hastahane

B-Kutsal beldelere yaptığı hayırlar: Camiler, Su yolları vs.

C-Vakıf varlığı

Şağab Hâtûn'u, böyle küllî hayır hizmetlerine sevkeden şüphesiz Onun köklü dînî duyguları, halka hizmetin hakka hizmet olduğu inancının hoşnutluğunu kazanma arzusu, engin denizleri andıran merhameti, cömertliği, keremi idi. Bu güzel duyguların onun hayatında ve uygulamasında göz yaşartıcı örnekleri vardır.

Gerçekten bunlar, belirli ölçüde her müslümanın gönül zenginliğini oluşturan güzel hasletlerdir. Ancak Şağab Hâtûn, bu hususta çevresinde bir ufuk turu halindedir. Hayır ve hasenatta bir kadın olmasına rağmen onunlu kimsenin yarış etmesine imkân yoktu. İşte cârîye Şağab'ı, önce "ümmü'l-Veled", sonra "Seyyide", sonra "Ümmü'l-Muktedir", Şağab Hâtûn ve Vâlide Sultan kılan Onun herkesin arzu ettiği ve fakat kimsenin bir türlü elde edemediği bu üstün, insanî, imanî meziyetleri idi. O nefsinde bütün bunları toplamış ve onları bir gönül zenginliği haline getirmiş idi.

1-BİMÂRİSTÂN-I ÜMMÜL-MUKTEDİR VEYA ŞAĞAB HÂTÛN HASTAHANESİ

Onun, hayır hasenattaki küllî hizmetlerinin en önemli tezahürlerinden biri, belki de en anlamlısı insan sağlığına yönelik Bağdad'ın uygun bir yerinde düşkün, yoksul, hasta ve zavallı kimseler de dâhil, herkesin hiç bir ücret ödmeden tedavi edilebileceği bir "Hastahane" inşa etmesidir. Hastahane ve burada görevli bütün doktorların masrafları da bizzat kendisi tarafından karşılanmak üzere yapılmıştır.

Şağab Hâtûn kendi hesabına böyle bir hastahane, bir imâret yapmaya karar verdikten sonra önce bunun için Bağdad'da uygun bir mekân aranmıştır. Bu yönde yapılan araştırmalar sonucu, hastahanenin Bağdad'da "Sûk-u Yahya Çarşısı" denilen bir mahalde kurulması uygun görülmüştür¹. İnşaatinın bütün masrafları Seyyide Şağab tarafından karşılanan bu hastahane süratle tamamlanmış ve müslüman halkın hizmetine açılmıştır. (H.306/918) Daha sonra bu hastahane bânîsinden dolayı "Bimâristân Seyyide Ümmül Muktedir-Vâlide Sultan Hastahanesi" adıyla anılır olmuştur².

1 Zeydan, C., a.g.e., II, s.206; İbni Ebni Ebî Saybaa, "Tabakatü'l-Eubba" s.30.

2 İbni Tağrıberdi, III, s.193; es-Süyûtî, s.265.

a-Hastahâne Başhekimî: Sinân b. Sabit:

Hastahaneye devrin ünü cihanı tutmuş, büyük hekimlerinden Harranlı¹. Sinân b. Sâbit b. Kurra başhekim olarak atanmıştır². Pek tabii olarak onun yanında bir çok pratisyen hekimler ve hizmetliler de görev yapmakta idi. Sinân'a gelince:

Tıp sahasındaki büyük yeteneği, ilmi, bilgisi yanısıra alim, fazıl, felsefe ve hikmette otorite müstesna bir kimse idi³. Bağdad'da bir kimsenin mesleğini icrâ edebilmesi, o devirlerde ancak Sinân b. Sâbit'in imtihanından geçmesi ve müsade etmesi ile mülkün olurdu. Zirâ bir defasında "hekim" diye geçinen bir kimse, bir hastayı yanlış bir usûl ile tedâvi etmiş, fakat zavallı adam ölmüştü. Bunun üzerine el-Muktedir, Bağdad ve civarındaki bütün hekimleri, mesleklerinin icradan menetmiş, ancak Sinân'ın imtihanını kazananlara müsade edilmişti⁴.

Sinân b. Sâbit'in bu şekilde imtihan ederek hekimlik yapmasına müsade ettiği kimselerin sayısının kaynaklarda 900 kişi kadar olduğu bildirilmektedir⁵. Bu aynı zamanda Bağdad ve civarındaki doktorlar hakkında da bize bazı fikirler vermektedir ki, bu son derece yeterli bir rakam olsa gerektir. Bu durum aynı zamanda, o devirlerde İslâm Kültür ve Medeniyetinin önemli bir beşiği olan Bağdad'da müslümanların hekimlik ve tıp ilmine ne kadar önem verdiklerini dahi göstermektedir ki, bu cidden övünülecek bir durumdur.

b-Hastahane'nin Masrafları:

Sûk-u Yahya'da kurulan bu yeni hastahanenin başhekimî, doktorlar ve diğer görevlilerin aylıkları, kendi derecelerine göre tesbit edildi. Böylece söz konusu Hastahanenin yıllık giderleri için ödenen para 7000 dînâr, yaklaşık olarak (922,250,000.TL.) idi⁶. Es-Süyûtî ve diğer temel kaynakları tebit ettiği bu meblağa doktor ve diğer resmî görevlilerin aylık ücretlerinin dâhil olmaması gerekmektedir.

Başta doktorlar olmak üzere görevliler ve tüm hastaların giderleri büyük Türk anası Şağab IIâtûn tarafından karşılanmakta idi. Evet o devirde insan

¹ Harran; Urfa'da eski bir yerleşim merkezinin adıdır. Hz. İbrahim'in yurdu olara bilinmektedir. Ancak şehir Hz. Ömer zamanında İslâm hakimiyetini kabul etmiştir. Emevîler devrinde buranın ikbâli daha da parlarmış, hattâ son Emevî halifesi Mervân (744-750) burada ikâmet etmiştir. Abbâsîler devrinde özellikle Hârûn er-Reşîd zamanında Harran'ın (Sabilenin merkezi) dinî hayat bakımından bir hayli ızdıraplı günler yaşadığı anlaşılmaktadır. Harran'a bir çok alim gelmiştir. İşte Sinân b. Sâbit el-Harranî de bunlardan biridir. Daha geniş bilgi için bkz; (Darkot, B.İ.A. Harran Mdd. V/L s.299-300; el-Manevî, a.g.e., II. s.235-236).

² es-Süyûtî, s.265; Zeydân, C.II, s.206; İbni Kesîr, XI, s.128; Kehhâle, Ö.r., a.g.e., V.s.67.

³ el-Beyhakî, ebu'l-Hasen b.Ebi'l-Kasem, "K. Tarihu'l-Hukemâ," Süleymaniye, no. 3222 v, 81/a.

⁴ "Abu'l-Farac Tarihi" çev. Ö.R. Doğrul, Ankara 1987, II, s.252; Avvad, g., "Mucemü Ulema'l-Arah", Beyrut 1986 I s.129; ez-Zirekli, "Kâmûsu'l-A'lam", III s.206.

⁵ Es-Süyûtî, a.g.e., s.381.

⁶ İbni Kesîr, "et-Bidâye", XI. s.128; Kehhâle, Ö.R. a.g.e., V. s.67; İbni Ebi Saybaa, a.g.e., s.30.

sağlığına bu kadar önem vermek, bunun için müstakil bir hastahane kurmak, onun başına devrin ünü cihanı tutmuş bir hekimi hem de başhekim olarak tayin etmek, hastaların imdâdına koşmak ve bütün bunların masraflarını sırf yüce bir inanç için kendi imkânları ile karşılamak, ancak faziletli bir Türk anasının yapabileceği bir şeydi.

Şağab Hâtûn bu hareketleri ile daha sonra yine kendi neslinden gelecek olan Cevher Nesibe Hâtûn ve Haseki Sultan gibi şerefli Türk analarına da öncülük etmiş oluyordu. Zirâ bu Türk anaları da tıpkı büyük Vâlide Şağab Hâtûn gibi meselâ Cevher Nesibe, Kayseri’de (Anadolu Selçukluları zamanı) ¹ Haseki Sultan İstanbulda (Osmanlılar Devrinde) ² birer hastahane kurmuşlar böylece isimleri müslüman halk tarafından kıyâmete kadar hayırla yâd edilecek kimseler arasına girmiştir.

c-el-Muktedir Hastahanesi:

Aradan çok geçmeden el-Muktedir’in nazarında büyük bir itibar ve kıymeti olan tabibler başkanı büyük hekim Sinan, Halife el-Muktedir’e kendisinin de böyle bir hasathane yaptırmasını söylemiştir. el-Muktedir bu teklifi olumlu bulmuş ve Bağdad’da şehrin dört önemli giriş bölgelerinden biri olan “Bâbü’ş-Şam” mevkiinde bir hastahane yapılmasını emretmiştir ³. “Mâristân el-Muktedir” diye anılan bu hastanenin es-Seyyide Şağab’ın yaptırdığı hastahaneden çok daha küçük olduğu anlaşılmaktadır. Zira Şağab Hâtûn’un hizmete doktuğu hastahanenin aylık masrafı 200 dînâr, (26,000,000) TL. idi ⁴.

Aynı zamanda Şağab Hâtûn’un kurduğu bu hastahanenin Bağdad halkı tarafından büyük bir rağbet ve hüsnü kabûl gördüğüne de en iyi bir delil olmasa gerektir. Belki de halkın bu aşırı rağbet ve izdihamı sebebiyledir ki, Sinân b. Sâbit, Bağdad’ın bir başka semtinde, halifeden topluma sağlık hizmetleri vermek üzere yeni bir hastahanenin kurulmasını istemiş ve el-Muktedir de bu teklifi hiç çekinmeden kabul etmiştir. Böylece Abbâsi hilâfetinde ilk defa bir halife ve anası (ana-oğul) halkın medeni ihtiyaçlarını karşılamak, insan sağlığına hizmet için hastahane inşa etmiş oluyordı.

2-KUTSAL BELDELERE YAPTIĞI HAYIRLAR: CAMİLER SU YOLLARI

Şağab Hâtûn Bağdad’da inşa ettiği bu güzel hastahane yanısıra bir sadaka-i câriye olarak daha başka birçok hayır ve hasenatlarda bulunmuştur.

a-Katîatü’l-Dakik Camii:

Bunlardan bir diğeri de Onun yine Bağdad’ın “Katîatü’l-Dakik” mevkiinde

¹ Bkz. Şapolyo, E.B. *Dâruşşifâar, Önsay, III. no, 35; İstanbul 1968, s.12-13.*

² Bkz. *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, IV, s.1897-1899.*

³ *İbni Kesir, a.g.e., XI, s.128; Zeydân, C.a.g.e. II s.206.*

⁴ *İbni Kesir, a.g.e., XI, s.128; Zeydan, a.g.e. C.II s.206.*

yaptırdığı güzel bir camiidir. Halk arasında bu camii'de Hz. Peygamberin geceleri namaz kıldığına dair bazı şayialar çıkmış, bu da camiin itibarını arttırmıştır¹.

Hâtîb el-Bağdâd'nin rivayetlerinden bu camii'nin muhtelif zamanlarda tamir ve restore edildiği anlaşılmaktadır. Fakat Abbâsî halifelerinden et-Tâ-i Lillâh zamanında (973-991) camii yeniden ve çok esaslı bir şekilde tamir edilerek genişletilmiş ve Cuma günleri daha kalabalık bir cemaatin ihtiyacını karşılayacak bir hale getirilmiştir².

b-Mukaddes Beldelere Uzanan Hayır Eli:

Gerçekte Şağab Hâtûn bulunduğu toplumda bir hayır ve hasenat abidesi gibi idi. Fazilet ve dindarlığının sınırı olmadığı gibi Onun sehâ, kerem, cömertlik, lutuf ve ihsanın da sınırı yoktu. Yoksulları gözetmek, düşkünlere yardım etmek şu fânî dünyada belki de onu en mutlu kılan mânevî bir zevk idi. İbni Kesir es-Seyyide Şağab'ın emlaklarının senelik gelirinin 1.000.000 dinâr (13,175,000,000) Tl. olduğunu, bunun hemen hepsini fakirler ve acıların yeme içmelerine, doktorlara, hastalara, yolların yapım ve onarımı, halka su temin eden kanalların ıslahına sarf ettiğini bildirmektedir³.

Onun hayır ve hasenatla dolu nurlu elleri, Bağdâd ve hilâfet merkezini çoktan aşmış ve kilometrelerce uzaklara uzanmıştı. Bir eli Hz. Peygamberin özyurdu Mekke'de diğer bir eli Mescidü'l-Akşâ'da, gönlü ise peygamber sevgisi ile dolup taşan Medine'de idi. Bunlar bir bakıma dört kitabın mukaddes birliği ve her devrinde binlerce mü'minin koştuğu mukaddes yerlerdi.

İşte Şağab Hâtûn hayır ve hasenat için buralara yönelmişti. O uçsuz bucaksız mal ve servet zenginliğini gönül zenginliği ile birleştiriyor, hem Mescidi Haram, hem Mescidi Akşa, hem de Mescidi Nebevî'nin tamir ve diğer masrafları için oluk oluk para akıtiyordu. Şağab Hâtûn'un bu hayır ve hasenâtlarından sınır boylarında nöbet tutan askerlerde nasîbini alıyordu⁴.

İbni Hibban, çağdaş tarihçi, Bağdâd'ın Şağab Hâtûn dönemindeki bu mutlu ve müreffeh yıllarını şu hayırhah ifadelerle dile getirmektedir: "İlim ehli, ulemâ, her yerde gelişti, itibarları arttı, Bağdâd bu dönemde daha önceki dönemlere göre çok daha mamur, çok daha müreffeh ve yüce oldu⁵."

3-ŞAĞAB HÂTÎN VAKIFLARI:

a- Şağab Hâtûn'un Mal Varlığı:

1 Hatib el-Bağdâdî, a.g.e. I s.110.

2 Hatib el-Bağdâdî, a.g.e. I s.110.

3 İbni Kesir, XI, s.175.

فكانت تصدق بالترك على الحجج في أشربة وأزرد وأطباء يكون معهم
في تسهيل الطرقات والموارد

4 Et-Tamimi, Ebi Tammam m. b. Hibban b. Ahmed, es-Siretün-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulfa, Beyrut 1987 s.580

وكانت تنفق عليها وعلى ثغورها كل سنة أموالاً عظيمة

5 Et-Tamimi, es-Sire, s.580

وارتفع أهل العلم في كل بلد من الدنيا ورايت بغداد في تلك الأيام أطيب
ما كانت وأجلها وأعمرها

Abbasi Halifelerinin bütün halife analarında olduğu gibi, Şağab Hâtûn'un da birçok çiftlik, arazi, otlak, mera gibi irâd getiren kıymetli gayrı menkûlleri vardı. Onun emlakının senelik gelirleri yukarıda da belirtildiği gibi milyon dinâr olarak ifade ediliyordu. Ayrıca bu çiftliklerde birçok kişi, işçi ve amele olarak çalışıyordu. Bu arazilerin veriminin düşmemesi ve randımanlı bir şekilde işletilmesi için Şağab Hâtûn'un özel "İşletme Müdürü" dahi vardı.

Ona yakın olan ve gayrı menkullerini idare eden bu müdürlerin hayat seviyesi, refah ve geçim şartları vezirlerden daha üstün idi. O kadar ki bazıları el-Muktedir ve vezir olmaksızın Şağab Hâtûn'a özel işletme müdürü olmayı tercih ederlerdi. Bu durumun tarih kitaplarına geçmiş örnekleri bile vardır.

b-Şağab Hatunun İşletme Müdürleri:

Onun bu şekilde uzun süre İşletme müdürlüğünü el-Hasibî ünvanıyla bilenen Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ubeydullah yapıyordu. Bu el-Hasibî'nin hem Şağab Hâtûn, hem de daha önce kendisinden uzun uzadıya bahsettiğimiz Semmel Hanım'ın nezidinde özel bir yeri vardı. Onların güven ve itimadını kazanmıştı¹

Et-Taberin'in hicrî 313/925 senesi olayları sırasında verdiği bilgilerden öğrendiğimize göre; Abdullah b. M.el-Hâkânî vezaretten ezledilince yerine uygun bir aday aranmış, özellikle Semmel Hanımın yardım ve desteği ile onun yerine el-Hasibî vezir olmuştu. Bundan sonraki gelişmeleri Arîb el-Kurtubî şöyle anlatmaktadır.

"Bunun üzerine Şağab Hâtûn'un çiftlikleri, çayır, meralar vs. gayrı menkullerin işletmelerini üstlenecek bir adam aradı. el-Kahramâne Semmel Hanım'ı çağırarak:

"Bana el-Hasibî'nin yerini dolduracak ve onun yaptığı bütün görevleri yapacak birisini bul" dedi. Semmel Hanım Ona Abrurrahman b. M. b. es-Sehli tavsiye etti. O bundan sonra Vâlîde Sultan katibi "işletme müdürü" oldu ve bütün işlerini omuzladı. İşlere bir çeki düzen verdi, bütün savurganlıkları önledi. O, zaten bu işlerin içinde olan bir aileden geliyordu. Kendisi ayrıca ilim ve fazilet ehli idi².

Bütün bunlar diğer taraftan el-Hasibî'nin işlerini de zorlaştırdı. Artık musluklardan su akıyordu. Neticede el-Hasibî, Vâlîde Sultan'ın maiyyetinde olmak (maddî bakımdan) Halifeye yakın olmaktan çok daha faydalı idi.

Abdurrahman b. Sehlin, sâdece bu söz konusu emlakî randımanlı bir şekilde işletmekle görevli bir kimse olduğu da zannedilmemelidir. O aynı zamanda bir eli Mescidi Haram, bir eli Mescidü'l Akse da olan Şağab Hâtûn'un küllî hayır ve hasenat işlerini de yürütmekte idi. Fakir, düşkün ve zavallı kimselere

¹ El-Kurtubî, Sileh, XI, s.III.

² el-Kurtubî, Sileh, XI, s.III.

yapılan yardımlar bir yana, hastahane ve buradaki başhekim, pratisyen doktorlar ve diğer görevlilerin aylık giderleri bir bir hesaplanıyor ve bunlar muntazam şekilde dağıtılıyordu.

c-Şağab Hâtûn'un Vakfı:

Şağab Hâtûn bunlarla da iktifâ etmedi. Hayır ve hasenat için onun kalbi ummanlar kadar genişti. O bu haliyle el-Mütevekkil'in anası Şuca-Hâtûn'a ne kadar benzemektedir¹. Kader eli sanki bu iki Türk anasının hamurunu aynı undan yoğurmuştu. Mayasını da aynı mayadan katmıştı. Bunlar hayır ve hasenat için yaratılmış melek ruhlu iki Türk anası idi. Ancak Şağab Hâtûn daha da ileri gitmiştir. O, Abbâsi hilâfetinde hiç bir kadının yapamayacağı bir hizmeti yapmış, bütün bu gayrı menkullerinin mülkiyeti ve onların gelirlerini bu külli hayır ve hizmetler için vakfetmiştir. Bu vakfetme işlemi o günkü şartlar içinde formalite bakımından en mükemmel şekilde yapılmıştı. Şağab Hâtûn'un belki bir koordinatörlüğünün dışında fazla bir etkisi de kalmamıştı. İstese bile bunu kendisinin satmasına imkân yoktu². Bu haliyle Şağab Hâtûn modern vakıf müessesesinin belki de ilk kurucuları arasında yer almaktadır.

Mâmâfih, Şağab Hâtûn'un bu küllî hayır mefhûmuna yabancı olan, Onu bir türlü keşfetmek istemeyen yazarlar yok da değildir. Onun hasbî olan bu samîmî duygularını çarpıtmak için çırpınıp duran papaz tarihçi meşhur C.Brockelman, "Şağab Hâtûn'un sırf kendi emlakını emniyet altına almayı denemek maksadıyla"³ böyle bir yola gittiğini mesnedsiz bir görüş olarak ortaya atmaktadır.

Şağab Hâtûn bütün bu hayırhah ve alicenap davranışlarına rağmen nankör bir el, Onun hilafet kolyelerinin süslediği boğazına sarılacak Ona insanlığın en tiksindirici usûlleriyle eziyet ve işkenceler yapacak, kutsal beldelere, Harameyne vakfettiği bütün bu kıymetli arâzi ve çiftliklerin sahte bir muamele ile satılması için devretmeye zorlayacak ve bunun için de bu faziletli Türk anasına her türlü rezil muameleyi yapmaktan çekinmeyecektir⁴.

Mâmâfih önümüzdeki sayfalarda Abbasîler devrinin bu yüzkarası tiksindirici olayları hakkında daha geniş bilgiler verilecektir. Buraya kadar olan açıklamalarımızda Şağab Hâtûn'un sosyal yönü ağır basan faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Bundan sonraki sayfalarda onun saltanat yıllarının genel karakterleri üzerinde durulacak ve bunların yeterli bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

1 el-Hatib el-Bagdâdî, a.g.e., VII, s.166; İbni Tağrıberdi, II, s.323

2 İbni Haldûn, III, s.391; İbni Kesir, XI, s.171

3 Brockelman, C. "İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi", Çev.N. Çağatay, Ankara, 1964 s.137.

4 İbni Kesir, XI, s.176.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ŞAĞAB HATUN HİLAFET CAMİASINDAKİ YERİ
VE
İDÂRİ ŞAHSİYETİ
1- ŞAĞAB HÂTUN'UN SALTANAT YILLARI

Şağab Hâtûn'un saltanat yılları nerede ise bir çeyrek asır sürmüştür. O, çok az kimseye nasip olan bu saltanat yılları içinde İmparatorluğun yönetimi ve olaylara yön vermede daima aktif bir rol oynamış, şahsiyetli son derece otoriter bir Türk anasıdır. O, bu süre zarfında bir **Vâlîde Sultan** (Ümmü'l-Muktedir) olarak hilâfet imparatorluğunun zirvelerinde bulunmuş, onun mukadderatı ile ilgili olarak birçok siyâsî, sosyâl, idârî kararlar almış ve gerektiğinde bunları çok rahat bir şekilde uygulamıştır. O devletin en-üst kademelelerinde lüzumlu değişiklikleri yapmaktan bile çekinmemiştir. Yerine göre, bir kısım vezirlerdeki idârî ve mülki erkânı azlettiği gibi yerine göre de yeni yeni devlet adamları bulmuş ve onları önemli mevkilere getirmiştir. Şimdi biz Onun bu olaylarla dopdolu geçen saltanat yılları ve bazı önemli olaylar üzerinde duralım;

a-Şağab Hâtûn ve Bazı Vezirler;

Önceleri, Onun "**Baş müsteşarı**" (Meşâyihu'l-Küttâb) M. b. AbdülHamid idi. el-Kurtubî, kendisine vezâret teklif edilen ve fakat onu kabûl etmekten çekinen bu kimsenin son derece cimri, pinti olduğunu kaydetmektedir¹. Bu zat vefât edince (H.307/919), yerine müsteşar olarak **Ahmed b. Ubeydullah el-Hasibî** tayin edilmiştir. **el-Hasibî'nin** yukarıda da belirtildiği gibi daha ziyâde **Şağab-Hâtûn'nun** uçsuz bucaksız kıymetli emlâkını tedvire ağırlık verdiğinin burada bir kere daha hatırlatılmasında yarar vardır.

el-Hasibî, daha önce yukarıda ismi geçen **Semmel Hanım'ın** hizmetinde bulunmuştu. Yine **Semmel Hanım'ın** tavsiyesi üzerine **Şağab Hâtûn'un** müsteşarlığına getirilmiş ve kısa zamanda mâlî ve idârî işlere bir çeki düzen vererek **Vâlîde Sultan'ın** takdirlerini kazanmıştır². O, bu başarılı hizmetleri dolayısıyla vezirliğe yükseltilince, yerine başmüsteşar olarak **Abdurrahman b. M. b. es-Sehl** getirilmiştir. (H.314/925)³

Vezîr olanlar görevleri icâbı pek tabîî olarak halîfeye yakın, **Ana sultan'a** ise bir dereceye kadar uzak olurlardı. Bu bakımdan **el-Hasibî**, kısa bir süre sonra **Şağab Hâtûn'un** başmüsteşarı olarak kalmayı arar bir hale gelmiştir.

Zîrâ, **Ümmül-Muktedir'in** bilfiil hizmetinde bulunmak, Onun yakınında olmak, maddî refah, hayat seviyesi, bolluk ve bereket bakımından çok daha faydalı idi⁴. Böylece o kimse Halîfe ve çevresinin tehlike ve entrikalarından da bir dereceye kadar selâmette kalmış olurdu. Nitekim öyle de olmuş ve **el-Hasibî**, başmüsteşarlıkta gösterdiği başarıyı vezirlikte gösterememiş ve **el-Muktedir** tarafından bir süre sonra azledilerek, yerine **Ali b. İsâ** getirilmiştir.

¹ el-Kurtubî, "Sileh", XI, s.74

² el-Kurtubî, "Sileh", XI, s.74

³ İbnü'l-Esir, VIII, s.158

⁴ el-Kurtubî, "Sileh", XI, s.III; Kevhâle, Ö.R. a.g.e., V, s.68

(H.315/927) ¹

Ali b. İsa, devlet işlerinde savurganlık ve israfı önlemeye çalışmış, devletin gelir kaynaklarına yeni bir çeki düzen vermiş ve hazine gelirlerini artırmıştır. Onun asıl şanssızlığı yukarıda da belirtildiği gibi, Şağab Hâtûn'un kudretli kadınlarından biri olan Ümmü Mûsâ ile olan takışması ve saray çevrelerinde çok etkin yeri olan bu el-Kahramânenin ihtirasına kurban gitmesidir ².

b-Ali b. ve İsa Şağab Hâtûna Yazdığı Arıza;

Gerçekte, Onun Ümmü Mûsâ'nın baskısı ile vezirlikten çekilmeye zorlanması, o günlerin en aktüel konularından biri olmuştur. Başvezir istifâ etmek niyetinde değildi. Bunun için de kendisini haklı gösterecek bir çok sebepleri vardı. Ali b. İsa, devreye Şağab Hâtûn'un girmesini istemiş ve kendisini savunan çok geniş bir "arıza" takdim etmiştir.

Muhtevası bir yana, siyâsî, edebî nezâket ve üslûp bakımından da fevkalâde bir değeri olan bu uzun arızasında tecrübeli Vezir olayların çok geniş bir değerlendirmesini yapmış ve böylece bizlere diplomaside, terbiye, nezâket ve incelik örneği olacak şahane bir belge bırakmıştır. Arızasının siyasi muhtevasının uzun uzadıya değerlendirilmesi bizim konumuzun genel çerçevesini aşmaktadır.

Ancak yine bu arızada en içten duygu ve birbiri arkasından birer inci dâneleri gibi dökülen o güzel ifâde ve kelimelerle Şağab Hâtûn'un müessir şahsiyeti de dile getirilmiştir. Bir taraftan Şağab Hatun'un devlet erkânı üzerindeki otorite ve şahsiyetini vurgulayan, diğer taraftan Başvezirin Ona olan tutum ve davranışlarını, üstün saygı ve hürmetlerini sergileyen bu arızanın bazı yerlerini bir fikir vermek üzere aşağıya almış bulunuyoruz.

c-Arizadan Alıntılar

Uslûp yüceliği ve ifâde zenginliği bakımından tercümesini yapmakta bir hayli zorlandığımız: bu arızada Başvezir Ali b. İsa, Şağab Hâtûn'a yer yer şu şekilde hitap etmektedir:

الحال الله بقاء السيدة وأدام عزها وتأييدها وصلاحها وحرمتها وأسبغ
عليها وزاد في أحسن أليها ومواهبه الجميلة وآلائه الجزيلة وأقسامه الهنيئة
وفوائده السنية عندها استودعهم الله وأسودهم أياهم كل سوء
مظهور ومخوف يمنه ورأفته

¹ El-Kurtubî, "Sileh, XI, s.112

² el-Hudari Bek, a.g.e., s.343

Tanrı, Hanım Sultan'ın ömrünü uzun saltanatını ziyâde etsin! Şerefini devamlı kılsın! Onu korusun! Ona olan desteğini uzatsın! Yüce nimetlerine gark etsin! İhsanını ve her türlü güzel armağanlarını bol bol onun üzerine saçsın! Kâtında her türlü kötü sonuç ve korkunç tehlikelerden yüce acımasıyla, izzet ve ikrâmıyla muhafaza kılmasını niyaz eylerim!" "... Bana her işimde doğruluktan uzaklaşmak helâl olmaz. Ben bütün bu işlerde herşeyden önce Allah'ın hakkını, efendimiz müminlerin emrinin hakkını (Allah saltanatını uzun etsin) ve Valide Sultan'ın hakkını gözetirim. Allah, Hanım Sultanı şereflendirsin! Ben Tanrı'dan, önünde ve sonunda her zaman, müminlerin emîri ve hanım'ın bütün işlerini, açığını, gizlisini, küçüğünü, büyüğünü düzeltmesini, (hayırlar murad etmesini) dilerim. Tanrı, önemli işlerinde onlara en güçlü destektir, Allah onların her ikisini de doğruya erdirmeyi, ellerinden doğru olan işlerin sudur etmesini dilerim. (Benim bu temennilerim) Tanrının ihsanı, keremi ve cömertliği ile gerçekleşsin! (Amin) ¹

Diğer taraftan, Şağab Hâtûn'nun böylesine muhtevalı, zengin ifâdelerle dolu diplomatik bir tarzda yazılan mektuplara muhatap olması, onun Arap dili ve edebiyâtına vâkıf son derece iyi yetişmiş kültürlü bir kadın olduğunu göstermektedir. Ayrıca böyle bir arızanın niçin Halife el-Muktedir'e değil de Şağab Hâtûn'a takdim edilmiş olması üzerinde daha geniş yorumlar yapılması gereken bir husustur.

2-ŞAĞAB HÂTİN VE KARMATÜLER

Şağab Hâtûn devrinin en önemli olaylarından biri de, şüphesiz Karmatîlerin Bağdad üzerine yürümeleri ve Valide Sultanın onlarla çarpışan hilâfet askerlerini desteklemek için elinde avucunda ne varsa sarfederek, bu güzel İstâm beldesinin, çölün derinliklerinden kopup gelen vahşi, bedevi, ilkel Araplar tarafından hunharca yağma edilmesi ve yakılıp yıkılmasını önlemiş olmasıdır. Konunun önemi ve Şağab Hâtûn'un bu bitmez tükenmez fedâkarlıklarının daha iyi anlaşılabilmesi için bu habislerin kimler olduğu ve nasıl ortaya çıktıkları hakkında kısa da olsa bazı bilgiler vermekte yarar vardır.

a-Karmatîler Nasıl Ortaya Çıkmıştır? Bunlar Kimlerdir?

Gerçekte Karmatîliğin öncüleri her ne kadar çok daha önceki devirlere kadar gitmekte ise de, bunların asıl ortaya çıkışı Vaş ve Kûfe havalisinde Hamdân Karmat adındaki bir Arabın "Hz. Peygamber'in" Medine'ye hicreti örnek alınarak, 980'li yıllarda, taraftarları için "Dâru'l-Hicre" adını verdiği bir buluşma ve birleşme yeri tesis etmesiyle başlamıştı.

Bu zât Iraklı bir "Ârâmi" idi. Onun lâkabı olan "Karmat'a" nisbetle bütün bu terörist, başıbozuk, çapulcu tayfasına "Karmatîler" denilmiştir². Bâtîni ve İsmailî idiler. Savunduklarını harekete getiren bir nevi komünizmden başka bir şey değildi³. Malların herkes için müşterek olduğunu savunan bu kimseler cennet ekmeği ile kardeşlik yemeği yerlerdi⁴.

¹ El-Hudari Bek, a.g.e., s.341-342

² Karmatîler hakkında daha geniş bilgi için bkz. el-Hudari Bek a.g.e., s Brockelman, C. a.g.e., s.133 Danişmend LH, "Türk Irkı Niçin Müslüman oldu?" s.205 vd, Konya 1987.

³ Danişmend, İ.H, a.g.e., s.205.

⁴ Brockelman, C. a.g.e., s.134

b-Karmatîler Devleti;

Arapların karakteristik meziyetleri olan yağma ve çapulculuk ruhunu okşayan ve yeni bir fikir ve bir heyecan dalgasıyla ortaya çıkan bu çapulcular takımının Arabistan'daki yıkıcı varlık ve faaliyetlerini hiçbir halife önleyememiştir.

Karmatîler; 899 yılında Basra Körfezi'nin garbî sahillerinde müstakil bir devlet kurmuşlar, 900 yılında halifenin müstakil ordusunu bozguna uğrattıkları gibi, onun askerlerini de kılıçtan geçirmişlerdir. Onlar bununla da yetinmemişler, ileri hareketlerine devam ederek Suriye'yi ele geçirmişler ve Şam kapılarına kadar olan bu geniş yerleri insafsızca yakıp yıkmışlardır. Basra ve Kûfe'de onların yakıp yıktıkları bu mamur müreffeh şehirler arasında idi. Bu yeni devletin başkenti el-Ahsâ (Bahreyn'deki eski Macar ve Şimdiki Hufuk) kasabasının yerine kurulmuş olan "Müminiye" şehri idi¹.

c-Karmatîler Bağdad Önlerinde;

Karmatî çapulcu Araplarını temsil eden liderlerin en şerlisi, Ebû Tâhir el-Karmatî idi. Özellikle 914-943 yılları arasında hertürlü kötü faaliyetlerini sürdüren bu Allaha, dine zerre kadar saygısı olmayan taşkalbli Şağab Hâtûn ve dolayısıyla el-Muktedir devrinin en korkunç tehlikelerinden biri olmuştur. Hattâ O, bütün vahşetiyle 930 yılında Mekkeye yürümüş, şehri yağma ve talan etmekle yetinmemiştir.

O bu vahşetinde daha da ileri gitmiş, 30.000 müslümanı kılıçtan geçirdiği gibi pekçok ganimet yanısıra Hacerû'l Esved ve Kâbe örtüsünü de beraberinde alıp götürmüştür. Hattâ onun çapulcuları Haremî Şerifi pislemekten bile çekinmemişlerdir². Ebû Tâhir ve çevresinde toplanan bu vahşi Arapların ehli İslâma irtikâ ettikleri bu şenâat, vahşet, zulüm, İslâm tarihinin daima nefret ve lânetle yâd edeceği olaylardır.

Ebû Tâhir bu çapulcu hareketlerinin bir devamı olmak üzere, Bağdad üzerine yürümüş ve hilafet merkezini ele geçirerek bu güzel ve zengin İslâm beldesini de yağma ve talan etmek, insafsızca yakıp yıkmak istemiştir. (H.315/927) Bu meşum haber Bağdad'a ulaştığında başta devlet erkânı olmak üzere, herkes korkunç bir dehşet ve panik içinde kalmıştı³.

d-Şağab Hâtûn'un Orduya Sağladığı Büyük Destek:

Ebû Tâhir el-Karmatî, Bağdad üzerine kara bir duman gibi inmiş ve halkın üzerine bir kâbûs gibi çökmüştü.

Onun ve bîrâberinde getirdiği çapulcuların Bağdad'a girmesinin önlenmesi, ayrıca çarpışan askerler ve onların ihtiyaçlarının giderilmesi için çok büyük meblağlara ihtiyaç vardı. İşte, Şağab Hâtûn, bu külli belânın defedilmesi için maddî ve mânevî her türlü fedâkarlıktan çekinmemiş ve bütün mal varlığı ile bu sefil çapulcuların karşısına dikilmiştir.

Biz bu konu ile ilgili olarak burada başvezir Ali b. İşâ ile el-Muktedir

¹ Broçkelman, C. a.g.e., s.134; Danişmend, İ.H., a.g.e., s.207.

² İbni Kesir, XI, s.160, es-Süyûtî, I, s.383, "İbnü'l-Verdî", Zeynü'ddin Amr Tah. A.R. el-Bedr:vi Beyrut. 1970 I, s. 700

أَتَمَّا أَخَذَ الْحَجْرَ الْأَسْوَدَ قَالَ هَذَا مِنْ غَايَةِ بَنِي آدَمَ وَهُوَ يَجْرَهُ إِلَى
الْكَبَةِ وَإِذَا نَاجَى الْحَجْرَ إِلَى الْأَخْصَاءِ فَعَلَهُ لَعْنَةُ اللَّهِ

³ el-Hamezânî, "Tekmilî", XI s.115

وَمَا وَصَلَ الْحَجْرَ إِلَى بَغْدَادَ دَخَلَ النَّاسَ كَابَةً عَظِيمَةً

arasında geçen çok önemli, belge niteliğinde bir konuşmayı nakletmek istiyoruz. Bu konuşmalar, Ebû Tâhir veya Karmatîler kâbusunun, hilâfet merkezi ve devlet êrkanı üzerinde nasıl çırpınıp durduklarını da göstermektedir.

Ancak yine bu konuşmalar, Şağab Hâtûn'un hiç bir paniğe kapılmadığını, son derece soğuk kanlı bir şekilde olayların üzerine yürüdüğünü, hattâ bütün varını-yoğunu çömertce oğlunun emrine verdiğini de açık açık ortaya koymaktadır ki, bu ayrıca tesbit edilmesi gereken ilginç bir husustur. El-Hemezânî'nin naklettiğine göre Ali b. İsâ, el-Muktedir'e büyük bir telaşla geldi ve dedi ki;

“Halifeler, düşmanlarını tepelemek için bütün mallarını sarfede gelmişlerdir. Müslümanlar bugün (bu alçak) kâfirden daha büyük bir tehlike ve zararlar karşışmamışlardır. Oysa Beytül-Mâl'da bir şey kalmadı. Ey Müminlerin emiri, Allahtan kork! Hiç olmazsa Vâlîde Sultanla konuş. Onun bela ve musibet anlarında sarfedilmek üzere biriktirdiği servetten yardım iste. Oysa belâların anası, en büyüğü en korkunç olanı ise, Ebû Tahir el-Karmatî'dir! el-Muktedir bundan sonra Vâlîde Sultana müracaatta bulundu. O da defaten 500.000 dinâr (65,875,000,000) TL. nakti yardımda bulundu¹

Gerçekte, Ebû Tâhir el-Karmatî ile çapışan askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için hazine-i hassada bir şey kalmamıştı. Herşey Şağab Hâtûn'a bakıyordu. Karmatîler belâsının defedilmesi artık onun yapacağı mali fedakarlığa kalmıştı. Faziletli Türk Anası şahsî hazinelerinin saklı olduğu demir kapıları arkasına kadar açtı. Elinde, avucunda ne varsa Ebû Tâhir belâsının defedilmesi için oğlunun ve ordu kumandanlarının emrine verdi. El-Kurtubî onun hilâfet merkezi Bağdad'ın mağruz kaldığı bu belâların atlatılması için sarf ettiği paraların tam 3.000.000 dinâr, (375, 250,000,000) TL olduğunu kaydetmektedir². Görüldüğü gibi bu çok büyük bir meblağ, Şağab Hâtûn'un değil, ancak “Devlet Ana”sının sarfedeceği bir meblağ idi. Bu yönüyle O, hilâfet merkezinin aynı zamanda bir Devlet Anası idi.

e-Şağab Hâtûn ve Karmatîlerin Sonu;

Ebû Tâhir el-Karmatî, Bağdadın üzerine çöken bu kâbûs, Şağab Hâtûn'un orduya sağladığı büyük mâlî destekler sayesinde defolup gitmişti, ama onun elinde avucunda da hiçbir şey kalmamıştı.

Bu diğer taraftan Abbâsî Devleti için de tam bir yıkıntı olmuştur. Zîrâ bu olaylardan sonra paralı askerlerin maaşları kolay kolay ödenemez olmuş, bu durum ise ileride daha ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulacağı gibi devletin başına bir çok gaileler açmış huzursuzluk ve iç isyanların doğmasına sebep olmuştur. Fakat burada aklımıza şöyle bir soru gelmektedir; acebâ Şağab Hâtûn, diğer bir ifade ile Devlet Ananın bunca mâlî destek ve fedâkarlıklarına rağmen Karmatîlerin kökü kazınabilmiş midir? Bu soruya bizim cevabımız şüphesiz ki hayır! olacaktır.

Buna asıl neden de hilâfet ordusundaki şahsiyetli Türk komutanlar neslinin yavaş yavaş inkıraza doğru gitmiş olmasıdır.

f-Karmatî Olayının Kısaca Askeri Bakımdan Değerlendirilmesi;

Gerçekte Karmatîlerin çıkardıkları bu bitmez tükenmez kargaşalık yağma

1 el-Hemezânî, “Tekmil”, XI, s.255.

2 el-Kurtubî, “Sileh”, XI, s.155.

iç isyan ve huzursuzluklarla, el-Memûn ve el-Mu'tasım devrinde zuhur eden ve uzun seneler İslam dünyasını kasıp kavuran Bâbek el-Hurremi olayları arasında gerek davranış ve gerekse fikir ve ideoloji bakımından bir çok benzerlikler vardır.

Ancak el-Mu'tasım, büyük mâlî desteklerle donattığı Türk askerleri ve onun yine kudretli Türk generali büyük taktik ve strateji dehası, el-Afşini, Bâbek el-Hurremi'nin üzerine göndermiş o da, anlı şanlı birçok Arap komutanlarını dize getiren Bâbek el-Hurremi'yi şaşkına çevirmişti. el-Afşin hiç de beklemediği bir yer ve zamanda bu iri yapılı dev cüsseli gerillâ liderinin karşısına dikilmiş ve Onu kısıkrak yakalayarak esir almıştı. Böylece kudretli Türk generali dost ve düşmanlarına karşı Türk askerî dehâ ve gücünden kimsenin kurtulamayacağı bir kere daha isbât etmiş oluyordu. (H.223/837) ¹

g-el-Muktedir'in Başarısızlığının Sebepleri;

Ne var ki el-Muktedir ve Şağab Hâtûn, Ebû Tâhir el-Karmatînin karşısında el-Mutesım kadar şanslı değillerdi. Onların meseleyi kâhîr bir kılıç darbesiyle halledecek, üstelik taktik ve stratejide Ebû Tâhirle boy ölçüşecek kadar değerli cesur bir komutanları da yoktu. Zâten onların bir kısmının da iç huzursuzluklar nedeniyle başı dertde idi. İşte Şağab Hâtûnun Karmatîler karşısındaki aczi buradan, yâni müessir şahsiyetli güçlü kuvvetli bir Türk komutanının olmayışından kaynaklanıyordu. Buna sebep de hilafet camiasında temâyüz etmiş ve önemli mevkillere gelmiş şahsiyetli Türk komutanlarının el-Mütevekkil'den sonra şu ve yahut bu nedenle başlarının vurdurulmuş olmalarıdır.

3-ŞAĞAB HATUN İÇİN SANCILI YILLARIN BAŞLAMASI

Bundan sonraki devirler artık Şağab Hâtûn için bir bakıma sancılı yılların başlaması demektir.

Bunun ilk belirtileri devrin Türk asıllı büyük komutanı el-Muzaffer lakabıyla meşhur Mûnis el-Hâdim ile Şağab Hâtûn'un aralarının hem de endişe verici bir şekilde açılmış olmasıdır. Bu kötü gelişmelerin asıl sebebi hakkında fazla bir açıklamada bulunmayan el-Kurtubî, Mûnis el-Hâdim'e, Şağab Hâtûn'un kendisini öldürteceği yolunda inandırıcı haberler gelmeye başladığını kaydetmektedir. Bundan büyük bir dehşet ve kuşkuya kapılan Mûnis, Vâlide Sultan'ın gâzabından kurtulmak için kısa bir süre de olsa suğur'a, Bizans sınır boylarına gitmek istemiş ve bu boğucu çevreden böylece uzaklaşmıştır. (h.315/927) ².

Saray ve yakın çevre ile Mûnis el-Hâdim'in aralarının açılması her iki taraf için de birbirlerini felâkete götüren olaylar zincirinin adetâ bir başlangıcı olmuştur. Artık bundan böyle Mûnis hem her fırsatta Halifeye başkaldırmayı düşünüyordu. Zâten olaylar da bu mecrada gelişmiş ve Mûnis kendisini bir ihtilâl ortamının içinde bulmuştur.

Gerçekte Şağab Hâtûn'un uzun süren saltanat yıllarının en önemli olaylarından biri şüphesiz Mûnis el-Hâdim'in gerçekleştirdiği darbe ve bunun acı bir sonucu olarak başta el-Muktedir olmak üzere, Şağab Hâtûn, onun kız kardeşi "Teyze-Hâtûn" ve bu Türk hanedan ailenin diğer ferdlerinin işten el çektiler meleri ve sonu meçhûl bir şekilde hapsedilmeleridir.

1 Kütâpçı Z, "et-Türk fî-Müellefâi'l-Cahiz", s.142 vd.

2 el-Kurtubî, "Sileh", XI, s.155.

a-Mûniş el-Hâdim'in Darbe Teşebbüsü;

Bilindiği gibi Mûniş el-Hâdim, Emîrül-Ümerâ (Orgeneral) rutbesinde bir komütandı. el-Muktedir'in dayısı olan **الحارث بن عمار** Garibin oğlu Hârûnu, onun yerine, Emîre'l-ümerâ yapacağı ve Bağdad Emniyet Umum Müdürü Türk asıllı Hazûk'un da, Hârûn'u desteklediği yolunda bir kısım şayialar çıkmıştı¹.

Bundan büyük ölçüde kuşkulanan Mûnis, bir taraftan makam endişesi, diğer taraftan da sadareten azledilen kimselerin de tahriki ile yeni bir ihtilâl girişiminde bulunmuştur. Asiler kısa zamanda sarayı kuşatarak el-Muktedir'i ve yakın çevresini göz altına almışlardır. Bundan sonra, el-Muktedir kılıncı ve baskı zoruyla halifelikten el çekirmişler ve onun yerine el-Muktezid'in oğlu, el-Muktedirin ise üvey kardeşi, Muhammedi "el-Kâhir Billâh" lâkabıyla halife ilân etmişlerdi. (317/929)²

Ne yazık ki ihtilâl, çok geçmeden ciddiyetini kaybetmiş bir çapul ve yağma hareketi hâline dönüşmüştür. Bu cümleden olmak üzere âsiler el-Muktedirin sarayına saldırmışlar ve Dârû'l-Hilâfeyi büyük ölçüde yağma ve talan etmişlerdir. Bu arada çapulculardan bir başka gurup da Şağab Hâtûn'un üzerine yürümüş ve ondan da 500.000 dinâr (65,875 000,000) TL. gibi yüklü bir meblag gasbetmişlerdir.

b-el-Muktedir ve Şağab Hâtûn'un Hapsedilmeleri;

Bu sıralarda el-Muktedir ve yakınları Dârû'l-Hilâfede göz altında bulunuyorlardı. Bu darbeciler için mahzurlu olabilirdi. Bunun için âsiler bir adım daha ileri atarak başta el-Muktedir olmak üzere, Şağab Hâtûn ve Onun devlet işlerinde en yakın yardımcısı sır dostu, "Teyze-Hâtûn" ve daha bir çok yakınların evlâd ve iyâlini hattâ câriyelerini buradan alarak Mûnis'in sarayına getirmişler ve orada hapsedmişlerdir³.

Oysa el-Muktedir hâlâ meşru halife idi. Ne kendisi çekilmiş ve ne de onun azledilmesi yolunda bir fetva sağlamamıştı. Bunun için darbeciler el-Muktedir'e çok ağır baskılar yapmışlar ve "Başkadının" huzurunda ondan kendi arzusu ile hilafetten çekildiğine dair yazılı bir belge almışlardır⁴. Böylece daha önce ilân edilen el-Kâhir'in halifeliği de güya meşru bir zemine oturtulmuş oluyordu.

Diğer taraftan askerlerin büyük bir kısmı, darbecilerin safına henüz iltihak etmemişlerdi. Onlar, ihtilâlin önderlerine gelerek maaşlarını istemişler fakat pek bir şey elde edememişlerdir. Bundan büyük ölçüde öfkeye kapılan askerler büyük kalabalıklar halinde Mûniş el-Hâdim'in sarayını kuşatmışlar ve mazul halifenin hem de duyacağı bir şekilde "Yâ Mansûr!" "Yâ Muktedir!" diye bağırma ve slogan atmaya başlamışlardır. Artık askerlerden pek çoğunun darbeyi tasvip etmedikleri anlaşılmıştı⁵.

Bu beklenmedik gelişmeler karşısında Mûnis el-Hâdim geri bir adım atmış ve galeyâna gelen askerlerin her türlü taşkınlığı yapabileceklerini, belki bu arada kendisinin de öldürüleceğini iyi bildiği için elMuktediri hapsedtiği yerden

1 İbni Kesir, XI, s.158

2 el-Kahir'in ldefa halife ilân edilişi.

3 İbnü'l-Esir, VIII, s.201

4 İbni Kesir, XI, s.159.

5 "Abu'l-Farac Tarihi," s.251

çıkararak tekrâr halife ilân etmek durumunda kalmıştır.

c-el-Muktedir ve Şağab Hâtun Tekrar İktidârda

Tekrar iktidara gelen el-Muktedir ve Şağab Hâtun, ihtilâlcilerin üzerine fazla varmamışlardır. Şağab Hâtun tecrübeli Vâlîde, olayları tırmandırmak ve Bağdad sokaklarını bir kan gölü hâline getirmek niyetinde değildi. İhtilâlciler askerler tarafından öldürülenlerin dışında Onlar kimseye dokunmamışlardır. Bu başarısız ihtilâlin önderi, Mûnis el-Hâdim affedildiği gibi, geçici bir süre halife ilân edilen rakib el-Kâhir'e de dokunulmamıştır.

Onların ihtilâlin önderlerine hele hele el-Kâhir'e dokunmamaları affedilmez bir hata olsa gerektir. Zîrâ el-Muktedir ve hele hele Şağab Hâtun, el-Kâhire dokunmamalarının cezasını fazlasıyla ödiyeceklerdir. el-Muktedir'e gelince; O sâdece el-Kâhiri Şağab Hâtun'un nezaretinde geçici bir süre için göz hapsinde tutulmasını emretti. Belki de bu Şağab Hâtun'un arzusu idi.

d-Şağab Hâtun'un el-Kâhire Yaptığı İyilikler;

Şağab Hâtun bu tutukluluk süresince el-Kahire bir suçlu değil bir misâfir, belki bir oğul gibi bakmış, ona öyle muâmele etmiş, izzet, ikrâm ve ihsanlarda bulunmuştur.

Çünkü Şağab Hâtun, öz oğlu el-Muktedir gibi, üvey oğlu el-Kâhiri de kendi kucağında büyüttmüş ve mübârek memesinden süt emzirmişti¹. Onun aynı zamanda süt anası idi.

Değerli tarihçi İbnü'l-Esir o güzel üslûbu ile Şağab Hatunun, el-Kahire yaptığı iyiliklerden bahsederken aynen şöyle demektedir;

وأما القاهرة فأن المقتدر حبسه عند والدته فأحسنته وأكرمه ووسعت
عليه النفقة واشترت له السراى والحوارى للخدمة وبالغت في إكرامه
والاحسان إليه بكل طريق

"el-Kahire gelince, el-Muktedir Onu Validesinin yanında hapsedti. Ancak vâlîde Sultan, Ona çok iyi muamelede bulundu. Ona izzet, ikram etti. Bol bol harçlıklar verdi. Hattâ onun gönlünü hoş tutacak kısmen her yolla izzet ve ikramının her türlüüne boğdu"².

e-Şağab Hâtun'un Diğer Veliahdlara Karşı Tutumu;

Hulâsa Şağab Hâtun, üvey oğlu el-Kâhir'e bu kötü günlerinde fazla bir eziklik hissettirmemek ve üzüntüsünü gidermek için elinden gelen her türlü iyiliği yapmıştır.

Şağab Hâtunun bu alicenâb davranışı sadece el-Kâhir için değildir. Bilindiği gibi el-Kâhirle birlikte el-Muktedir, el-Müktefi'nin oğlu Ali ile, el-muktazîd'in oğlu Muammedi de Vâlîde Sultanın nezaretinde hapsedilmelerini emretmişti. Şağab Hâtun onlara da aynı âlicenab hayırhah davranışlarda bulunmuş maddi manevi bir sıkıntıya düşmemeleri için onlara da elinden gelen her türlü iyiliği yapmış, şahsi hizmetlerinde bulunmak üzere câriyeler hediye etmiştir³.

Kötülüğe iyilikle mukabele etmek üstün bir inanç ve sağlam bir karakterle mümkün olurdu. Bir fazilet abidesi olan Şağab-Hâtun işte bunu sergiliyordu. Böyle bir davranışı o camiada Şağab Hâtun yapabiliirdi.

¹ İbnî Kesir, XI, s.175.

² İbnü'l-Esir VIII, s.207, Kr El-Hemezânî, "Tekmilleh," XI, s.268

³ el-Hemzânî, "Tekmilleh," XI, s.268

4-GELİYORUM DİYEN İHTİLÂL V E EL-MUKTEDİR

el-Muktedir ve devlet işlerinde tecrübeli ana melike, Şağab Hâtûn'un ve oğlunun muhaliflerine karşı bu melekvarî davranışlarının tesiri çok uzun sürmemiştir.

Bir müddet sonra el-Muktedir ile Mûnis el-Hâdim'in araları tekrar açılmış ve iki taraf birbirlerinin amansız düşmanı haline gelmişlerdir. İki taraf arasındaki bu fitnenin alevlenmesinde, baş vezir Hüseyin b. Kâsım'ın hiyânet derecesine varan tutum ve davranışlarının şüphesiz çok önemli rolü olmuştur¹. Bu zât her vesile ile Halifeyi, Mûnis'e karşı kıskırtmış ve ipler nerede ise kopma derecesine gelmiştir. vezir bu şekilde Halifenin aleyhine olacak tehlikeli provakasyonlarına devam etmiş, hatta daha da ileri giderek aptalca bir kararla Mûnus el-Hâdim'in üzerine asker bile sevk etmiştir.

a-Muktedirle Mûnis Karşı Karşıya Geliyor;

Mûnis el-Hâdim bu sırada Musulda bulunuyordu. Büyük bir basiretsizlik eseri, Halifenin üzerine gönderdiği askerleri emrindeki Türk birliklerinin büyük desteği ile yenerek Bağdad üzerine yürümüş ve gelmiş ve orada karargahını kurmuştur².

Mûnis'in saraya karşı, doğrudan doğruya harekete geçmemesi, Onun olayları pek fazla ırmandırma niyetinde olmadığını göstermektedir. Bu arada iki taraf arasında bir çok elçiler gelip gitmiştir. Fakat bu elçiler, el-Muktedirle, Mûnis arasında bozulan ve gittikçe karma karışık bir hale gelen ilişkilerin olumlu yönde çözülmesinde kayda değer bir fayda sağlayamamışlardır.

el-Muktedir'in çevresindekiler, Mûnis'e karşı silahlı bir tavır almasında ısrar edip duruyorlardı. Oysa el-Muktedir'in bunu yapacak yanında ne parasal gücü ve ne de eğitilmiş, disiplinli eli silâh tutan askerleri vardı. Şağab-Hâtûnla, aralarında geçen şu konuşmalar, onun bu tehlikeyi atlatmak için ne kadar acz içinde olduğunu göstermektedir.

b-el-Muktedirle Şağab Hâtûn'un Özel Konuşması:

Değerli tarihçi el-Kurtubî'nin ayrıntılı bir şekilde naklettiğine göre;

el-Muktedir, Mûnisle açıkca muharebeye tutuşmaya karar verdiği zaman anasına geldi ve,

"-Ne hallere düştüğümü görüyorsun! Halbuki yanımda ne bir dînâr altın ve ne de bir dirhem gümüşüm yok. Buna şu anda mutlaka para-pul lâzım. Yanında ne var ne yoksa bana yardım et." dedi. O zaman anası ona;

"-Sen de biliyorsun Karmatîler Bağdad üzerine yürüdüklerinde sana 3.000.000 dinar (375.250.000,000) TL. verdim. Bundan sonra yanımda ancak şu gördüğün kaldı" dedi ve oğluna 50,000 dinar nakit (E, 587,500,000) TL. verdi. el-Muktedir bu parayı çok az buldu ve şöyle yakındı;

"Bu dînarlar bana ne yeter? Karşı karşıya olduğum tehlikenin büyüklüğü karşısında bunun ne değeri vardır?" Bundan sonra anasına sitemle;

"Bana gelince artık dönüşü olmıyan bir yoldayım. Gücümün yettiği kadar

1 İbnî Haldûn, III, s.390.

2 İbnü'l Abîrî, "Tarihü Muhtasarü'd-Düvel," s.175.

da çarpışacağım. Belki ölürüm de kurtulurum. Fakat asıl mesele benden sonraya kalanların başına neler geleceğidir. (Bundan sonra anasını kasdederek) birileri mutlaka yakalanacak, ağır işkenceye uğrayacak ve işte su dürrûciye ağacına asılacaktır¹ Ne yazık ki el-Muktedir'in bu kehânetleri gözüyle görmüşçesine doğru çıkmış Şağab Hâtûn, hem yakalanmış, hem ayaklarından asılmış, hem de bin bir çeşit işkenceye uğramıştır.

c-el-Nuktedirin Feci Ölümü;

Nihayet el-Muktedir, elinde Kuranı Kerim, üzerinde Hz. Peygamberin cüb-besi ve etrafında kelimenin tam anlamı ile bir sürü başı bozuk tabir edebileceğimiz bir gürûh ile Mûnis el-Hâdim'in silahlı askerlerinin üzerine yürüdü. Hatta bunları teşvik içinde;

“Bir kelle getirene 5 dinar, bir esir getirene ise 10 dinar mükafat verilecektir!” diye de ilân ettirdi². el-Muktedirin adamları, sanki bir düğün ayına gider gibi idiler. En ufak bir askerî düzen ve disiplin emâresi dahi göstermeyen ve fakat tekbir sadaları ile etrafı yıkarak ilerleyen bu başı bozuk takımı, Mûnisin askerlerinin kininden sıyrılmış parlak keskin kılınçları görünce, her biri bir tarafa çil yavrusu gibi dağılıp gitmişlerdir. Halife kendini bir anda Mûnis'in askerlerinin ortasında yapayalnız bulmuştur. el-Muktedirin büyük bir şaşkınlık içinde.

“Yazıklar olsun ben sizin Halifeniz değil miyim!” diyerek bağırıp çağırma-ları hiç bir fayda vermemiş ve el-Muğârebe birliğine bağlı bir gurub askerden birinin ensesine indirdiği bir kılınç darbesi ile kellesi yere düşmüştür.

d-Mûnis el-Hâdimin Duyduğu Büyük Üzüntü;

el-Muktedirin kesik başını bir mızrağın ucuna takan askerler bin bir türlü lânet sesleri ile Mûnisin huzuruna gelmişlerdir. Mûnis bir el-Muktedirin kesik başına, bir de öfkeli askerlere bakmış;

“Size yazıklar olsun; Allaha yemin ederim ki ben böyle yapmanızı emretmemiştim.

Lânet olasıcalar hepinizi öldüreceğim!” diyerek hışmını dile getirmiştir³. Fakat olanlar olmuştu.

Bütün bunlar Mûnis el-Hâdim'in olayların bu noktaya kadar tırmanması ve hele hele Halifenin hunharca öldürülmesine taraftar olmadığını vurgulamaktadır. Nitekim Ali b. Balık, Mûnis'in ileri gelen Türk asıllı komutanlarından biri, Halifenin kendi askerleri tarafından kuşatıldığını görünce hemen atından inmiş önünde eğilerek yerleri öpmüş ve perişan bir şekilde yapayalnız kıvranıp duran Halifeye,

“Sizi böyle bir günde huruc hareketine teşvik edenlere Allah lânet etsin!” demiştir. Ancak, Onun galeyân halindeki askerlere söz dinletmesi mümkün olamamıştı. el-Muktedir, yirmi beş yıl saltanat sürdükten sonra bu şekilde kendi tedbirsizliği ve çevresindekilerin hiyânet derecesine varan ihtirasları yüzünden feci bir şekilde öldürülmüştür⁴.

¹ el-Kurtubî, Sileh, XI, s.155.

² İbnî Kesir, XI, s.169.

³ İbnî Haldun, III, s.391, “arapça metin girecek”.

⁴ İbnî Kesir, XI, 169, İbnî Haldun, III, s.391.

e-el-Muktedirin Cesedinin Yağma Edilmesi;

el-Muktedir'in cesedi daha da ürpertici ve yürekler acısıydı. Askerler üzerinde ne varsa her şeyi hatta şalvarını bile söküp almışlar ve soyup soğana çevirmişlerdi. Zavallı Halifenin uryan cesedi günlerce sokakta kaldı. Kimse ona yaklaşmaya bile cesâret edemedi.

Sonunda bu yürekler acısı feci manzaraya daha fazla dayanamayan bir adam, önce Halifenin cesedini hemen bir çukur kazarak oraya gömmüş, sonra da kimsenin farkına varmaması için kazdığı bu çukuru toprakla örtmüştür¹.

Bir çeyrek asır Abbâsî Hilâfetini itidâl ve temkinle idâre etmiş koca Halifeye kader mendil kader bir kara parçasını çok görmüştü. Onun yer yüzünde herkes için tabîî olan bir mezarı ve mezar taşı dahi yoktu. Ne **el-Muktedir** ne de **Şağab Hâtûn** böyle bir akıbete lâyık kimseler değillerdi.

Haddizatında bu, ne büyük Türk generali **Mûnis** ve ne de onun sağ kolu olan **Balık Oğlu Ali** için bir başarı değildir. Daha doğrusu bu onların başarılarını kılıncılara yem edecek cinsden bir başarı idi. Nitekim öyle de olmuş ve Onun kılıncı gölgesinde hilâfet tahtına oturan **el-Kâhir** hem **Mûnisin** hem de **Ali b. Balık'ın** aynı tarzda bir kılıncı darbesiyle kafalarını uçurtmuştur. Önümüzdeki sayfalarda bu trajidenin kısmen de olsa kahredici safhaları üzerinde durulacaktır.

5-ŞAĞAB HÂTÛN'UN İŞKENCE VE ÖLÜM YILLARI

a-el-Kâhir'in Halife Oluşu;

el-Muktedir'in böyle feci bir şekilde öldürülmesinden sonra yeni halifenin seçimi pekte kolay olmamıştı. Zira, ortada, hilâfet koltuğunu lâyıkıyla dolduracak, bu işlere bir çeki düzen verecek, askeri ve sivil erkânı tatmin edecek, kırınlıkları giderecek dolayısıyla sosyal bünyede açılan bu büyük gedikleri kapatacak kudretli, bu işe tam ehil bir kimse de yoktu. Onun için, bu meseleyi halletmek üzere toplanan hilâfet komitesi üyeleri yani, Başkadı, Fukahâ, askeri ve idârî erkân arasında şiddetli münakaşalar olmuştur.

İhtilâlin kudretli lideri **Mûnis el-Hâdim**, yine de **elMuktedir'in** öz oğlu ve **Şağab Hâtûn'un** torunu **Ebü'l-Abbâs'ın** halife olmasını istiyordu. Böylece başta gün görmüş **Şağab Hâtûn** ve "**Teyze Hâtûn**" olmak üzere **el-Muktedir** ailesinin gönlü alınmış olacaktı. **Mûnis** böyle yapmakla, diğer taraftan;

Şağab Hâtûn'un büyük mal varlığının, yine eskiden olduğu gibi devlet işlerine kanallize olacağına inanıyor ve bunda ısrar ediyordu².

Oysa **Ebü'l-Abbâs** daha anasının kucağında küçük bir çocuktuk. Bu bakımdan Ona büyük itirazlar oldu. Hattâ heyette bulunan vezir **ebû Yakûb İsmail en-Nevbahti** daha da ileri giderek;

1 İbnü'l Abîrî, "Tarihü Muhatasaru'd-Düvel," s.175.

2 "Ebû'l'arac Trahi," s.252, İbni Kesir, XI, s.170, el-Hudârî Bek, a.g.e., s.358.

"Bu kadar zorluk ve sıkıntılardan sonra bir halife, Onun anası ve teyzesinden güç belâ kurtulabildik. Şimdi yine küçük bir çocuğa biat edip halife ilân edeceğiz. Yine onun anası olacak! Yine onun Teyzesi olacak! O, bizden önce onların sözlerine bakacak ve onlara uyacak. İdâre yine eskiyi davet edecektir. Allaha yemin ederim buna kesinlikle rızam yoktur. Halife bizi çekip çevirecek aklı başında olgun biri olmalıdır," demiş ve Mûnise şiddetle karşı çıkmıştır¹.

Bunun üzerine el-Mutazıdın oğlu ve el-Muktedirin üvey kardeşi, Muhammed getirilmiş ve el-Kâhir Billâh lâkabıyla ikinci defa halife olmuştur. (H.320/923) el-Muktedir Türk asıllı bir anadan olmasına rağmen el-Kâhir, hem ana hem baba tarafından arap sayılırdı. Fitne² veya Kabûl³ adında bir câriyeden dünyaya gelmiştir.

Gerçekte Mûnis el-Hâdim, el-Kâhirin halife olmasına kesinlikle karşı idi. O, el-Kâhir için; Onun nasıl bir kötülük ve adilikler yapacağını gayet iyi biliyorum!" diye homurdana, homurdana ekseriyete uymuş ve el-Kâhire biat etmiştir⁴. Fakat ne yazık ki bundan hemen sonra cereyân eden olaylar, Mûnis el-Hâdimin bu görüşlerinde ne kadar haklı olduğunu bir kere daha ortaya koymuştur.

b-Şağab Hâtûn'un Hastalığı

el-Kâhir'in halife olması, Abbâsiler devri Türk-Hâtûnlarının en mümtaz simâlarından bir olan Şağab Hâtûn, Abbasiler devletini bir çeyrek asır dâhilî ve hâricî tehlikelere karşı ayakta tutan bu Türk anası, yakın çevresi ve diğer Türk kadınları için tam bir felâket ve yıkıntı olmuştur. Şöyleki;

Zâten Şağab Hâtûn bu sıralarda "İstiska" denilen bir hastalığa tutulmuştu⁵. Olayların bu şekilde gelişmesi, hele oğlunun hunharca öldürülmesi ve koça Halifenin başsız cesedinin perişân bir halde günlerce sokak ortasında kalması, Onun dayanılmaz üzüntü, ızdırap ve acılarına tuz biber ekmişti. Yüreği lime lime olmuş içi kan ağlıyordu. Oğlunun düştüğü bu süfli durum onun izzeti nefisini büyük ölçüde yaralamıştı.

Kendisini kahreden bu ağır üzüntülerden dolayı O, yemeden içmeden kesilmiş günlerce ağzına bir lokma yemek ne de bir damla su koymuştu. Nerede ise kendini helâk edecek bir açlık grevi yapıyordu. Araya saygı değer bazı kadınlar girdi. Hiç olmazsa bir şeyler yemesi için ona yalvarıp yakarmaya başladılar. O da onları kırmadı. Bir parça ekmeği tuza banarak yemekle iktifâ etti⁶.

1 İbni Kesir, XI, s.170, İbnü'l-Abiri, a.g.e., s.158 İbni Haldûn, III, s.391

2 es-Süyuti, s.386

3 et-Mesûdi, "et-Tenbih", s. 336.

4 İbnü'l-Abiri, s.159, el-Hudari Bek, a.g.e., s.358

5 İbnü'l-Verdi, II, s.392

6 el-Hemezzâni, "Tekmilâh", XI, 274, İbni Kesir, XI, s.171

c-Şağab Hâtûn'un İtirafa Zorlanması;

Zâten dünyası başına yıkılan son derece hasta bin bir ızdırapla boğuşup duran muzdarip Türk anasını, üvey oğlu **el-Kâhir** kendi derdi ile baş başa bırakmadı. Onu yaka-paça huzuruna getirtti. Altın, gümüş kıymetli cevherler hûlâsa varı yoğu ne varsa bütün mal varlığını itiraf etmesini söyledi.

Şağab Hatun'un şahsi hazineleri zaten tam takır idi. O, devletin hayrına olan diğer harcamaları bir tarafa, sadece Karmatîlerin Bağdadı yağmalamalarını önlemek için 3.000.000 dinar (375,250.000,000) TL. şahsi yardımda bulunmuştu. Oğlu, çaresizlikten ölümün kucağına giderken dahi Ona yeterli mâli desteği sağlayamamıştı. Yok olan şeylerin nesini itiraf edecekti. Bu bakımdan hiç bir şeyi olmadığını ancak yanında çok özel zinet eşyâları, takılar, gerdanlık ve kıymetli elbiselerinin saklı bulunduğu bir sandık olduğunu, bundan başka hiç bir şeyi olmadığını söyledi.

Gözünü kan ve ihtiras bürümüş olan **el-Kâhir** için bunlar yeterli değildi. O, Şağab Hâtûndan daha büyük servet mal mülk beyân etmesini hazinelerini döküp saymasını nerede ne varsa bir bir itiraf etmesini istiyordu. Oysa haberler peş-peşe gelen felâketler Şağab Hâtûnun elinde avucunda ne varsa alıp götürmüştü. O, bu manasız ısrarlar karşısında gerçeği dile getiriyor ve içtenlikle şöyle diyordu;

"Yanımda şahsi eşya ve elbiselerimi koyduğum sandıktan başka bir şey yok, hiç bir şeyim kalmadı, Eğer mal, mülk ve servetim olsaydı oğlumu hiç bile bile ölümün kucağına teslim eder miydi." ¹

d-Şağab Hâtûn'a Yapılan Ağır İşkenceler;

Bundan sonra **el-Kâhir** gerçek karakterini ve cibilliyetsizliğini ortaya koymakta geçikmedi. Bu hasta serapa ızdırap yükü olan Türk anasına en ağır bir şekilde işkence yapılmasını emretti.

Artık bundan sonra Şağab Hâtûn için her dakikası bin bir zulüm ve azabla dolu dönem başlamıştı. Korkunç eziyet ve işkenceler yapıldı. Dayak ve hakâretler bir belâ ve musibet sağnağı halinde üzerine indi. Ondan Karûnları geride bırakacak servet ve zenginlikler istiyorlardı.

Bu işkenceler de yetmedi. Daha sonra câniler, onu ayaklarından tavana baş aşağı gelmek üzere asmışlar ve bir müddette işkencelerine bu şekilde devâm etmişlerdir. O günlerce bu şekilde asılı olarak kaldı. İşkenceye memûr edilmiş cellâd ruhlu, kara vicdanlı kişiler ona, bu asılı oduğu halde bile döğüyor, çarpıyor ellerinden gelen her türlü eziyet ve işkenceyi yapıyorlardı. Hatta haya edilmesi gereken en nâzik yerlerini dahi yara bere içinde bırakmışlardı².

Sanki **el-Kâhir**'i memesinden süt emziren, onu kucağında öpüp okşayarak büyüten, en kara günlerinde onu teselli eden, ona hizmetinde bulunmak üzere

¹ el-Hemezânî, "Tekmilîh", XI, s.274

² Kitapçı, Z. "Ümmahatü'l-Hulefa", (a.g.mak) s. 630.

câriyeler hediye eden, her türlü iyilik ve ihsanına boğan bu Şağab Ana değildi. el-Kâhîr kendisini bunca nimetleriyle büyütüp besleyen Şağab Anaya karşı sergilediği bu insanlık dışı, son derece vahşi tutum ve davranışları ile bir insanın halife bile olsa ne kadar alçalabileceğini ne kadar nankör âdi bir mahlûk olduğunu en ibretli bir şekilde cümle cihâne ilân etmiş oluyordu.

Şağab Ana, hasta kadına yapılan bu işkenceler o kadar ağır idi ki, Onun şuursuz bir şekilde baygın hale geldiği hiç bir şeyin farkında olmadığı görülürdü. O, bu takdirde, içgüdüsel hareketlerini kontrol edemezdi. Hatta bazan nâhoş hallere düştüğü bile olurdu.

Nitekim İbni Kesîr bu ağır işkence ve eziyetler sebebiyle ayakları tavanda asılı zavallı kadının zaman zaman kendinden geçtiğini sidiğini tutamıyarak işediğini bazan bunun yüzüne gözüne doğru aktığını dahi kaydetmektedir¹.

Bütün bu olmadık azab, eziyet ve işkenceler, onun güyâ gizli hazinelerini bir an önce itiraf etmesi için yapıyordu. Halbuki onun yanında yukarıda işâret edildiği gibi, kıymetli elbiseleri ve bazı ufak tefek altın gümüş eşya ve süs takılarını koyduğu sandıktan başka bir şey yoktu. Kenfen sayan nebbaşları andıran bu kanlı eller o sandığa saldırmışlar, içindekileri boşaltarak satışa çıkarmışlardır. Bütün bunların satışından 130.000 dinâr (17,127,500,000) TL, nakit elde etmişlerdir².

6-ŞAĞAB HÂTÛN'UN VAKIF MALLARINA EL KONULMASI

Günlerce süren bu ağır işkencelerden sonra beklediğini bulamayan el-Kâhîr, daha cânîce bir adım atmış ve Şağab Hâtûn'un bütün Vakıf Mallarına el koymak istemişti.

a-Vakıf Mallarının Devri İçin Yapılan Baskı:

Bilindiği gibi Şağab Hâtûn'un çiftlik, çayır mera gibi Sevâd bölgesinde gerçekten de bir çok kıymetli emlâki vardı. Fakat O, bunları ve gerilerini çok daha önceden Harei Şerif Mekke, Mescidi Aksâ Kudüs ve Mescid-i Nebî Medîne olmak üzere bütün devirlerde yer ve gök ehline mukaddes sayılan kutsal mabedlere vakfetmişti.

İşte el-Kâhîr, bunlara göz koymuştu. O, Şağab Anadan bütün bu vakıf mallarını satılmak üzere birine devretmesini yani vekil tayin etmesini istiyordu. Allah için vakfettiği mallar nasıl satılabilirdi? Türk Anası bunca ağır işkence ve zulme varan eziyetlere rağmen azim ve iradesinden bir şey kaybetmedi.

O, bir nevi Allah'ın hakkına saldırı olan böylesine pervâsı isteklere kesinlikle "Hayır!" diyor ve kendisini samîmî bir şekilde şöyle müdafaa ediyordu:

"Ben bütün bu elâkimi Mekkeye, Medîneye, hac yollarının tamiri, su yollarının onarımı, Bizans'a karşı harbeden mücâhidlere, düşkün yoksul, zavıf

¹ İbni Kesîr, XI, s.175-176

فَرَمَا بِالْتَفِيسِيلِ الْبُولِ عَلَى وَجْهِهَا لِيَقْرَعَ عَلَى الْأَمْوَالِ

² el-Hermezani, "Tekmil", XI, s.274, İbni Kesîr, XI, s.175, İbnü'l-Abîrî, a.g.e., s.159.

ve kimsesiz yolda kalmışlara, onların ihtiyaçlarını karşılamak üzere vakfettim. Onların satılmasına benim bile gücüm yetmez. Ancak vakıf mallarımın dışında kalan emlakımı devredebilirim.”¹

b-İbni Kesir'in İlginç Rivâyeti:

Bu hususta el-Kâhir'in tertiplemediği ilginç oyunları akıcı bir üslûpla en güzel bir şekilde hem de içi sızlayarak dile getiren İbni Kesir şöyle demektedir:

el-Kâhir, halife olunca Vâlîde Sultanı huzuruna getirtti. O son derece hasta idi. Ona korkunç eziyet ve işkenceler etti. Hatta baş aşağı gelmek üzere ayaklarından tavana dahi astırdı. Bütün bu korkunç ezâ ve cefâlar ona gizli hazinelerini itiraf etmesi için yapıyordu. Oysa Onun, zînet esvablarını koyduğu özel sandığından başka yanında hiçbir şey yoktu. el-Kâhir buna (dahi) el koydu.

Onun bundan başka bir kısım gayri menkulleri vardı. Bunlar vakıf malı idi. el-Kâhir onların satılmasını istiyordu. Bunun için bazı şahidler çağırdı. Onlar gûyâ Vâlîde Sultan'a vekâleten bu malların satılması konusunda kendilerinin yetkili olduklarına şehâdet edeceklerdi. Bu kimseler ancak onunla görüştükten kendi rızasını aldıktan sonra böyle bir şahidliği yapabileceklerini aksi halde bundan çekineceklerini bildirmişlerdir. Şağab Hâtûn da orada idi. Halifenin izni ile perde açıldı. Onlar Vâlîde Sultanı görünce hayretle:

“Sen el-Mutazîd'in câriyesi, Cafer el-Muktedir'in anası Şağabsın!” dediler. Vâlîde Sultan kendini tutamıyarak (hıçkır hıçkır) ağladı. Ondan sonra da kafasını kaldırarak çökmüş yüzü ince alnı, esmer görünüşü onlara;

“Evet benim!” dedi. Bu defa ağlama sırası (gûya uydurma) şahidlik oraya getirilen kimselere gelmişti. Hep birlikte ağlaşıp kalmışlardı.²

C-el-Kâhir'in İğrenç Tertibi:

Mâmâfih, el-Kâhir'in bu haksız tasarrufunun önüne çıkmak isteyen kimseleri biz tanımakta zorluk çekmekteyiz. Zîra, onların isimleri ve sosyal mevkileri hakkında herhangi bir açıklamada bulunmayan İbni Kesir'in yarı hikemî rivâyetleri bazı ibretli sözlerle burada sona ermektedir. Bunlardan el-Kâhir'in bu şahıslar vasıtasıyla bu süflî gayesine ulaşamadığı anlaşılmaktadır.

Ancak olaylar bundan sonra daha feci bir şekilde gelişmiştir. Temel kaynakların bu konulardaki genel rivâyetlerinden anlaşıldığına göre, el-Kâhir bu defâ şehrin Başkadısı (Kâdiyü'l-Kudat) nı çağırdı. Onun yanında bazı Fukahâ (yüksek derecede hukuk-bilginleri) de vardı. Onlardan bu vakıf mallarının satılması için mutlaka bir yol bulmalarını istedi.

Neticede Başkadının verdiği cevâzla Şağab Hâtun'un bütün vakıf malları,

1 Kehhâle, Ö.R. a.g.e., V, s.70

2 İbni Kesir, XI, s.176

وكان لها غير ذلك أملاك أمر ببيعها وأتت بالشهود ليشهدوا
عليها بالتوكيل في بيعها فامتنع الشهود من الشهادة

kendi arzusunun hilâfına bir bir satılmış ve el-Kâhir'in ihtiras dolu arzularına tahsis edilmiştir¹. Böylece hilâfet ülkesinin Başkadısı, âlim ve fukahâları, ilâhî hükümleri, zâlim, fâcir, haksız bir halîfeye karşı savunmada, bir Türk Anası kadar bile cesâret ve sabır gösterememişler, zulüm ve haksızlığa apaçık boyun eğmişlerdir.

C. Brockelman, Alman asıllı papaz yazar, Şağab Hâtûn'un şahsiyetini, Onun dünyayı kucaklayacak kadar geniş olan imanını, vakıf hususunda ne kadar duyarlı olduğunu, inkâr etmekte ve hasbîliğini görmemezlikten gelmektedir. Ona göre el-Muktedir'in anası, kendi emlakını emniyet altına almayı denemek için (!.) bir vasıta olarak kullanmış ve el-Kâhir de buna göz yummamıştır². Bu diğer bir ifâde ile el-Kâhir'in Şağab Hâtûn'a yaptığı bunca zulüm ve haksızlığı meşru saymaktan başka bir şey değildir. Mâmâfih bunun gibi daha bir çok imânî meselelerde, ciddiyetsiz, gerçeklere karşı gayri samîmî beyânlarda bulunmak sadece C. Brockelman'ın değil, diğer bir çok Batılı yazarların da müzmin bir adeti olsa gerektir.

d-el-Muktedir ve Yakınlarının Mallarının Müsâderesi:

el-Kâhir'in, Şağab Hâtûn'un ucsuz bucaksız bütün bu vakıf emlakının satılmasından, Türk parasıyla ancak milyarlarla ifâde edebileceğimiz çok büyük meblağlar elde ettiği asla unutulmamalıdır.

el-Kâhir bunlarla da yetinmemiştir. O, Bağdad sokaklarında feci bir şekilde öldürülen el-Muktedirin bütün mallarını müsâdere ettiği gibi, ailesi ve yakınlarının mallarına da el koydurmuş ve onların da satılmasını istemiştir.

el-Kâhir bu şekilde bütün mal ve mülklerini müsâdere ettiği kimseler arasında el-Muktedir'in geride kalan Ebû'l-Abbâs, Harun b. Abbas, Ali, fazl, İbrahim gibi öz çocukları da vardı. Gözü gönlü bu servet ihtirâsıyla yanıp tutuşan aşağılık Halife, el-Muktedirin büyük evlâd ve ayâlini de bir araya toplamış ve onların da bütün mal varlıklarına el koydurtmuştur. Böylece el-Kâhir, el-Muktedir ve Şağab Hâtûn ailesinin belini kırmış ve onların bir daha kendilerini toparlanmamak üzere darma dağın perişân etmiştir.

Mâmâfih el-Kahir'in alev alev yanan ve bir türlü sönmek bilmiyen bu ihtirâsı, daha sonra onun başına bir kor parçaları gibi inecektir. El-Kâhiri, silâhlarının gölgesinde iktidâra getirenler çok geçmeden onun da yakasına yapışacaklar, haksız yere Şağab Hâtûn ve el-Muktedir ailesinden zorla ele geçirdiği milyarlarla ifâde edilen bu çok yüklü servetin hesabını soracaklar, itiraflarda bulunması için işkence ve eziyetler edeceklerdir.

e-Şağab Hâtûn'un Son Günleri ve Ölümü;

el-Kâhir, bunca ağır zulüm ve işkencelerden, hatta mallarını müsâdere etmesinden sonra bile el-Muktedir ailesinden geride kalanların yakasını bırakmak istememiştir. Onların hepsini yeniden hapsedilmek üzere asıl Hâcibi Ali

¹ İbnî Haldûn, III, s.391, el-Memezanî, "Tekmile", XI, s.274, İbnî Kesir, XI, s.171, İbnü'lAbiri, s.159.

² Brockelman, C.a.g.e., s.137.

b. Balık'a teslim etmiştir.

Ali b. Balık'ın nazaretinde hapsedilenler arasında pek tabii olarak Şağab Hâtûn da bulunuyordu. Gerçekte, devrin büyük Türk asıllı komutanlarından olan Balık ailesi ve oğlu Alinin, daha ziyade el-Kâhir tarafından yürütülen bu ağır baskı ve sayesi hesaplaşmaların dışında Şağab Anaya sonsuz bir hürmet ve saygısı vardı.

Bu bakımdan Ali, Şağab Anaya bir hapis değil bir misâfir muamelesi yaptı. Onu kendisi gibi Türk olan annesinin yanına aldı. Ona ikrâm ve hürmette kusur etmedi. Acılarını mümkün olduğu kadar unutturmaya çalıştı¹.

Fakat, yukarıda da ifâde edildiği gibi, Şağab Ana "İstiskâ hastalığından muzdaripti. Bu tedâvî kabûl etmeyen hastalığı yanısıra, el-Kâhir'in ardı arkası kesilmeyen, işkenceleri, zulme varan eziyetleri, Onu daha bitkin ve takatsiz bırakmıştı. Artık onun eski sıhhat ve sağlığına kavuşmasına imkân yoktu.

Nihâyet Abbasîler Devletini 25 yıl (bir çeyrek asır) idâre etmiş, bir devre adını vermiş, bu dirâyetli, şahsiyetli, izzeti nefesine düşkün, hayır ve hasenât sahibi, yoksul ve düşkünlerin sığınağı fazilet abidesi, mümtaz Türk Anası yakalanmış olduğu bu "İstikâ" hastalığından kurtulamıyarak vefât etmiştir.

Mübârek cesedi, daha önce bizzat kendi sağlığında yaptırdığı er-Russâfe'deki türbesine defnedilmiştir. (h. 321/933)². Büyük tarihçi İbni Kesir onu her vesile ile hayırla yad etmekte ve vefâtı için "Allah Ona rahmet etsin! Onu gufranına mazhar kılsın!" niyazında bulunmaktadır³.

Şağab Hâtûn: kendi hastalığı, peş-peşe gelen bunca felâketlerden sonra dünyası başına yıkılıp kalan bu zavallı kadına, bütün bunlar yetmiyormuşcasına zulüm, işkence yapan en sonunda onun ölümüne sebep olan el-Kâhir'in sonu ne olmuştur? Biz bundan sonraki sayfalarda Tarihin engin mahakemesine müracaat ederek ibretlerle dolu bu soruyu cevaplandırmaya çalışacağız.

BEŞİNCİ BÖLÜM ŞAĞAB HATUN VE EL-KAHİR TARİH YARGISINDA

1-EL-KAHİR'İN GEÇMİŞİ VE ŞAĞAB HATUN

a-el-Kahir'in İlk Çocukluk Yılları ve Şağab Hâtûn:

Bilindiği gibi kanlı bir ihtilâl sonucu ikinci defâ hilâfet makamına getirilen el-Kâhir, Arab berberi asıllı Kabûl, veya Fitne adında bir câriyeden dünyaya gelmiştir.

Annesi çok küçük yaşta vefât ettiği için Şağab Hâtûn ona sahip çıkmış, onun kucağında büyümüş hatta onu emzirmekten bile çekinmemiştir. Böylece

¹ el-Hemezânî, a.g.e., XI, s.278

² İbni Haldûn, III, s.392, İbnü'l-Esir, VIII, s.251, el-Hemezânî, "Tekmile", XI, s.274, İbnü'l-Verdi, I, s.392

³ İbni Kesir, XI, s.176

onun üvey anası olması yanısıra birde süt anası olmuştur. Abbasi saraylarında "Ümmü'l Veled" bir ananın kendi çocuğunun yanısıra bir başka câriyenin çocuğunu emzirmesi görülmüş bir şey değildir. Bunu ancak insani meziyet ve hamiyet duyguları, pınarlar gibi coşup taşan bir Türk Anası yapabiliyordu.

Şağab Hâtûn, el-Kâhiri bu ilk çocukluk yıllarından itibaren tıpkı biricik oğlu el-Muktedir gibi gözetmiş, şefkat ve merhametini esirgememiş, hiç bir zaman ana yokluğunu ona hissettirmemiştir.

O biraz büyüyünce hilâfet sarayında kendi oğlunun oynadığı özel bahçeye onu da çıkarırdı. Küçük el-Kâhir el-Muktedirle birlikte güler ve onunla birlikte eğlenirdi.

Hattâ Şağab Hâtûn, sarayda saz meclisleri tertip edildiği gecelerde, çok nâdir kimselerin çağrıldığı bu meclislere el-Kâhiri de getirtir, hanende ve sazandelerin söylediği birbirinden güzel şarkı, türkû ve zengin musiki ile onun da gülüp eğlenmesini ve hoşça bir gün geçirmesini sağlardı¹.

b-Âsf el-Kâhir ve Şağab Hâtûn Ailesi;

Şağab Hâtûn'un el-Kâhire olan bu âlicenap tavrı, el-Muktedir ve Şağab Hâtûn aleyhine düzenlenen başarısız darbe sırasında da devâm etmiştir. Bilindiği gibi Emirû'l-ümera, Münis el Hâdim ve Şağab Hâtûn ve Halifenin itimadını kaybettikleri için bir darbe teşebbüsünde bulunmuşlar ve el-Muktediri azlederek yerine el-Kâhiri halife ilân etmişlerdi.

Ancak Hilâfet askerlerinin onları desteklememeleri ve halkın sert tepkileri üzerine Vâlide Sultan ve el-Muktediri, çok geçmeden tekrar duruma hakim olmuşlardır. (h. 317/929)

Bu fitneye ön ayak olanlardan bir kısmının başını uçuran el-Muktedir, kendine rakib olarak ilân edilen el-Kâhiri huzuruna çağırarak büyük bir anlayış göstererek onu affettiğini söylemiştir. Bunun üzerine çocuklar gibi sevenen el-Kâhir ne diyeceğini bilememiş ve hüngür hüngür ağlayarak;

Allah Allah canım emniyettedir, (inanamıyorum) Ey Müminlerin Emiri Allah ve Resülü hakkı için benden size hiç bir kötülük gelmeyecektir² demiştir. Bundan sonra el-Muktedir üvey kardeşi el-Kâhiri hapsedilmek üzere Vâlide Sultana havâle etmiştir.

Şağab Hâtûn, asilerin safında yer alan bu üvey oğlunu, yine bağrına basmış ona, son derece güzel muamelelerde bulunmuş, âdeti olduğu üzere izzet ve ikramlarına boğmuştur. Hatta Onun yukarıda da belirtildiği gibi özel hizmetinde bulunmak üzere câriyeler bile ihsan etmiştir³.

c-El-Kâhirin Karakteri ve Şağab Hâtun;

Ne var ki, el-Muktedir, çevresinin hiyânet derecesine varan nifak ve kış-

1 *er-Reşid*, s.291

2 *es-Sıyuti*, s.383, *İbni Kesir*, XI, s.160.

3 *İbni Kesir*, XI, s.161

kırtmaları sonucu ordu konutanları ile bütün ipleri koparmış ve neticede **el-Kâhir** ikinci defa halife olmuştur.

İşte bu **el-Kâhir**, ikinci defâ halife olduktan sonra her şeyi bir anda inkâr etmiş, **Şağab Hâtûn** ve **el-Muktedir** ailesinin en amansız bir düşmanı olmuştur.

el-Kâhirin; mübârek memesinden süt emdiği, kucağında büyüttüğü, şefkat ve merhametini esirgemediği her türlü iyilik, ihsan ve keremine mazhar eden **Şağab Hâtûn**'a bağırlı lime lime olmuş, üstelik bir halifenin karısı yine bir halifenin de anası olan ve fakat bin bir türlü hastalık, ızdırıp, musibet ve belâ içinde kıvranıp duran melek tabiatlı **Türk Anasına**, yaptığı insanlık dışı, işkence, ezâ ve cefâlar, kelimenin tam anlamıyla bir vahşet bir canavarlıktan başka bir şey değildir. **el-Kâhirin** sergilediği bu vahşi manzara, tarihte eşi örneği az bulunan bir nankörlük ve bir cibiliyetsizlik örneğidir.

d-Tarihin Acı İntikamı;

Ancak kaderin garip cilvesine bakınız ki; **el-Kâhir**'in sonunda **Şağab Hâtûn**'a benzemiş ve ondan belki bin beter olmuştur. Hilâfeti ancak bir seneden biraz fazla sürmüştür. Kısa zamanda taç ve tahtını kaybetmiş Bağdad sokaklarında zillet ve sefâlet içinde dilenecek bir hale gelmiştir.

Ona gizli servet ve hazinelerinin yerini söylemesi için her türlü eziyet ve işkence yapılmış hatta gözlerine mil çekilerek dünyası bir kere daha yıkılmış ve kap-kara bir hale getirilmiştir. Abbâsi halifeleri arasında onun gibi sağlığın da gözüne mil çekilmiş ve göz akları akıtılmış başka bir halifede yoktur. Ne yazık ki, **Şağab Hâtûn** ruhunu rahmana teslim ettiği aynı günlerde **el-Kâhirede**, Bağdad sokaklarında aç, sefil olarak dilencilik yaparken ölmüştür¹.

el-Kâhir ile **Şağab Hâtûn** arasında geçen bu ibretlerle dolu olaylara temas eden İbni Kesrîr, sâde, güzel üslubu ile şu hikemî yorumlarda bulunmaktadır; "Öyle ya zaman insanlar için nasıl da değişiyor, dün aziz kıldığı bir kişiyi bugün zelil ediyor. Dünya bir belâ ve musibet yeridir. Onun iyiliğinden de kötülüğünden de kimse emin olamaz. Bugün talihi yâr olanın bir de bakarsınız ki yarın işleri kötüye gitmiş ve perişân olmuştur. Kimse dünyaya dayanıp güvenmesin. Dünya ona dayanıp güvenen kimseleri ateşiyle yakar tüketir. Oysa (nankör) **el-Kâhir**, **Şağab Hâtûn**un kendisine yaptığı bunca iyiliği bir defa olsun hatırlamadı bile!"².

Biz buraya kadar olan açıklamalarımızda **Şağab Hâtûn** ve **el-Kâhire**'in tarih mahkemesinde yargılanmasını istedik. Bunlar mahkemenin birinci safhası idi. Şimdi-biz bu tarihî muhakemenin ikinci safhası üzerinde durmak istiyoruz. O da **el-Kâhir**, **Mûnis el-Hâdim** ve **Balık üçlüsünün** sonu ne olmuştur? Kısaca onu izah edeceğiz ve tarihin bu kişiler hakkındaki hükmünü birlikte göreceğiz.

1 es-Suyûtî, s.389-390, İbni Kesir, XI, s.178

2 İbni Kesir, XI, s.176

2-KISACA EL-KÂHİRİN HİLAFETİ VE SONU

el-Kâhir, işin başında Mûnis el-Hâdim'in de işaret ettiği gibi, hiç kimse hakkında iyilik düşünmeyen habis ruhlu içi dışı fesad dolu bir adamdı. O, Mûnis'in büyük ölçüde muhâlefetine rağmen halife olmuştu.

el-Kâhir, bu durumu çok iyi bildiği halde Mûnisi biraz da çekindiği için yine Emirü'l-Ümerâ (Orgeneral) ve devrin ileri gelen Türk asıllı komutanlarından Balık ile oğlu Aliyi, de Hâcib tayin etmişti. Her ne kadarel-Kâhir bu kişileri böyle çok önemli makamlara getirmişse de gerçekte ne bu Türk liderlerinin el-Kâhire ne de el-Kâhirin bu Türk liderlerine hiç bir güven ve itimadı yoktu. el-Kâhir fırsat bulunca her türlü kötülüğü yapabiliyordu.

a-Mûnis ve Balık'ın Katledilmesi;

Türk komutanları el-Kâhir'in şerrinden emin olmak için hilâfet sarayını (Dâru'l-Hilâfe) göz altına almışlar saraya kimin girip çıktığını sıkı bir şekilde kontrol etmeye başlamışlardı. Hattâ tecrübeli komutan Mûnis el-Hâdim, bunun böyle sürüp gitmiyeceğini çok iyi bildiği için, Balık'la birlikte bir ihtilâl hazırlığı içine bile girmişlerdi.

el-Kâhir, çok geçmeden bunun farkına varmış ve bir punduna getirerek hile ve desise ile hem Balık hem de oğlu Alinin başını vurdurmaya muvaffak olmuştur. Daha sonra aynı oyuna Mûnis de gelmiş, her nasılsa bu büyük Türk komutanın başı da el-Kâhir tarafından feci bir şekilde boğazlanmıştır¹. el-Kâhir, Araplara has olan bu sinsi hile ve desisesi ile el-Muktedir devrinin üç önemli şahsiyeti, olaylara ifer zaman yön vermiş ve önemli ölçüde tesir etmiş üç Türk generalinden yakasını kolayca kurtarmış oluyordu.

b-el-Kâhir'in Hilâfetten Düşürülmesi;

Onun bu gayri ciddi tutumu ve hilekâr davranışları bütün askeri komutan ve ileri gelen devlet erkânının güvenini sarsmış ve onlar arasında derin bir kuşku yaratmıştı.

el-Kâhir, bu sinsi davranışlarında, o kadar ileri gidiyordu ki, bazen, kendisine yardım eden askerî komutanlara, kendilerine hiç dokunmayacağına dair yeminler ediyor ve ellerine yazılı emânlar veriyor, sonra da hiç bir ciddî sebep olmadığı halde sözünden dönüyor, şu veya bu nedenle onların birer birer başını vurdu-ruyordu.

Bu bakımdan büyük komutan Simâ da el-Kâhire, çoktan itimadını kaybetmişti. Halifenin kendisine karşı, her an bir suikast tertip edeceğinden endişe edip duruyordu. O, Mûnis'in düşüğü hayata düşmedi. Emindi ki askerleri, derhal vaziyet olmaya çağırması ve bir gece süratle gelerek el-Kâhir'in sarayını kuşatması. Bu zâten beklenip duran yeni bir darbe teşebbüsünden başka bir şey değildi².

1 *İbni Haldun, III, s.392, İbnü'l-Kesir, VIII, s.252 vd. 261*

2 *İbnü'l-Esir, VIII, s.279, İbni Haldun, III, s.398*

c-Kâhir'in Uğursuz Günleri;

Oysa, ihtilâl başladığı sıralarda el-Kâhir âdeti olduğu üzere yine işret meclisinde gönlünce eğlenmiş üstelik körkütük sarhoş bir hâlde idi.

Yakınları ona durumu haber verdikleri zaman biraz ayılır gibi olmuş, kurtulacağını zannederek hem kaçmış ve sarayın hamam bacasına gizlenmiştir. Zavallı Halife tam bir acz içinde şaşırıp kalmıştı. Ne yapacağını dahi bilmiyordu. Tam bu sıralarda yalın kılıncı saraya dolan askerler tarafından yakalanan el-Kâhir, perişan bir halde Simâ'nın huzuruna getirilmiştir.

Askerler şimdi de ona haksız olarak müsâdere ettiği malların hesabını soruyor ve itirafta bulunması için bin türlü eziyet ve işkence ediyorlardı. Onun daha önce Şağab Hâtûn üzerine sürdüğü cellâdları, kader şimdi başka bir çehre ve isimle onun üzerine saldırtmıştı.

Askerler tarafından yapılan bunca ezâ, cefâ ve işkencelerden sonra el-Kâhir'in gözlerine mil çekildi. Onun dünyası, başına yıktığı Şağab Hâtûn'un dünyasından daha da kap-kara oldu. Tarih nasıl da intikamını alıyordu. Zirâ Abbasi Halifeleri içinde gözlerine bu şekilde mil çekilen başka bir halife yoktu. Bütün bu sorgulama ve itiraflardan sonra gideceği yer ancak bir hapishane idi. Nitekim öyle de olmuş ve el-Kâhir bir hapishaneye tıkmıştır¹.

d-el-Kâhir; Bağdad Sokaklarında bir dilenci;

Ortalık yatıştıktan sonra serbest bırakıldı. Artık O, bundan sonra canlı bir ibret heykeli olarak Bağdad sokaklarında dolaşıp duracaktı. Çünkü el-Kâhir'in gidecek bir yeri, barınacak bir evi yoktu. Kimse ona sahip çıkmaya hattâ tanışıklık göstermeye bile cesâret edemiyordu. O, gözleri kör, aç, sefil, yarı çıplak bir şekilde Bağdad sokaklarında dolaşıp ve dilencilik yapmak için oturur ve gelen geçen müslümanlara;

“Ne olur bana bir sadaka veriniz! Ben sizin tanıdığınız bir kimseyim!” diye yalvarır dururdu². O nerede ise ölümü dahi gönüllü olarak arar bir hale gelmişti.

Büyük tarihçi İbni Kesir Onun bu feci halini tasvir ederken şöyle demektedir; “O yakalanınca hemên öldürülmedi. Önce gözleri, kızgın mil çekilerek kör edildi. Çeşitli eziyet ve işkenceler gördü, böylece Allah ondan intikamını almış oldu.”³

Buraya kadar olan açıklamalarımızdan Şağab Hâtûn'un Abbasi Hilâfetin-

¹ İbnü'l-Esir, VIII, s.283, “Tarihü'l-Hamîs”, II, s.351

² es-Süyûtî, s.390

فوق يومًا بجامع المنصور بين الصفوف وعليه مبطنة بيضاء وقال
تصدقوا علي فانا مبر قد عرفتم

³ İbni Kesir, XI, s.178

deki saltanat yılları ve 25 yıllık idâri hayatı tarih objektifinde incelenmiş ve belirli ölçülerde aydınlatılmak istenilmiştir. Bundan sonraki sayfalarda Şağab Hâtûn için yapılan tenkidler üzerinde durulacak objektif cevaplar verilecek ve Şağab Ananın ümûmi bir değerlendirmesi yapılacaktır.

3-ŞAĞAB HÂTÛN VE EL-MUKTEDİR'E YAPILAN TENKİTLER

İslâm alimlerinin Şağab Hâtûn'un ve zatı ve şahsiyeti hakkında fazlaca ağır tenkitleri yoktur. Hatta başta İbni Hıbban, İbni Kesir, olmak üzere bir çok İslâm âlimleri bu fazileti Türk Anasını bir çok hayırhâh ifâdeler ile açık açık takdir etmektedirler, Ancak onların asıl tenkitleri el-Muktedir ve Onun devrinde devlet idâresinde çok daha müessir bir hale gelen aristokrat kadınlar varlığı ve onların saltanatı hakkında yoğunlaşmaktadır. Onlara göre, el-Muktedir, devlet idâresinde dizginleri anası, teyzesi ve bunlar gibi daha el-Kahramâne makamına getirilen bir çok kadın efendilere bırakmış bu ise hilâfetin zayıflamasına sebep olmuştur.

a-Klasik Tarihçiler Ne Diyor?

Bu cümleden olmak üzere İbni İmâd, el-Muktedir için "O, hilâfete lâyık değildi. Çünkü Anası, Teyzesi ve el-Kahramâne olan hanımefendiler büyüklerin işlerine karışmaktan çekinmezlerdi" demektedir¹. Arif el-Kurtubî ise; "anası ve yakın çevresinden olan daha bir çok kadınlar onun işlerine müdahale etmemiş olsalardı el-muktedir devrinin halk için çok daha müreffeh bir devir olacağını" vurgulamaktadır².

İbni Tañrıberdi açık açık el-Muktedir'e kadınların büyük ölçüde tesir ettiklerini bildirmektedir³. Başta el-Mesûdî olmak üzere daha bir çok klasik İslâm Tarihçileri, İbni Tañrıberdi'nin bu genel tenkidine yaklaşmakta, aşağı yukarı aynı ifâdelerle aynı görüşleri ileri sürmektedirler⁴. Şağab Hâtûn ve el-Muktedir hakkındaki bu mutedil görüşleri kâbul edenlere zamanımız tarihçilerinden P.K. Hitti'yi de ilâve etmemiz gerekmektedir. O da klasik İslâm Tarihçileri ile aynı görüşleri paylaşmakta hem de çok daha açık bir şekilde Halife el-Muktedir'in Türk asıllı anası (ki Şağab Hatun), nın çok bariz bir şekilde devlet işlerine müdahale ettiğini bildirmektedir⁵.

b-Madalyonun Öbür Yönü;

Her ne kadar İslâm tarihçileri bu beyanlarında kısmen de olsa haklı iseler

¹ İbni İmâd, "Şezerâ", II, s.8

² el-Kurtubî, "Sileh", XI, s.29

ولولا التمام عليه في تيمير من الامور لكان الناس معه في عيش رغد
ولكن امه وغياها من خاشيته كانو يفسدون كثير من امرهم

³ İbni Tañrıberdi, III, s.234

⁴ el-Mesûdî, "et-Tenbih", s.328

⁵ Hitti, P.K. "The Arabs in History", p.468

bir de madalyon'un öbür yüzü vardır. O da şudur;

Şağab Hâtûn ve çevresindeki diğer Türk aristokrat kadınlarının el-Muktedir yanı sıra devlet işlerine yön vermeleri, hilâfet erkânı ümerâ ve vüzerâ ile bu kadar içli dışlı olmaları, olaylar ve şartların zorlanmasıyla olmuştur. Daha açık bir ifade ile şartlar Şağab Hâtûnu ve yakınlarını devlet işlerine oğlu, el-Muktedir'e yardımcı olmaya (müdâhale değil) mecbur etmiştir.

Bilindiği gibi, el-Muktedir, daha sokakta arkadaşları ile topacımsı bir şeylerle oynadığı sıralarda, küçük bir yaşta halife olmuştu. Abbasiler devleti tarihinde, el-Muktedir müstesna, böylesine küçük bir yaşta hâlifet tahtına kimse oturmamıştır¹.

İşte Şağab Hâtûn'u devlet işlerine karışmaya zorlayan asıl sebep de akıllı baliğ dahi olmamış el-Muktedir'in böyle çok küçük bir yaşta halife olmasıdır. Tecrübeli, Türk Anası, usta bir kaptan gibi devlet gemisinin dümenini eline almış ve zaman zaman büyük tehlikelerle karşı karşıya olmasına rağmen onun zaman denizinde batmamasını ve tam 25 yıl selâmet limanına doğru seyretmesini sağlamıştır. Bu şekilde Şağab-Hâtûn'un devlet idâresine yön vermesi bunu başarılı olarak bir çeyrek asır devam ettirmesi tenkit edilecek değil, her hâlükârda takdir edilecek bir husus olsa gerektir.

Aksi takdirde, küçük halife el-Muktedir, birbirlerine karşı kötü bir rekâbet ve makam hırsı için kıvranıp duran, dar görüşlü küçük oyunlar peşinde koşan bir çok siyâsî, askerî ve idârî erkân arasında, onların muhteris emellerinin tahakkuku için bir oyuncak haline gelecek dolayısıyla emniyet ve huzur da kalmıyacaktı.

Asıl bundan sonradır ki, bir çok iç isyân, karışıklık, baş kaldırmalar birbirini takip edecek ve bütün bunlar Abbasi hilâfetinin çok süratli bir şekilde çöküşe doğru gitmesine sebep olacaktı. Binâenaleyh, Şağab Hatun'un devlet işlerinde oğluna yardım etmesi, onu yönlendirmesi, onun zaman zaman müstakil insiyatifini kullanarak kararlar alması, Abbasi hilâfetinin hayrına olmuş ve Vâlide Sultan sayesinde el-Muktedir'in saltanatı çok az bir halifeye nasib olacak derecede uzun (25 yıl) sürmüştür.

c-el-Muktedirin Gerçek Durumu;

Bununla beraber el-Muktedirin hiç bir insiyatifinin olmadığı ve bütün devlet işlerini Vâlide Sultan ve Teyze Hâtûn'a yâni Türk Hanımlar aristokrasisine bıraktığını iddia etmenin gerçeklerle bağdaşmasına imkân yoktur. el-Muktedir belli bir olgunluk çağına geldikten sonra devlet işlerinde çok daha müstakil hareket ederek kararlar almış, icraat ve tasarruflarda bulunmuştur.

1 el-Kurtubî, "Sileh", XI, s.28

Ancak, uzun saltanat yılları döneminde **Vâlîde Sultan** ve **Teyze Hâtûn**'la daima tatlı bir uyum içinde olmuş, acı ve tatlı günlerini birlikte yaşamışlar ve büyük olayları berâber göğüslemişlerdir. Bu ahenkli uyumun sağlanması, şüphesiz **Şağab Hâtûn** ve **Teyze Hâtûn**'un üstün meziyet ve idâri kâbiliyetleri sayesinde mümkün olabilmiş ve bu sayede onun iktidarı kendinden önce gelip geçen bütün Abbâsi Halifelerinden **Harûn er-Reşîd**'te dahil en uzun ömürlüsü olmuştur.

d-İslâm Tarihçilerinin Hatası;

Gerçekde İslâm Tarihçilerinin **el-Muktediri** tenkit etmeleri ve onun devrini nerede ise bir kadınlar saltanatı yılları olarak tasnif edecek kadar ileri gitmeleri bu Türk aristokrat kadınlarının aczi, ehliyetisizliği ve devlet işlerini onların yüzlerine gözlerine bulaştırmaları yolunda da değildi.

Kanaatimize göre bu biraz da hilâfet câmiasında, o çağlarda bir kadının devlet işlerinde söz sahibi olması hele hele kilit makamlara getirilmesi, hatta **Divânü'l-Mezâlime** (İstinâf mahkemesi başkanlığına) kadar giden geniş bir yelpazede hizmet etmeleri alışılmışlığın dışında görülmesi ve yadırganmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim **el-Kahramâne**, **Semmel-Hanım**'ın **Divânü'l-Mezâlime** ilk çıkışlarında Bağdad halkının protesto etmeleri, şehrin eşraf ve âyanından hiç kimsenin katılmamaları da bunu gösteriyor. Ancak daha sonra işlerin bundan önceki sayfalarda belirtildiği gibi süratle yola girdiği bunun ise halkın hayrına ve yararına olduğu muasır kaynaklarda dahi dile getirilmiştir.

Nitekim ondan sonra hilâfet makamına gelen **el-Kâhîr'in**, **el-Muktedirin** aksine böyle **Şağab Ana** gibi faziletli açık bir yol göstericisi bulunmadığından, hilâfet süresi ancak bir buçuk yıl bile sürmemiş ve sonunda cümle aleme rezil ve rüsvâ olarak hilâfetten azledilmiştir.

4-ÇAĞDAŞ YAZARLAR VE ŞAĞAB HÂTÛN

Gerçekte Abbâsi Hilâfetinde değil Türk Hatûnları, genel olarak askerî, idâri ve edebî sahalardaki Türk varlığı, sadece klasik İslâm tarihçilerinin değil, çağdaş Arap yazarlarının da üzerinde hassasiyetle durdukları önemli bir konudur.

Bunlar içinde Türkleri tenkid etmeyi bir üsûb özelliği hâline getiren bir çok Arap yazarlar olduğu gibi, ne yazık ki bu konuda çok ileri giden ve bunu nerede ise bir hakaret derecesine kadar ileri götüren bir çok Arap yazarları da vardır.

Konunun özelliği dolayısıyla, Orta-doğu Türk varlığı için Arap yazarlar tarafından alışıla gelmiş bu tenkidlerin burda geniş bir münâkaşa ve değerlen-

dirmesini yapmamıza imkân yoktur. Ancak biz sâdece Şağab Hâtûn hakkında yapılan tenkidler ve onun da bir misâl olmak üzere en aşırısını ele almakla iktifâ edeceğiz.

a- el-Hudari Bek ne Diyor?

Şağab Hâtûn'u bu şekilde haksız, hissi, hem de çok acı ve aşırı bir şekilde tenkit eden yazarların başında şüphesiz el-Hudari Bek bulunmaktadır. Emevîler ve Abbâsîler devri ile ilgili olarak yayınladığı bir çok eserinde Türkleri hemen her vesile ile tenkit eden müellif üzerinde durduğumuz Şağab Hâtûn ve el-Muktedir devrini de acı acı tenkid etmekte ve şöyle demektedir;

“Hulâsa el-Muktedir'in hilâfeti dönemi tümüyle Abbâsî Devletinin en kötü devri olmuştur. Zira o devirde kadınlar ve kadın hizmetçiler (!) devlet idâresine hâkim olmuşlar, dolayısıyla da israf ve döküp saçma son haddini bulmuştur. el-Muktedir ya kendisi, veya anası, yahutta el-Kahramânelerinden birine takdim edilen rüşvete göre ya bir veziri azl veya diğerini tayin ederdi. Vezirlik, belli bir rüşvet vaadi ile alınırdı. Bu bakımdan bu görevlilerin hemen hepsi önce rüşvet olarak takdim ettikleri parayı elde etmek, sonra da halifenin hakkı olan vergileri toplamak için halkın elinde avucunda ne varsa alırlardı. Bu vergiler haklı mı yoksa haksız yollardan mı elde ediliyor kimsenin umurunda değildi. Bu ise tam anlamı ile artık (Abbâsîler) devletinin yıkılacağını ihbâr eden köklü bozgunculuktan başka bir şey değildi.”¹

Bu kabil tutarsız tenkitlerin ilim, insaf ve izanla bağdaşması mümkün değildir. Bir çeyrek asırlık bir dönemi, başta halife el-Muktedir olmak üzere bütün askerî, idârî ve siyâsî erkânı yüzlerce adamı rüşvet, haksızlık ve adaletsizlikle itham etmek ilimden de öte bir kin ve husumet ifâdesidir. Bu yazarlara sormamız gerekir; mâdem Şağab Hatun ve çevresi, bu kadar kötü idiler, 25 yıl nasıl iktidarda kalmışlardır?

Daha açık bir ifâde ile zulûm, haksızlık ve ayyuka çıkan rüşvet ve adaletsizliklerle bir kadının hem de 25 yıl pâyidâr olduğu nerede görülmüştür? Bu sorulara gönül ferahlığı ile cevap bulmamız mümkün değildir.

Çünkü Abbâsîler devletine hizmet ve emeği geçen Türk devlet adamları askerî ve idârî erkâna yapılan bu kabil ağır tenkid ve ithamların bir tek sebebi vardır. O da, onların gayri Arap ve fakat Türk olmalarıdır. Şağab Hâtûn, kız kardeşi, ve el-Muktedir'e yapılan tenkitler de işte böyledir. Asıl sebep onların tertemiz, faziletli birer Türk anası olmalarıdır.

1 el-Hudari Bek a.g.e. s.355.

b-Türkler Niçin Tenkit Ediliyor?

Arap yazarların, Abbâsi toplumundaki Türk varlığına böylesine hırçın davranmaları kanaatimize göre başka başka sebeplerden kaynaklanmaktadır. Kuru bir şövenizmle övünmek isteyen bir kısım çağdaş Arap yazarları; Abbasi Hilâfetindeki değil Türk askeri varlığı, Türk Hâtûnlarının bile zirvelerdeki bu göz kamaştırıcı durumlarını gördükçe, izzeti nefislerinin yaralandığını hissetmekte ve bundan büyük üzüntüler duymaktadırlar.

Bu tarihi gerçekleri insafsızca saptıranlar, eserlerinde Türkün Orta-Doğudaki tarihi misyon ve varlığına saldırmayı bir üslûp özentisi hâline getirenler arasında ünü bütün Arap dünyasını tutmuş meşhur yazar Ahmed Emîn en ön sıralarda bulunmaktadır¹.

Bu meselede onlara hak vermemek mümkün değildir. (!) Öyle ya, yarı nomadik hayatın bu asil öncüleri cihangir Asya ordularının kahraman temsilcileri, yağız çehreli Türkler; İç Asyada ilâhi bir fırtına olarak kopmuşlar, sonra binlerce kilometre katederek İslâmın taht ve baht şehri Bağdad'a gelmişler, özellikle o çağlarda büyük bir kültür ve medeniyet merkezi haline gelen bu şehirlerde ümmet ummanında boğulup gitmeleri beklenirken, millet çizgisine çok yakın bir şuurla hakim bir sınıf olmuşlardır.

Bundan da öte Arap entellektüel çevrelerinin hor, hakir gördükleri ve gayri medeni el-Ulûç;² vahşi yaban eşeği³ diye tavsif ettikleri bu Türkler, kısa zamanda bu medenî çevreye adapte olmuşlar, ve kendilerini çok medeni zanneden bu vahşi çöl sakinlerini, Arapları idâre etmeye başlamışlardır. Bundan

1 Ahmet Emîn, "Zurlu'l-İslâm", Kahire, 1962, 1. s.8, Krş. Kitapçı, Z. "Te-Türk", s.13

2 el-Ulûç (arapça); kışgata kuvvetli besili yaban eşeği veya bu göze bakılan güçlü kaba adam anlamına gelir. Türkler Bağdad'a büyük kâileler halinde getirildikleri zaman, halife el-Mutasım'ın onlara karşı gösterdiği aşırı ilgiyi bir türü çekemeyen Arap entellektüel çevreleri Türklere işte bu göze bakmışlar ve onu da acı acı tenkit etmişlerdir. Daha sonra bir çok Arap yazarları da hemen her vesile ile Türkleri tahkîr babında bu menhus kelimeyi kullanıp durmuşlardır. O kadar ki şövenist Araplar, kendilerini bütün güçleri ile Osmanlı'nın koruyucu şemsiyesinin dışına atmak için yabancı aydınlarla iş birliği yaptıkları zamanlarda da bu medenî Türklere yine aynı şekilde hitab etmişlerdir. Nitekim İbrahim Yazıcı (1847-1906), Arapları Osmanlıya karşı baş kaldırmaya çağırarak uzun bir kasidesinde onlara şöyle hitab etmektedir;

لَنُطْلِبَنَّ بِحَدِّ السَّيْفِ مَا رَبَّنَا - فَانْ يَحْيَيْ لَنَا فِي جَنْبِهِ أَرْبُ
وَلَنُشْرِكَنَّ عَلَى الشَّرِّ نَدْبًا مَا - قَدْ مَنَّهُ أَيَادِيهَا وَتَحْتِهَا

"Bu kışkin kılıçlarımızla yüce gayemize mutlaka ulaşacağız. Zaten elinde kılıç olanı gayesine ulaşmaktan kim geri koyabilir.

Bu yaban eşeği, sefil Türkleri pişmanlıkları ile başbaşa bırakacağız. Fakat onların yaptıkları bunca zulme pişmanlıkları da fayda vermiyecektir." Bkz. Hürî, Reif., "Nusus fil-edebi'l-Arabî", Beyrût, 1957, s.14.

3 Bu konularda umumî bir değerlendirme için bkz. Kitapçı, Z., a.g.e. s.12,13,14

da öte onlar İslâm kültür ve medeniyetine Türkün vakûr şahsiyetinin yansıtan yeni yeni boyutlar kazandırmışlar, hatta Orta-Doğu Arap hâkimiyetine bile son vermişlerdir.

İşte bu günün Arap zihniyeti ve onun haksız, üstelik tarihi tekâmülden ders almayan nasipsiz temsilcileri yazar çizer takımını asıl çileden çıkaran da, bu büyük Türk varlığı ve onun, Arap ve Araplığın öz yurdu olan Orta-Doğu hakimiyetidir. Diğer bir ifâde ile Türklerin Arapların orta-Doğu hükümlanlığına son vermeleridir.

Oysa umûmî tarihin mecrâsını değiştiren, siyâsî, sosyal, ekonomik sahalarda yeni yeni dengeler oluşturan, İslâm Dinini gücüne erişilmez siyasi bir kudret haline getiren, dolayısıyla Arapların millet varlığının cihangir Türk şemsiyesi altında zamanımıza kadar devam edip gelmesini sağlayan bütün bu oluşum ve gelişmelerden herkesten, her millettten ziyâde Arapların memnun olmaları ve Türklere minnet borçları olduklarını bilmeleri gerekmektedir.

5-ŞAĞAB HÂTÛN VE SONUÇ

Gerçekte Şağab Hâtûn'un hilâfet câmiasına intisab etmiş Türk hâtûnları arasında apayrı bir yeri vardır. Onun devlet işlerindeki nüfuzu ve asıl aktif durumu oğlu el-Muktedir devrinde başlamış ve aralıksız 25 yıl sürmüştür. Bu yönü ile Şağab Hâtûnu, Abbâsî Hilâfetinde değil diğer Türk Hâtûnları, Hârûn er-Reşid'in kıymetli eşi es-Seyyide Zübeyde de dahil hiç bir halife anası ile mukâyese etmemiz mümkün değildir. Hattâ O, bu bilfiil hizmeti ve son derece aktif durumu ile bir çok halifelerle dahi boy ölçüşebilecek bir durumdadır.

Zîrâ Abbâsî Halifelerinin çoğunun hilâfet müddeti 3-4 yılı geçmemektedir. Yine Abbâsî Halifelerinden dokuz halifenin hilâfet yılları toplansa ancak Şağab Hâtûnun saltanat yıllarına eşit olmaktadır ki bu son derece ilginç bir tesbittir. Bir diğer hususta Abbâsî Hilâfetinde hüküm sürmüş tüm 37 halifeden ancak beş halife 25 sene ve daha fazla bir süre saltanatta kalabilmişlerdir.

Bir kadın olmasına rağmen Şağab Hâtûnun Abbâsî Devletinin dâhili ve hârici bir çok köklü problemlerle karşı karşıya olduğu bir devirde, hilâfet merkezindeki son derece müessir ve aktif varlığını 25 sene sürdürmüş olması ve olaylar karşısında dimdik ayakta kalması üzerinde çok daha önemle durulacak bir husus olsa gerektir. Bütün bunlar kim ne derse desin Şağab Hâtûn'un gerçekten de başarılı bir idâreci, hikmeti hükümete vâkıf üstün meziyetli bir Türk Anası devlet ana olduğunu göstermektedir.

Şağab Hâtûnun devlet yönetimindeki aktif yılları bir nevi nüfuz ve saltanatının 25 yıl sürdüğünü söylemiştik. Onun bu uzun süre devam eden hizmet

yıllarında on beşten fazla vezir değişikliği ve beş askeri darbe yapılmıştır. Onun başarı grafiğinde bir çok inişler ve çıkışlar olmuştur.

Fakat o, bütün bu karma karışık olaylar karşısında paniğe kapılmamış, azmini irâdesini kullanarak bir çıkış yolu bulmayı düşünmüştür. Olayların karşısında kendisini yenilemesini bilmiş, mümkün olduğu kadar yeni bir insiyatif ve soğukkanlılıkla yaklaşmıştır. Gerektiği takdirde şahsi olarak hiç bir maddi külfet ve fedâkarlıktan çekinmemiştir. Nitekim Karmâtîlerin Bağdadı, yağmalamalarını önlemek için şahsi servetinden yaklaşık olarak Türk parasıyla 375,250,000,000 lira nakit para sarfetmiştir.

O, gerektiğinde olayların üstüne bir dişi kaplan gibi atılmış, müsebbiplerini cezâlandırmak veya görevine son vermekten çekinmemiştir. Nitekim oğlu **el-Muktedir**e karşı sinsi bir ihtilâl teşebbüsünde bulunan **Ümmü Mûsânın**, üzerine hışımla yürüyen **Şağab Hâtûn**, onun aile ve yakın çevresini darmadağın etmiştir.

Onun her biri birer haklı gerekçeye dayanan bu yerinde uygulamaları, olaylar karşısında kendine has tutum ve davranışları mülkî, idârî ve askerî erkân arasında şahsiyet ve otoritesini öylesine artırmıştı ki, “**es-seyyide-Vâlide Sultan**” denildiği zaman hatta bazı vezirlerin bile rehinin değişikliği olurdu. Devlet erkânı mümkün mertebe ona olan saygı ve hürmette hiç bir kusur etmemeye çalışırlardı. Nitekim baş vezir **Ali b. İsânın**, **Şağab Hâtûna** takdim ettiği çok uzun arizadaki parlak ifâdeler bu konuda bizlere çok yeterli fikirler vermektedir.

Şağab-Hâtûn mecbur olmadıkça olayların üstüne gitmemiş, olayları tırmandırmak yerine yatıştırmaya çalışmıştır. O, zaman zaman kötü emellere alet olanlara bile şefkat elini uzatmış, şasılacak derecede yakınlık göstermiş ve iyiliklerde bulunmuştur. Devlet hazinesinin yetmediği yerlerde gerektiği zaman, oluk oluk kendi malını, servet ve hazinelerini sarfetmekten çekinmemiştir.

Onun zamanında da büyük olaylar patlak vermiştir. **Şağab Ana**, bu dehşet verici olayları, bilgisi dirâyeti kendine has aklı ve dehâsıyla göğüslemeye çalışmış ve bunda, büyük ölçüde muvaffak da olmuştur. onun bu müstesnâ meziyetlerine işâret eden **İbni Kesir** haklı olarak şöyle demektedir;

“O, oğlunun hilâfeti döneminde haşmet, ululuk, nüfuz ve saltanat bakımından zirvelerde idi. (Onu aşan hiç kimse yoktu)”¹

¹ *İbnü'l-Esir, XI, s.175.*

Buraya kadar olan açıklamalarımızda ilk defâ büyük Türk Anası Şağab Hâtûn üzerinde durulmuş, onun mümtaz şahsiyeti gün ışığına çıkarılarak Türk tarihine kazandırılmıştır. Yine bu vesile ile Abbâsi Hilâfedinin 25 yıllık çok uzun bir devresinin Türk ve İslâm tarihi açısından temel kaynakların rivâyetlerinin belirli ölçüde bir değerlendirilmesi yapılmış ve okuyucuların istifâdesine sunulmuştur.

Bizim, Abbâsi Saraylarında müessir şahsiyetleri ile önemli bir varlık haline gelmiş olan Türk Hâtûnları hakkında yaptığımız bu araştırmalar, bundan sonraki çalışmalarımızda da devâm edecektir.